

Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ

PISANI IZVORI U SLUŽBI ARHEOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA
SCRIPTA ET EFFOSSIONES: NASTAVA

WRITTEN SOURCES IN THE SERVICE OF
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH *SCRIPTA ET EFFOSSIONES:*
LECTURE WORK

Pregledni članak / Review article
UDK: 378.046.4:902(497.5)
Primljeno / Received: 17. 05. 2007.
Prihvaćeno / Accepted: 17. 10. 2007.

Bruna Kuntić-Makvić
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 ZAGREB
bkm@ffzg.hr

Ukratko se prikazuju koncepcija, struktura, ciljevi i sadržaj nastave predmeta "Pisani izvori u službi arheološkog istraživanja". Autorica je bila nositelj toga predmeta na poslijediplomskome studiju arheologije od ak. god. 1992/93. do ak. god. 2001/02. Donosi pregled literarnih izvora koji su korisni za arheološka istraživanja – prema količini i vrsti podataka, prema starosti. Izdvaja podatke koji se izravno odnose na hrvatski povijesni prostor. Metodološki napuci. Način referiranja i strukturiranje bibliografskih jedinica za pisce i priređivače izdanja. Struktura izdanja, prijevođi, vrste komentara. Izdanja pojedinih izvora, nizovi, zbirke izvadaka. Podaci iz djela hrvatskih autora latinista. Odabrani primjeri.*

A brief overview of the concept, structure, objectives and content of the curriculum of the course "Written Sources in the Service of Archaeological Research" is presented. The author conducted this course in the Archaeology Graduate Study Program from the 1992/93 academic year to the 2001/02 academic year. Also covered is an overview of the literary sources which are useful to archaeological research based on both the quantity and types of data and their age. Information directly pertaining to the Croatian historical territory is highlighted. Methodological instructions. Reference methods and structure of bibliographic units for writers and editors. Structure of publications, translations, commentary types. Editions of individual sources, series, abstract collections. Information from the works of Croatian Latinist authors. Select examples.*

* "Povijesni prostor" nekoga naroda je zemljopisno područje gdje su se odvijali procesi koji su sudjelovali u etničkom i kulturnom formiranju toga naroda i dio su njegove povijesti. Termin ne prikriva nikakve moderne političke pretenzije. Proizlazi iz metodološkog načela da se u povijesnim znanostima ne mogu dobiti valjani rezultati ako se ne uzima u obzir širi kontekst povijesnih pojava. Razumije se da se „povijesni prostori“ mijenjaju u različitim razdobljima i uvjetima i da više naroda može dijeliti iste povijesne prostore.

* The "historical territory" of a given people is the geographic zone in which processes occurred which entailed the ethnic and cultural formation of that people and which are a part of that people's history. The term does not conceal any contemporary political pretensions. It is a result of the methodological principle whereby valid results cannot be obtained in historical scholarship without taking into consideration the broader context of historical phenomena. It is to be understood that "historical territories" change over different periods and under differing conditions and that several peoples may share the same historical territory.

Ključne riječi: antički literarni izvori, studij arheologije, Vitruvije, Pausanija, Plinije, Diodor, hrvatski latinisti, Ivan Lučić Lucius, Matija Petar Katančić

Key words: literary sources of Classical Antiquity, study of archaeology, Vitruvius, Pausanias, Pliny, Diodorus, Croatian Latinists, Ivan Lučić Lucius, Matija Petar Katančić

Program poslijediplomskoga studija arheologije koji su na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu upisivale generacije od ak. god. 1992/1993. do ak. god. 2001/2002. obuhvaćao je obvezatan predmet "Pisani izvori u službi arheološkog istraživanja", za koji sam sastavila program i kojemu sam bila nositelj. Po prirodi stvari i ta su predavanja dio povijesti nastave na Odsjeku za arheologiju. U navedenom su razdoblju poslijediplomski studij arheologije upisala 103 polaznika¹ koja su imala priliku slušati taj predmet. Nastavno je djelovanje imalo konkretne metodičke, metodološke i znanstvene učinke. Činilo mi se stoga primjerenim o pedesetoj obljetnici časopisa *Opuscula archaeologica* (kojemu sam sa zadovoljstvom bila članom uredništva od 1988. do 1994. godine) za 30. broj sažeto prikazati koncepciju, strukturu i ciljeve predmeta te odabranim primjerima iz gradiva rekapitulirati kakve su mogućnosti literarnih izvora u službi arheološkog istraživanja.²

KONCEPCIJA, STRUKTURA I CILJEVI PREDMETA

Pismo je temeljna značajka koja povezuje literarne, epigrafske, pa i numizmatičke izvore iz kojih se svugdje rutinski crpu podaci koji mogu pomoći arheološkom istraživanju. S time su u skladu bili i gradivo predmeta, njegovo pomoćno mjesto u studentskom planu i njegov naziv.

Područje današnje Hrvatske leži između dvaju civilizacijskih žarišta rane europske pismenosti – grčkoga i italskoga – te se izravno referentni pisani izvori, kako sada stvari stoje, mogu iznaći u neprekinutu slijedu od starijega željeznog doba nadalje, za sva povijesna razdoblja kojih se materijalna ostavština u nas arheološki istražuje sve do ranoga novog vijeka. Pisani izvori mogu i podacima koji se

The curriculum of the Archaeology Graduate Study Program encompassed the mandatory course "Written Sources in the Service of Archaeological Research" from the 1992/93 to the 2001/2002 academic years. I personally compiled the course-work and led the course. By their very nature, these courses are a part of the history of course-work at the Archaeology Department. During this period, 103 students enrolled in graduate study in archaeology,¹ and they had the opportunity of attending this course. The course-work had very specific methodical, methodological and scholarly effects. It therefore seemed appropriate to me on the fiftieth anniversary and thirtieth issue of the journal *Opuscula archaeologica* (I had the pleasure of being a member of its editorial board from 1988 to 1994) to provide a summary of the concept, structure and objectives of this course and a selection of examples from the course materials to recapitulate the full extent of the potential of literary sources in the service of archaeological research.²

CONCEPT, STRUCTURE AND OBJECTIVES

Writing is the fundamental feature which links literary, epigraphic and even numismatic sources which are everywhere used to obtain data in aid of archaeological research. The course, its supplementary status in the curriculum and its title thus also complied with this fact.

The territory of today's Croatia lies between the two civilizational focal points of early European literacy, Greek and Italic, and directly relevant written sources, as matters now stand, can be found in a consecutive sequence from the Early Iron Age onward, for all historical periods whose material remains are subject to archaeological research in Croatia up to

¹ Prema podacima Referade za poslijediplomski studij Filozofskoga fakulteta u pet generacija upisalo se, redom, ak. god. 1992/93. desetero postdiplomana, 1994/95. jedanaestero, 1996/97. dvadeset sedmero, 1999/2000. dvadeset osmero i 2001/2. dvadeset sedmero. Na podacima zahvaljujem gospodi Biserki Pešec.

² Razumije se da se ni u okviru maksimalna opsega koji je Uredništvo odredilo za priloge u *Opuscula archaeologica* ne mogu potpuno iznijeti teorijska i metodološka osnovica i struktura predmeta, a pogotovo ne cjelokupno gradivo ili oboje zajedno. Ovdje smo nastojali probitati informacije koje će pružiti dostatan uvid u način rada i u praktične naputke što su ih slušači mogli dobiti.

¹ According to the data from the Graduate Study Office of the Faculty of Arts and Letters, in five classes the following number of students were enrolled in chronological order: ten in 1992/93, eleven in 1994/95, twenty-seven in 1996/97, twenty-eight in 1999/2000 and twenty-seven in 2001/2. I would like to thank Mrs. Biserka Pešec for this information.

² To be sure, even within the framework of the maximum extent specified by the Editorial Board for articles in *Opuscula archaeologica*, I cannot provide the full theoretical and methodological foundation and structure of the course, and particularly not the entire scope of materials nor both together. Here I shall attempt to select that information which will provide a sufficient view into the operating method and practical instructions which those attending the course could have obtained.

ne odnose izravno ni na što u ovoj regiji pripomoći da se protumače arheološke činjenice koje se ovdje utvrde. Korisne informacije o nalazima i o ranijemu stanju ovdašnjih spomenika mogu se naći u djelima hrvatskoga latinističkog spisateljstva, koje je i u 19. st. još produktivno. U djelima hrvatskih latinista mogu se pratiti počeci hrvatske arheologije. Usporedni je proizvod njihova rada i arhivska građa, često s vrijednim zapisima o terenskim opažanjima i nalazima.³ Potrebno je da arheolog koji u nas djeluje bude toga svjestan, da stekne kulturu obraćanja toj vrsti dopunske građe i da, naposljetku, zna gdje će je moći konzultirati i u kakvim će je oblicima zateći. Prije ili kasnije morat će posegnuti za podacima tih provenijencija kako bi ih povezao s informacijama koje mu nude arheološki nalazi. Mora, dakle, vladati tehnikom korištenja i znanstvenoga navođenja pisanih izvora.

Program poslijediplomskoga studija predviđao je da će se magistrandi odlučiti za specijalizaciju iz jednoga od triju područja arheološkog istraživanja prema tradicionalnoj kronološko-civilizacijskoj podjeli na prapovijest, antiku (s provincijalnom i rano-kršćanskom arheologijom) i srednji vijek. Pomoćni predmet, za koji program poslijediplomskoga studija nije propisivao zaseban ispit, morao je imati razmjerno skromnu satnicu. Valjalo je osigurati informativnost i prilagoditi praktičan rad potrebama konkretnih tema za koje su se magistrandi odlučili. Stoga je nastava sastavljena od kratka uvodnoga dijela s pregledom izvora i načelnim metodološkim postavkama i od višestruko duljega praktičnog dijela u kojemu se obrađivala konkretna građa. Tako je svaka generacija uz zajedničku i stalnu osnovicu dobivala sebi prilagođen varijabilni praktični dio. Gradivo predmeta razdijeljeno je u tri cjeline (kasnije: tri kolegija) različita opsega, tako da je predmet imao ukupno 32 nastavna sata:⁴ I. Pisani izvori u arheološkom istraživanju protohistorije hrvatskoga povijesnog prostora, II. Pisani izvori u arheološkom istraživanju antičkoga razdoblja hrvatskog povijesnog prostora i III. Pisani izvori u arheološkom istraživanju hrvatskoga srednjovjekovlja.

Uz nositelja predmeta u nastavi su sudjelovale stručni suradnik Marina Šegvić, prof., dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol i dr. sc. Mirja Jarak (spočetka obje kao magistri znanosti i asistenti). Kombinacija nastavnika s Odsjeka za arheologiju (Šegvić, Jarak) i Odsjeka za povijest (Kuntić-Makvić, Matijević-Sokol) dobro je pokrivala pisane izvore svih vrsta i

the early common era. Written sources which do not directly pertain to anything in this region can still help in the interpretation of archaeological facts ascertained here. Useful information on discoveries and on the earlier status of local monuments can be found in the works of the Croatian Latinist writers, who were still productive as late as the nineteenth century. The beginnings of Croatian archaeology can be followed in the works of the Croatian Latinists. Archival materials are a comparative product of their work, as they often contain valuable records of field observations and discoveries.³ Archaeologists working locally must be aware of this to obtain the custom of referring to this type of supplementary material and to ultimately know what to consult and the forms in which such materials can be found. Sooner or later, archaeologists will need to turn to data of this type in order to be able to link them to the information garnered from archaeological finds. Archaeologists must, therefore, master the technique of scholarly citation of written sources.

The graduate study program specified that graduate students opt for a specialization in one of three fields of archaeological research based on the traditional chronological/civilizational division into Prehistory, Antiquity (with provincial and Early Christian archaeology) and the Middle Ages. This supplementary course, for which the graduate study program did not require a separate examination, had to have a relatively modest number of course hours. It was necessary to secure sufficient information and gear exercises to the needs of the specific topics chosen by graduate students. Thus the course consisted of a brief introductory portion with an overview of sources and the general methodological tenets, and a much longer practical portion in which specific sources were examined. Each class consisted of a common and permanent foundation and a special practical portion adapted to individual needs. The course materials were divided into three units (later: three seminars) of varying scopes, so that the course consisted of a total of 32 lecture hours:⁴ I. Written sources in archaeological research into the proto-history of Croatian historical territory, II. Written sources in archaeological research into Antiquity in Croatian historical territory, and III. Written sources in archaeological research into medieval Croatia.

Besides the course leader, also participating in lectures were expert associates Marina Šegvić, Prof. Mirjana Matijević-Sokol, Ph.D. and Mirja Jarak,

³ Vrlo ilustrativan izbor tiskanih i rukopisnih djela: Petrić 1998.

⁴ Zakonom propisana minimalna satnica predmeta na poslijediplomskome studiju bila je 15 sati.

³ For a very illustrative selection of printed texts and manuscripts, see Petrić 1998.

⁴ The legally stipulated minimum course hours in graduate study was 15 hours.

razdoblja, a ujedno je obećavala interdisciplinarno strukturiranu nastavu. Gradivo i izvedbeni program sastavljeni su tako da ne ponavljaju informacije koje su predviđene dodiplomskim studijem arheologije, već se na njima nastavlja graditi. Pri tome je valjalo voditi računa o tome je li postdiplomand završio jednopredmetni ili dvopredmetni diplomski program. Potrebno je napomenuti da su i predavačice s Odsjeka za povijest diplomirani arheolozi te su imale posve jasnu predodžbu o tome što u ponudi ovoga predmeta može kvalitetno proširiti osnovicu koju su magistrandi ponijeli iz dodiplomskoga studija arheologije.

U skladu sa svojim tadašnjim specijalizacijama M. Šegvić sudjelovala je u svim trima kolegijima kao numizmatičar i epigrafičar, B. Kuntić-Makvić držala je uvod u predmet i ponajviše predavala o literarnim izvorima za protohistoriju, antiku i o novolatinskim izvorima i literaturi, M. Jarak predavala je o ranokršćanskim literarnim izvorima, a M. Matijević-Sokol o srednjovjekovnim epigrafskim i literarnim izvorima (uključujući i diplomatsku građu).

Za magistrande prapovijesne specijalizacije program je nudio šest sati nastave: jedan sat uvoda i pet sati obrade konkretne građe. Kolegij je bio obvezatan za magistrande s temama iz metalnih razdoblja, a izborni za one koji će magistrirati iz ranijih razdoblja. Prikazivali su se literarni izvori koji posreduju antičke predodžbe o tehnologiji i društvu u prapovijesti, koji sadrže mitologizirane refleksije prapovijesnih zbivanja, svjedoče o rasprostranjenosti domaćih plemena i naroda, o njihovim običajima i o kontaktima s njima; natpisi iz kasnijih razdoblja koji posreduju autohtona imena, svjedoče o domaćim duhovnim i običajnim predajama i sl. te najstariji numizmatički nalazi.

Magistrandi srednjovjekovnog usmjerenja obvezatno su slušali deset sati nastave: jedan sat uvoda i devet sati obrade konkretne građe. Prikazivala su se djela pisaca, isprave i natpisi od 6. st. (uz preklapanje s programom za antičku arheologiju, v. niže) do 13. st.

Magistrandi koji su pripremali kvalifikacijske radove iz antičke, provincijalne i ranokršćanske arheologije imali su najopsežniji program od šesnaest sati nastave: jedan sat uvoda, tri sata pregleda i metodoloških naputaka te dvanaest sati obrade konkretne građe. Prikazivali su se pisani izvori svih vrsta o grčkoj kolonizaciji, o rimskom osvajanju, o ustroju i povijesti Ilirika od 4. st. pr. Kr. do Justinijanova doba, uključujući i izvore o ranome kršćanstvu.

Svaka je predavačica pripremila popis literature za svoje uže područje: M. Jarak za rano kršćanstvo, M. Matijević-Sokol za srednji vijek, M. Šegvić za epigrafiju i numizmatiku, B. Kuntić-Makvić za literarne izvore i hrvatski latinizam. Od njih je na-

Ph.D. (both initially as assistant lecturers with master's degrees). The combination of lecturers from the Archaeology Department (Šegvić, Jarak) and the History Department (Kuntić-Makvić, Matijević-Sokol) adequately covered written sources of all types and periods, and also provided interdisciplinary course work. The materials and lecture program were compiled to ensure that the information encompassed by undergraduate archaeology study was not repeated but rather supplemented. Here it was also important to take into account whether the graduate students completed undergraduate study with a single or double major. It should also be noted that the lecturers from the History Department had degrees in archaeology and thus had a clear concept of what to offer in this course to expand the basis of what the graduate students had already acquired in undergraduate study.

In compliance with their areas of specialization at the time, Šegvić participated in three seminars as a numismatist and epigraphist, this author covered the course introduction and mostly lectured on literary sources for proto-history, Antiquity and modern Latin sources and literature, Jarak lectured on Early Christian literary sources, and Matijević-Sokol lectured on medieval epigraphic and literary sources (including diplomatics).

The course offered six lecture hours for graduate students specializing in prehistory: one introductory hour and five hours studying specific materials. The seminar was mandatory for students specializing in the metal ages, and elective for those seeking a master's degree in earlier periods. Literary sources were presented which offered a view into Antique notions of prehistoric technology and society and which contained mythologized reflections on prehistoric events, testified to the distribution of domestic tribes and peoples, their customs and contacts with them; texts from later eras which indicate indigenous names, testify to autochthonous traditions, etc. and the oldest numismatic materials.

Graduate students with medieval specializations were required to attend ten lecture hours: one introductory hour and nine hours studying specific materials. Works by writers, documents and inscriptions were presented covering the sixth (overlapping with the program for the archaeology of Antiquity, see below) to thirteenth centuries.

Graduate students preparing qualification works in the fields of Antique, provincial and Early Christian archaeology had the most extensive program of sixteen lecture hours: one introductory hour, three hours of overview and methodological instruction, and twelve hours studying specific materials. Written sources of all types were presented covering

činjen zajednički popis⁵ iz kojega je svaki slušač u dogovoru s nastavnicima formirao izbor literature koji je najizvravnije doprinosa njegovoj specijalizaciji. U skladu s time popisi su ponajprije obuhvaćali korpuse građe i uzorne interpretativne radove, dok se na izdanja i komentare pojedinih izvora upućivalo u izravnom dogovoru s magistrandima. Utvrdivši koju temu istražuje koji pristupnik predavačice su ga upućivale na određenu građu, a isto ga tako i poticale neka zatraži da nastavnik u izravnim konzultacijama s njime obradi i/ili da tijekom nastave prezentira konkretan izvor koji pristupnika zanima ili mu zadaje kakve poteškoće. Pristupnici su se trebali na najekonomičniji i najpraktičniji način uputiti u to kakvo mjesto pisani izvori mogu imati u arheološkom istraživanju, kojima će se od njih služiti u koju svrhu i kako će to valjano učiniti.

O radu na epigrafskim i numizmatičkim izvorima, na izvorima za rano kršćanstvo i za srednjovjekovno razdoblje detaljnije bi mogle pisati M. Šegvić, M. Jarak i M. Matijević-Sokol te se nadam da će u kojoj prigodi to i učiniti.⁶ Ovaj će prilog obuhvaćati primjere iz moga dijela nastave.

LITERARNI IZVORI

Odredivši što se u okviru ovoga predmeta razumijeva pod "pisanim izvorima" i kakva je njihova uloga u arheologovu radu, po prilici onako kako je to nešto ranije i ovdje definirano, valjalo je protumačiti termin "literarni izvori", koji je uobičajen u povijesnim znanostima.⁷

Greek colonization, Roman conquests, the structure and history of Illyricum from the fourth century BC to the Justinian era, including sources on Early Christianity.

Each lecturer prepared a list of sources for her specific field: Jarak for Early Christianity, Matijević-Sokol for the Middle Ages, Šegvić for epigraphy and numismatics, and this author for literary sources and Croatian Latinity. A joint list was compiled,⁵ and each student made a selection of sources in consultation with the lecturer which most directly contributed to the specialization in question. In compliance with this, the lists primarily encompassed the bodies of materials and model interpretative works, while editions and commentaries on individual sources were recommended in direct agreement with the students. Upon ascertaining the themes being researched by individual students, the lecturers would then recommend specific materials and similarly encouraged students to seek from the lecturers that they cover or present a specific source in which they were interested or with which they were encountering difficulties either in direct consultations with them and/or during lectures. In the most efficient and practical manner possible, students had to discern the position of written sources in archaeological research, which will serve them for a given purpose and how to do so effectively.

Šegvić, Jarak and Matijević-Sokol could write in more detail on work with epigraphic and numismatic sources, sources on Early Christianity and medieval period, and I hope they shall do so when the occasion arises.⁶ This paper will encompass examples from my own section.

⁵ Popis literature obvezatan je dio u opisu predmeta, a neke su se stavke, naravno, ponavljale na parcijalnim popisima. Imajući na umu koncepciju po kojoj se ionako svaki pristupnik upućuje na konkretne edicije, bilo je najpraktičnije i najispravnije prezentirati zajednički popis.

⁶ U našoj se akademskoj sredini vrlo slabo raspravlja o metodici sveučilišne nastave povijesnih znanosti, pa tako i arheologije. Stara povijest i u nastavnom se i u znanstvenom segmentu legitimno koristi i arheološkim metodama. Visokoškolska metodika tih područja nije u nas definirana ni teorijskim ni praktičnim priručnicima, što – osobito u uvjetima prelaska na bolonjski sustav – pogoduje posve prozaičnim komplikacijama, primjere otežava nastavnicima da za izvedbu bitnih sastavnica nastavnoga programa ishode sredstva koja bi se morala podrazumijevati po samoj prirodi struke i po prihvaćenim nastavnim programima. Nastavničko umijeće samo što se ne uzima zdravo za gotovo, premda smo bolno svjesni da dobar znanstvenik itekako može biti loš organizator nastave, predavač i pedagog. Važno je stoga pisati stručne radove s područja visokoškolske nastave. Kad je presedan opisan, potiče na promišljanje i otvara put raspravi, a ona bi morala dovesti do toga da se definiraju standardi.

⁷ Usp. naziv niza međunarodnih okruglih stolova za područje Alpe-Jadran "Antični literarni in epigrafički viri – Antički literarni i epigrafski izvori – Ancient literary and epigraphic Sources – Le

⁵ The reading list is a mandatory portion of the course description, and some were naturally repeated in the partial lists. Keeping in mind the concept already dictating the specific editions for each student, it was most practical and correct to present the common list.

⁶ In Croatia's academic milieu, the methods for university coursework in the historical disciplines, including archaeology, are very rarely discussed. Archaeological methods are legitimately used in both lectures and research into older history. The higher educational methods of these fields have not been defined in Croatia, neither in theoretical nor practical manuals, which – particularly given the transition to the Bologna system – provides fertile ground for entirely notorious complications. For example, lecturers find it difficult to secure funding to implement essential components of classes which should otherwise be implicit by the very nature of the field and the accepted curricula. Lecture skills were taken for granted, even though we are painfully aware that a good scholar can certainly be a poor course organizer, lecturer and pedagogue. It is therefore necessary to write expertise-based texts in the field of higher educational instruction. When the precedent is described, it encourages consideration and initiates debate, and these should lead to a definition of standards.

Pridjev "literarni" asocira danas ponajprije književno stvaralaštvo. Dojam pojačava činjenica da historiografija u antici doista pripada književnosti i podliježe pravilima umjetničkoga pisanja. Prva asocijacija kad se unutar povijesnih znanosti spomenu "antički literarni izvori" stoga su djela znamenitih i često citiranih pisaca poput Herodota, Tukidida, Tita Livija ili Apijana, gdje je gradivo povijesno, a osobni autorov pečat izrazit. Međutim literarni su izvori i geografska djela (Strabon, Klaudije Ptolemej), pa i vrlo specijalistički spisi (medicinski, vojni, gospodarski i sl.) i razna pomagala (rječnici, skolija, itinerariji). Definiranje "literarnih izvora" i njihovih podskupina prema različitim kriterijima posao je povijesti te se ovdje ne upuštamo u podrobnije izlaganje o tome.

Jedno od ishodišta termina "literarni izvori" koje mora biti blisko arheolozima jest opozicija prema "epigrafskim izvorima". Većina je natpisa kratka i za njih se rabe stalne formule. Kad smo u položaju da preko epigrafske građe određujemo obilježja i pripadnost nekoga jezika, ostajemo bespomoćni.⁸ Suprotnost su tomu izvori razvijena diskursa, koje stoga nazivamo literarnima čak i kad im ni sadržaj ni stil nisu književni. Razumije se da postoje kombinacije i posredne forme. *Res gestae Divi Augusti* literarni su izvor koji je do nas dopro isključivo u epigrafskom obliku (*Monumentum Ancyranum*, vlastita Augustova redakcija teksta iz 13. g. kršč. ere).⁹

fonti antiche epigrafiche, numismatiche e letterarie – Antike litterarische und epigraphische Quellen", koji su se bavili ponajprije radom na tim dvjema vrstama izvora. Pokrenula ih je g. 1992. M. Šašel Kos. Prvi je bio u Ljubljani, pri Znanstvenoraziskovalnom centru SAZU i u suradnji s Narodnim muzejem Slovenije. Drugi u Zagrebu 17–19. III. 1995. u suorganizaciji Zavoda za hrvatsku povijest (B. Kuntić-Makvić) i Arheološkoga zavoda (M. Šegvić). Zatim su skupove organizirali prof. Claudio Zaccaria, Università degli studi di Trieste (Aquileia – Zuglio, 6–8. XI. 1997) i prof. Karl Strobel, Universität Klagenfurt (12–15. X. 2000).

⁸ Takav je slučaj etruščanskoga, za koji nedostaju upravo literarni izvori. Njihov bi diskurs pomogao da se utvrde sintaktičke pravilnosti i funkcije pojedinih morfema. Najdulji spomenik, *Zagrebačka lanena knjiga*, ne može mnogo pomoći. Ona je obrednik, kalendarski sreden popis obreda koje valja obaviti i žrtava koje valja prinijeti pojedinim božanstvima. Stoga njezin tekst nije kontinuirano kazivanje, nego niz natuknica koje su strukturirane od stanovita broja stalnih ili vrlo malo variranih fraza. Rječnik je specijalistički i razmjerno ograničen, premda se u kontekstu poharane etruščanske baštine pričinja pravim obiljem.

⁹ Odatle se za hrvatski povijesni prostor najčešće koristi ponosna Augustova izjava da se rimske vojske prije njega nikada nisu sukobile s Panoncima, da ih je on svladao po Tiberiju Neronu i podvrgnuo vlasti rimskoga naroda, te da je pomaknuo granicu Ilirika na dunavsku obalu, *Mon. Ancyr.* V, 30. Spomenik su u Ankari identificirali habsburški poslanici na turski dvor – jedan je bio znameniti ugarski crkveni velikodostojnik, hrvatski latinist Šibenčanin Antun Vrančić (1504–1573, *Antički autori* 1996., s. v. *August*). Bibliofilsko hrvatsko izdanje *Res gestae* 1990. nema kritički aparat, a prijevod nije pouzdan. Usp. bilj. 64.

LITERARY SOURCES

Having specified what is implied by the term "written sources" within the framework of this subject and their role in the archaeologist's work, as defined above even here, it would be worthwhile to interpret the term "literary sources" as customary in the historical disciplines.⁷

The adjective "literary" is today primarily associated with literature. This impression is reinforced by the fact that in Antiquity history was a form of literature subject to the rules of artistic writing. The first association when the "ancient literary sources" are mentioned in the context of the historical disciplines are the renowned and oft-cited writers such as Herodotus, Thucydides, Livy or Appian, where the material is historical, although the author's subjective approach is evident. However, literary sources also include geography texts (Strabo, Ptolemy), as well as very specialized records (medical, military, economic, etc.) and various aids (dictionaries, scholia, itineraries). Defining "literary sources" and their subordinate groups according to various criteria is the task of history, so a more detailed exposition on this matter will not be made here.

One of the points of departure for the term "literary sources" which must be close to archaeologists is the contrast to the term "epigraphic sources". Most inscriptions are brief, and constant formulas are used therein. We remain helpless when forced to determine the features and classification of a language based on epigraphic materials.⁸ Sources containing developed discourses are the opposite of this, and

⁷ Cf. the titles to a series of panel discussions for the Alpine-Adriatic zone: "Antični literarni in epigrafički viri – Antički literarni i epigrafski izvori – Ancient Literary and Epigraphic Sources – Le fonti antiche epigrafiche, numismatiche e letterarie – Antike litterarische und epigraphische Quellen" which primarily dealt with work on these two types of sources. These were launched in 1992 by M. Šašel Kos. The first was held in Ljubljana in the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Arts and Science in cooperation with the National Museum of Slovenia. The second was held in Zagreb on 17–19 March 1995, co-organized by the Croatian History Institute (B. Kuntić-Makvić) and the Archaeology Institute (M. Šegvić). Gatherings were then organized by Prof. Claudio Zaccaria, Università degli studi di Trieste (Aquileia – Zuglio, 6–8 Nov. 1997) and Prof. Karl Strobel, Universität Klagenfurt (12–15 Oct. 2000).

⁸ This is the case for the Etruscans, for whom literary sources are lacking. Their discourse would help to ascertain the syntactic regularity and function of individual morphemes. The longest text, the *Liber Linteus Zagrabensis* (Zagreb linen book), cannot help much. It is a book of ritual, a calendrically compiled list of rituals which must be performed and sacrifices that must be made to individual deities. Therefore, its text is not an ongoing narrative, but rather a series of entries that are structured from a set number of constant or insignificantly varied phrases. The vocabulary is specialist and relatively limited, although in the context of the devastated Etruscan heritage it seems to be a veritable bounty.

Geografija Klaudija Ptolemeja (druga trećina 2. st. kršć. ere) naći će se nedvojbeno među literarnim izvorima, premda kao stručno geografsko djelo ima goleme segmente gdje se asindetski nižu toponimi i milijacije.¹⁰ Dioklecijanov *Edikt o cijenama* (301. g., predan zasada na kojih 140 grčkih i latinskih natpisa i natpisnih ulomaka), većim je svojim dijelom asindetsko nizanje imenica i brojeva, no ima izvanredno stiliziranu preambulu.¹¹ Neki pak natpisi oponašaju lijepu književnost, osobito pjesništvo (Kuntić-Makvić 1976; D. Rendić-Miočević 1987), a neki su, dakako, i vrlo dugački i složene frazeologije.¹²

IZDAŠNOST PODACIMA

Slavna antička pomagala što arheolozima te povjesničarima umjetnosti i graditeljstva služe najizvornije jesu spis *O graditeljstvu* Augustova arhitekta Vitruvija (pisao oko 10. pr. Kr.) i Pauzanjin opis Hlade (2. st. kršć. ere), a pridružiti im valja "arheološka" pisma Plinija Mlađega (61/62. – prije 114. kršć. ere) i Ciceronove (106–43. pr. Kr.) govore protiv pohlepna sicilskog upravitelja Vera (*In Verrem sive de repetundis*, 70. pr. Kr.).

¹⁰ Na Ptolemejev se opis Histrije, Dalmacije i Panonije u nas neizbježno referira pri svakom sređivanju topografije, a nisu rijetki ni radovi posvećeni samo jednome Ptolemejevu podatku ili maloj skupini podataka. Za kartu iz urbinskoga rukopisa na kojoj je prikazano područje buduće Hrvatske još uvijek je relevantan opis u Jelić 1898. Iz aspekta historijske geografije Ptolemejevom se *Geografijom* posebno bavio Kozličić 1990, a u kontekstu ostale referentne antičke geografske produkcije Kozličić 1990a.

¹¹ U *Ediktu* je razmjerno malo poslova ili usluga koji bi bili izričito vezani uz budući hrvatski povijesni prostor. Za njih raspoložemo i drugim izvorima. O dijelu podataka iz *Edikta* koji se tiču prometa s lukama na istočnome Jadranu posebno je pisao Cambi 2002. Podaci su pretežno generički, no vrlo praktični. Primjerice visina nadnice za različite vrste poslova pri gradnji i uređenju zgrada informira i o potrebnim specijalizacijama i o njihovoj tržišnoj vrijednosti – od opekara i vapnara preko mozaičara i slikara (*pictor parietalis* i *pictor imaginarius*) do arhitekta (*Ed. pret.* VII), a da o drugim proizvodima koji mogu postati arheološkim nalazom i ne govorimo. Nadasve atraktivan pisani izvor, pogodan za različita istraživanja, *Edikt* se stalno interpretira i reinterpretera, a neizbježna je tema na skupovima o Dioklecijanu i njegovu vremenu. Usp. posljednja dva u Splitu (2–5. IV. 2003, 19–22. IX. 2005) i priloge H. Brandta 2004. i N. Jovanovića 2005.

¹² Dioklecijanov edikt o cijenama robe i usluga među najduljim je natpisima uopće. No "kraljicom natpisa" naziva se grčki Gortinski zakonik s Krete, čijih se 12 stupaca prostire na 9 m kamena zida, u visini od 1,5 m, s više od 600 redaka. Zakoni, politički i diplomatski dokumenti nanješeni na tvrdu pisaču podlogu zapravo su pravi antički ekvivalent srednjovjekovnih i novovjekovnih povijesnih izvora "u pravome smislu" po povjesničarskim kriterijima. To će reći: izvora u kojima nema subjektivna autorskog zadiranja u predane podatke. Toj kategoriji pripadaju naše dvije psefizme – Lombardska i Farska – i Parski reskript (posljednje o njima: Rendić-Miočević, A. 1995; Čaće 1997: 235–241 za hvarske natpise, Lombardo 2005. za Lombardsku psefizmu).

they are thus called literary, even when neither their content nor style are literary. It is understood that there are combinations and indirect forms.

Res gestae Divi Augusti are a literary source that survive to this day exclusively in epigraphic form (*Monumentum Ancyranum*, Augustus' own revision of the text from 13 AD).⁹ The *Geography* of Ptolemy (second third of 2nd cent. AD) is certainly classified as a literary source, although as a scholarly work on geography it has enormous sections with asyndetic sequences of toponyms and milliaris.¹⁰ Diocletian's Edict on prices (301, so far conveyed on roughly 140 Greek and Latin inscriptions and inscription fragments), is largely an asyndetic sequence of nouns and numbers, although it has an outstanding stylized preamble.¹¹ Some inscriptions even mimic fine literature, particularly poetry (Kuntić-Makvić 1976; D. Rendić-Miočević 1987), while some, to be sure, contain long and complex phrases.¹²

⁹ The most frequent use of the *Monumentum Ancyranum* for the Croatian historical territory is the proud declaration of Augustus: "The tribes of the Pannonians, to which no army of the Roman people had ever penetrated before my principate, having been subdued by Tiberius Nero who was then my stepson and my legate, I brought under sovereignty of the Roman people, and I pushed forward the frontier of Illyricum as far as the bank of the river Danube", *Mon. Ancyr.* V, 30. The monument in Ankara was identified by Habsburg envoys to the Sublime Porte – one of them was the renowned Hungarian church dignitary, Croatian Latinist and Šibenik native Antun Vrančić (1504–1573, *Antički autori* 1996. s. v. *August*). The bibliophilic Croatian edition *Res gestae* of 1990 is not accompanied by critical commentary and the translation is not reliable. Cf. note -64.

¹⁰ In Croatia, Ptolemy's description of Istria, Dalmatia and Pannonia are inescapably cited in every determination of topography, and it is not rare to find works dedicated to only a single piece of data or small group of data contained in Ptolemy. With reference to the map from the Urbino manuscript which depicts the territory of the future Croatia, the description contained in Jelić (1898) is still relevant. Kozličić (1990) dealt with Ptolemy's *Geography* from the aspect of historical geography in particular, and also in the context of other ancient geographic reference works (Kozličić 1990a).

¹¹ There are relatively few jobs or services in the Edict that would be explicitly tied to the future Croatian historical territory. These are also available from other sources. Cambi (2002) specifically wrote about that portion of data from the Edict dealing with sailing towards eastern Adriatic ports. The data are largely generic, but very practical. For example, the fee rate for various types of jobs in building construction and furnishing speak of the need for specializations and their market value – from brick- and lime-makers to mosaicists and painters (*pictor parietalis* and *pictor imaginarius*) and architects (*Ed. pret.* VII), to say nothing of other products which may become archaeological materials. An above-all attractive written source, suitable for various types of research, the *Edict* is constantly interpreted and reinterpreted, and an unavoidable topic at seminars on Diocletian and his times. Cf. the last two in Split (2-5 Apr. 2003, 19-22 Sept. 2005) and the papers by H. Brandt (2004) and N. Jovanović (2005).

¹² Diocletian's Edict on the prices of goods and services is among the longest inscriptions in general. Even so, the term "queen of inscriptions" is used to refer to the Greek Law of Gortyn from the island of Crete, with 12 columns extending over 9 m of stone wall, at a height of 1.5 m, and over 600 lines. The laws, political and diplomatic documents applied to a firm writing

Nema tog arheologa koji istražuje grad rimskoga doba, a da ne bi usporedio smještaj i oblik naselja te konkretne standardne objekte na koje nailazi, poput foruma, bazilika, hramova, termi... i njihovu građu s idealima što ih preporučuje Vitruvije. U brojnim usporedbama s grčkim graditeljskim običajima i standardima u Vitruvija se nalazi i materijal za procjenjivanje nalaza grčke civilizacije. Napokon, njegovi podaci o gradnji bojnih sprava nisu korisni samo za one koji se bave poviješću ratovanja, već mogu pomoći i da se protumače nalazi na mjestima opsada, bitaka i vojnih utvrda.

Lako je uvidjeti od kakve je Pauzanijino djelo koristi za arheologe koji istražuju na mjestima što ih je on opisao dok su još stajale sve njihove građevine s cijelim uresom. No informacije što ih on daje za ta mjesta uopćavanjem mogu pripomoći istraživanju drugih grčkih naselja i svetišta, opis umjetnina pomaže da se prepoznaju njihove replike i sl., a predaje i povijesni događaji što ih Pauzanija spominje tiču se prostora daleko šireg od onoga što ga obuhvaća Pauzanijin put. Tako se u njega mogu naći i podaci o ilirskoj ekspanziji u Agronovo doba,¹³ o sukobima između Ilira i Kelta¹⁴ i o drevnim vezama između Beotije i Iliride.¹⁵ I dok se referencije na kontakte između Beotije i Iliride nalaze ondje gdje bi ih se i očekivalo – u poglavlju o Beotiji – referencija na ilirsko-epirski rat uključena je u poglavlje o Peloponezu jer se našla u svojevrsnu uvodu u izvješće o ilirskome prepadu kod tamošnjega grada Motone. Referencije o napadima Kelta na Ilire u Pauzanijinim su znamenitim odjeljcima o keltskim pohodima koje je opisivao i u poglavlju o Atici i u poglavlju o Fokidi, ponajviše zbog čudesna načina kojim su napadači odbijeni od Apolonova svetišta u Delfima. Ti odjeljci, inače, pružaju savršen primjer kako se podaci iz literarnog izvora mogu sljubiti s podacima koji proizlaze iz predmetnih izvora koje nalazi i tumači arheolog. Pauzanijin opis događaja pomaže da se predodžba o keltskoj seobi konkretizira i da se njezinim fazama pridijele čvrsti apsolutni datumi.

Pisma Plinija Mlađega zbog izravne su veze sa životnom stvarnošću rimskoga svijeta na prijelazu iz 1. u 2. st. izvanredno korisna za najrazličitije aspekte starinarskih istraživanja. Ipak, za arheološki su svijet

¹³ Podvlašćivanje dijela Epira u vrijeme Dejdamije, kćeri Pira Mlađega (232. pr. Kr.) i porobljavanje grada Motone u Meseniji, *Paus.* IV, 35, 5–7 = *Pauzanija* 1989: 236–237.

¹⁴ Kelti kao napadači i pobjednici nad Ilirima na početku prodora prema Jonskom moru i kao napadači iz Trakije, *Paus.* I, 4,1 = *Pauzanija* 1989, 23 i X, 19,7 = *Pauzanija* 1989: 523.

¹⁵ Kadmov, a zatim i Laodamantov prelazak iz Tebe k Ilirima/Enhelejima, *Paus.* IX, 5,3 i 14; IX, 8,6 = *Pauzanija* 1989: 445, 447, 450.

QUANTITY OF DATA

De Architectura (around 10 BC) by Vitruvius, the architect of Augustus, and the *Hellados Periegesis* by Pausanias (second century AD) are famed aids written during Classical Antiquity which most directly serve archaeologists and art and architectural historians, while the “archaeological” letters of Pliny the Younger (61/62, prior to 114 BC) and the speeches of Cicero (106–43 BC) against the avaricious Sicilian governor Verres (*In Verrem sive de repetundis*, 70 BC) can be added to these.

There are no archaeologists studying Roman-era cities who do not compare the layout and form of a settlement and the specific standards of the structures therein, such as the forum, basilica, temples or baths and their materials with the ideas recommended by Vitruvius. The numerous comparisons with Greek architectural customs and standards found in the work of Vitruvius also contain materials to assess the remains of Greek civilization. Finally, his data on the construction of military engines are not only useful to military historians, for they can also aid interpretations of discoveries made at the sites of sieges, battles and military fortifications.

It is easy to see the usefulness of the work of Pausanias to archaeologists studying the sites which he described when the buildings there were still standing with all of their ornamentation. By way of generalization, the information he provides for these sites can help in the examination of other Greek settlements and shrines, while the descriptions of artworks help in the recognition of replicas thereof, etc., while the legends and historical events that Pausanias mentions pertain to an area far wider than that encompassed by his journeys. Thus, in his work one can find information on the Illyrian expansion during the Agron's reign,¹³ on the conflicts between the Illyrians and Celts,¹⁴ and on the ancient ties between Boeotia and the Illyrians.¹⁵ And while

surface are actually the ancient equivalent of medieval and later written sources “in the real sense” according to historiographic criteria. That is to say: sources in which there are no interpretations of the presented data. The two Croatian psephisms – the Lumbarda and Pharos – and the Hvar rescript belong to this category (most recently on these: Rendić-Miočević, A. 1995; Čače 1997: 235–241 for the Hvar inscriptions, Lombardo 2005 for the Lumbarda psephism).

¹³ Subjugation of a part of Epirus in the time of Deidameia, daughter of Pyrrhus the Younger (232 BC) and seizure of the city of Mothone in Messenia, *Paus.* IV, 35, 5–7 = *Pauzanija* 1989: 236–237.

¹⁴ On the Celts as attackers and victors over the Illyrians at the beginning of their incursion toward the Ionian Sea and as attackers from Thrace, *Paus.* I, 4,1 = *Pauzanija* 1989, 23 and X, 19,7 = *Pauzanija* 1989: 523.

¹⁵ On the migration of Cadmus, and then Laodamas from Thebes to the Illyrian Enchelians, *Paus.* IX, 5,3 and 14; IX, 8,6 = *Pauzanija* 1989: 445, 447, 450.

bez dvojbe vrhunski ona dva u kojima je Plinije svomu prijatelju, povjesničaru Tacitu, opisao erupciju Vezuva i propast gradova i vila u Napuljskome zaljevu, čija je tragedija stvorila nenadmašnu banku arheoloških podataka o rimskoj, grčkoj i samnitskoj civilizaciji. Plinijev opis vile u Laurentu redovito prizivaju istraživači rimskih ladanjskih vila. Razumije se da ne očekuju svugdje isti standard, raspored, namjenu i oblik objekata: univerzalna su načela po kojima se takva mjesta uređuju, a njih je Plinije nadasve jasno izrazio. Međutim Plinijev epistolarij sadrži i opise drugih ladanjskih dobara, brojne vijesti o njihovu gospodarskome funkcioniranju, niz informacija o podizanju i održavanju svjetovnih i sakralnih građevina u gradovima, opise i nadasve vrijedne procjene pojedinih spomenika i njihove funkcije (osobito portreti preminulih suvremenika!). To su tzv. "arheološka" pisma (*Plinio il Giovane* 1936). Pisma o kršćanima, točnije Plinijevo pismo i Trajanov odgovor (*Plin. Epist.* X, 96 i 97), nisu, doduše, toliko "arheološka", ali su iznimno vrijedna za kulturnu praksu ranokršćanskih zajednica i odnos rimskih vlasti prema njima. Na primjeru Plinijeva pisma o hramu Velike Majke u Nikomediji i Trajanova odgovora nastojali smo pokazati kako literarni izvor podacima koji se ne odnose izravno ni na što u našoj regiji može pridonijeti da se interpretiraju ovdašnji nalazi, konkretno u Zadru (Kuntić-Makvić 2000).¹⁶

Zastupajući Sicilce u parnici protiv pljačkaškoga guvernera Vera Ciceron je izdašno spominjao građanske javne spomenike, kultne statue i pokretna hramska dobra što ih je Ver prisvojio na Siciliji. Posvjedočio je o odnosu suvremenika prema tom blagu, ističući žalost oštećenih i ljagu koja zbog Verova postupka pada na Rimljane, a posvjedočio je vrlo živo i o jednome mogućem razlogu zašto su takve umjetnine mogle napustiti mjesta za koja su načinjene i pojaviti se na drugima.¹⁷

Djela dvojice gore navedenih autora, Vitruvija i Puzanije, čitava su prevedena na hrvatski (*Vitruvije* 1999, oslanja se na 1951. i 1990; *Puzanija* 1989). U školskim izborima Plinijevih listova nekoć su stalna sastavnica bila pisma o erupciji Vezuva, o vili u Laurentu i o kršćanima (*Plinije Mlađi* 1909), a dijelom

the references to contacts between Boeotia and the Illyrians can be found where expected – in the chapter on Boeotia – reference to the Illyrian-Epirot War is included in the chapter on the Peloponnese, because it was something of an introduction to the report on the Illyrian incursion near the local city of Mothone. References to the Celtic attacks on the Illyrians are in Pausanias' well-known sections on the Celtic invasions which he also described in the chapter on Attica and the chapter on Phocis, primarily due to the astonishing manner in which the attackers were repelled at Apollo's shrine in Delphi. These sections are otherwise a perfect example of how data from a literary source can be brought together with the data which are obtained from the relevant sources found and interpreted by archaeologists. Pausanias' description of events help in forming the picture of the Celtic migrations and to distinguish their phases with firm, absolute dates.

The letters of Pliny the Younger, thanks to their direct ties to the real life of the Roman world at the turn of the first into the second century, are exceptionally useful for the most diverse aspects of antiquarian research. Nonetheless, for archaeologists, without doubt the most valuable are those two in which Pliny describes to his friend, the historian Tacitus, the eruption of Vesuvius and the annihilation of cities and villas on the Bay of Naples, a tragedy which created an unsurpassable base of archaeological data on Roman, Greek and Samnite civilizations. Pliny's description of the villa in Laurentum regularly attracts researchers of Roman rustic villas. To be sure, they do not expect to everywhere find the same standard, layout, use and form: the principles whereby such sites were arranged were universal, and Pliny expressed them quite clearly. However, Pliny's epistolary also contains descriptions of other rural properties, numerous information on their economic functioning, a series of information on the erection and maintenance of sacred and profane buildings in cities, and descriptions and very valuable assessments of individual monuments and their function (particularly portraits of deceased contemporaries!). These are the so-called "archaeological" letters (*Plinio il Giovane* 1936). The letters on Christians, more precisely Pliny's letter and Trajan's response (*Plin. Epist.* X, 96 and 97), are not, to be sure, so "archaeological", but they are exceptionally valuable as information on the cult practices of Early Christian communities and the attitude of the Roman authorities toward them. The example of Pliny's letter on the temple of the Great Mother in Nicomedia and Trajan's response were used in an attempt to show how a literary source with data that are not at all related to the region of Croatia can

¹⁶ Od izravnih podataka za naše područje Plinijev epistolarij nudi detaljnosti o sudbini Peta Trazeje, sudionika Skribonijanove bune, točnije o junačkome držanju njegove supruge Arije (*Plin. Epist.* III, 16, 7–13). Tugujući pak nad preranom smrću šticenika i prijatelja Junija Avita, spominje Plinije njegovu tribunsku službu u Germaniji i Panoniji pod legatom Servijanom (*Plin. Epist.* VIII, 23, 5).

¹⁷ Ciceronov opis grada Sirakuze, glavnih svetišta i kultova (*In Verr.* II, 4, 117–132) bit će, kad uznapreduju istraživanja naše Ise, nesumnjivo prikladan komparativni izvor.

su to još i danas. Tako su se pojavila i u priručnome prijevodu (*Plinije Mlađi* 1911).¹⁸ Ciceronovi govori *In Verrem*, čini se, zasada nemaju hrvatskoga prijevoda.¹⁹

Ova univerzalna pomagala uistinu mogu biti od koristi arheologu koji radi gdje je god vladala antička civilizacija, premda su jasno vezana uz određene regije: Pauzanija uz Grčku, Ciceron uz Siciliju, Plinije uz rodnu Italiju i uz maloazijsku Bitiniju, gdje je bio upraviteljem, a Vitruvije ponajviše uza sam Rim. Uz primjereno uopćavanje široko su primjenjive i informacije o pripremi lomače, obredu oplakivanja i spaljivanja te grobnim igrama u pokojnikovu čast iz *Ilijade* (*Hom. Il.* 23 Patroklo; 24 Hektor). Vijesti o nekim antičkim zahvatima i o iskopanim nalazima drugačijih kultura (*Herod. Hist.* I, 94; *Thucyd.* I, 8 i III, 104), prave praarheološke bilješke, upozoravaju današnjeg istraživača u kojoj mjeri stanje koje razotkrije može biti i rezultatom drevne organizirane intervencije.

Kad se traže izravni podaci o hrvatskome povijesnom prostoru, najizdašnija će biti djela povjesničara i geografa. Znanstveni aparat bilo koje moderne znanstvene knjige koja se bavi Ilirima,²⁰ grčkom kolonizacijom, rimskim osvajanjem ili ustrojem i poviješću provincija Dalmacije, Panonije i italske desete regije čijim je dijelom postala Histrija, vrlo jasno pokazuje koja su djela najčešće u uporabi.²¹ Od povjesničara nemaju premca Polibije (o. 201 – 120), Tit Livije (o. 59. pr. Kr. – 18. kršć. ere), Apijan (o. 98 – o. 169) i Dion Kasije (o. 150 – o. 235), a od geografa Strabon (o. 64. pr. Kr. – nakon 19. kršć. ere), zemljopisni dio *Prirodoslovlja* Plinija Starijega (23–79. kršć. ere) i Klaudije Ptolemej. Geografima valja dodati tekstovne itinerarije i Peutingerovu kartu.²² Od povjesničara se u načelu najčešće dobivaju podaci o ratnim i političkim zbivanjima uz vremenske i prostorne odrednice, a od geografa etnonimi, toponimi i dispozicija naroda i naselja. Djela i jednih i drugih mjestimično sadrže i vrlo vrijedne etnografske informacije. Podaci nisu odijeljeni apotekarskom

contribute to an interpretation of local finds, specifically those from Zadar (Kuntić-Makvić 2000).¹⁶

When representing the Sicilians in their prosecution of the plundering governor Verres, Cicero lavishly mentioned the civic public monuments, cult statues and temple goods that Verres seized in Sicily. He testified to the relationship of his contemporaries to these treasures, stressing the sadness of those who incurred damages and the odium that fell upon the Romans due to the actions of Verres, and he provided very lively testimony on a possible reason why such artworks may have left the site for which they were made and appear at others.¹⁷

The works of the two aforementioned authors, Vitruvius and Pausanias, were translated into Croatian in their entirety (*Vitruvije* 1999, based on 1951 and 1990; *Pauzanija* 1989). In the school text selections of Pliny's letters, formerly a permanent component were those on the eruption of Vesuvius, on the villa in Laurentum and on the Christians (*Plinije Mlađi* 1909), and some still are today. Thus they even appeared in handbook translation (*Plinije Mlađi* 1911).¹⁸ There is as yet no Croatian translation of Cicero's speeches *In Verrem*.¹⁹

These universal aids can truly be useful to archaeologists working wherever the civilization of Antiquity was predominant, even though they are clearly tied to specific regions: Pausanias to Greece, Cicero to Sicily, Pliny to his native Italy and Bithynia in Asia Minor, where he was governor, and Vitruvius to Rome itself. With the appropriate generalization, information on the preparation of bonfires, beavement and cremation rituals and funeral games in honour of the deceased from the Iliad can be broadly applied (*Hom. Il.* 23 Patroclus; 24 Hector). Information on certain ancient undertakings and on excavated discoveries of other cultures (*Herod. Hist.* I, 94; *Thucyd.* I, 8 and III, 104), true proto-archaeological notes, indicate to today's researchers the extent to which the situation they uncover may also be the result of ancient, organized interventions.

When seeking direct data on Croatian historical territory, the most copious are the works of histori-

¹⁸ Čitav je epistolarij preveden na srpski – *Плиније Млађи* 1982.

¹⁹ Barem ga Šešelj 1991. nije bio našao u knjigama tiskanima u razdoblju 1800–1980.

²⁰ Etnonim kratkoće radi upotrebljavamo kao konvencionalni naziv za ovdašnje prastanovništvo.

²¹ Usp. npr. aparat monografija o provincijama Wilkes 1969 i Mócsy 1974 (autori nužno zalaze i u predrimsku povijest i u povijest osvajanja) ili monografija o narodima i plemenima, poput Delmata, Zaninović 1966; 1967; 2007.

²² To su tipični izvori "dugoga trajanja", koji su se zbog praktične namjene ažurirali. Valja voditi računa o tome kad su prvi put mogli biti načinjeni, no ključno je utvrditi kad je redigirana verzija koja je sačuvana (za *Antoninovu* i *Pomorski itinerarij* najčešće se navodi vrijeme oko 300. godine, a za *Peutingerovu kartu* druga polovica 4. st.).

¹⁶ Among the direct information on Croatia's territory, Pliny's epistolary offers details on the fate of Paetus Thrasea, a participant in the rebellion of Scribonianus, more accurately on the heroic demeanour of his wife Arria (*Plin. Epist.* III, 16, 7–13). In expressing sorrow over the early demise of his ward and friend Julius Avitus, Pliny mentions his quaestorship in Germania and Pannonian under the legate Servianus (*Plin. Epist.* VIII, 23, 5).

¹⁷ Cicero's description of the city of Syracuse, chief shrines and cults (*In Verr.* II, 4, 117–132) will be, when research into Croatia's Issa develop suitably, an undoubtedly suitable comparative source.

¹⁸ The entire epistolary has been translated into Serbian – *Плиније Млађи* 1982.

¹⁹ Šešelj 1991, at least, did not find it in the books printed in the 1800-1980 period.

preciznošću, već se susreću pomiješani. Primjerice 45. knjiga monumentalnoga djela *Ab Urbe condita* povjesničara Livija sadrži rimsku odredbu o uređenju bivšeg Ilirskog Kraljevstva nakon pada kralja Gencija (*Liv.* XLV, 26, 12–15). U tekstu je reproduciran prvorazredan izvor – zakon o uređenju Ilirika (Kuntić-Makvić 1997). Nižu se iskrivljeni etnonimi u tri skupine, prema kategorijama povlaštenosti i prema geografskome slijedu. Tekst još nije rekonstruiran tako dobro da bi to bilo općeprihvaćeno. Strabon je pak u *Geografiji* (VII, 5, 5) posredovao i podatke o razaranjima tijekom Oktavijanova pohoda na Delmate i o Nazikinu uspješnom napadu na Delminij. Njegovi podaci o običajima Japoda i Delmata (*Strab.* IV, 6, 10; VII, 5, 2; 5, 5) stalan su predmet rasprave.²³

Neke informacije kod tih su pisaca kombinirane tako da upravo izazivaju da ih se uspoređi kako bi se iz dobivenih podudarnosti i razlika mogli izvesti što pouzdaniji zaključci. Tako je s mogućnošću da se usporede izvješća različitih pisaca o istim događajima, primjerice o trima ilirskim ratovima. Grk Polibije bio je vremenski najbliži događajima, točnije bio je u punoj snazi suvremenik trećemu ilirskom i prvomu delmatskom ratu, a usto je u Rimu imao pristup prvorazrednim izvorima o prvim dvama ilirskim ratovima. Kod njega su se sačuvali najpodrobniji njihovi opisi i obilje dodatnih informacija o djelovanju Demetrija Farskoga. Polibijevo je djelo oštećeno tako da su o trećem ilirskom ratu i prvome delmatskom ratu preostali samo kratki izvaci. To je obilno nadoknađeno u Tita Livija koji se mogao služiti i Polibijem. Livijeva je velika povijest *Od osnutka Grada* stradala tako da su izgubljeni opisi prvih dvaju ilirskih ratova, ali je o trećemu sačuvano sve, od prvih nagovještaja sukoba do konfinacije kraljevske obitelji nakon trijumfa (Kuntić-Makvić 1997; usp. i Domić Kunić 1994). Znatno kasnije kompilacije Apijana i Diona Kasija imaju drugačijih prednosti. U Apijana je sačuvan potpun pregled svih rimskih ratova u Iliriku. Otac Diona Kasija (čiju povijest dijelom posreduju opširni ekscerpti u djelu bizantskoga povjesničara Zonare, kraj 11. st. – početak 12. st.) bio je upravitelj Dalmacije, a potom je i sam Dion Kasije upravljao najprije Dalmacijom, a zatim i Gornjom Panonijom. Po političkim opredjeljenjima, po vrednovanju povijesnih događaja i po izboru literature za svoje djelo razlikovao se od Apijana, a imao je i pristup do provincijalnih arhiva te osobno poznao prilike i mjesta. To su uistinu četiri čelna izvora o rimskome ratovanju za Ilirik. Najviše

ans and geographers. The reference structure of any modern scholarly book dealing with the Illyrians,²⁰ Greek colonization, Roman conquest or the structure and history of the provinces of Dalmatia, Pannonia or the tenth Italic region, a part of which became Istria, very clearly show which works are in use most often.²¹ Among the historians, Polybius (circa 201-120), Livy (circa 59 BC – 18 AD), Appian (circa 98-169) and Dio Cassius (circa 150-235) were without parallel, while among the geographers, those that stand out are Strabo (circa 64 BC – 19 AD), the geography section of the *Historia Naturalis* by Pliny the Elder (23–79 AD) and Ptolemy. To the geographers one should add the textual itineraries and the *Tabula Peutingeriana*.²² The historians generally provide data on wartime and political events with chronological and spatial coordinates, while the geographers provide ethnonyms, toponyms and the distribution of peoples and settlements. The works of both contain, at places, very valuable ethnographic information. The data are not broken down with arduous precision, rather they can be found intermingled. For example, Book XLV of the monumental work *Ab Urbe condita* by the historian Livy contains the Roman ordinance on the regulation of the former Illyrian Kingdom after the fall of King Gentius (*Liv.* XLV, 26, 12–15). A first-rate source, the law on the regulation of Illyricum, is reproduced in the text (Kuntić-Makvić 1997). There is a series of distorted ethnonyms in three groups, based on categories of privilege and geographic order. The text has not been reconstructed well enough for its reconstruction to be generally accepted. Strabo, in his *Geography* (VII, 5, 5) also provided data on the destruction during Octavian's attacks on the Delmatae and on Nasica's successful attack on Dalmium. His data on the customs of the Iapodes and Delmatae (*Strab.* IV, 6, 10; VII, 5, 2; 5, 5) are a constant subject of debate.²³

²⁰ This ethnonym is used for the sake of brevity as a conventional term for the local original population.

²¹ Cf. for example, the references in the monograph on the provinces by Wilkes 1969 and Mócsy 1974 (the authors by necessity cover pre-Roman history and the history of the conquest) or the monograph on peoples and tribes, such as the Delmatae, Zaninović 1966; 1967; 2007.

²² These are typical sources of *longue durée*, which were updated due to their practical use. When they were first compiled should be taken into account, but it is also crucial to ascertain when the preserved version was revised (for the *Antonine* and *Maritime Itineraries*, most often the time around the year 300 is cited, while for the *Tabula Peutingeriana* the second half of the fourth century is cited).

²³ A revision of established interpretations of Strabo's data on the Delmatae can be found in Čače 1995b; for the Iapodes see Olujić 2007: 177–185. Translation of *Strab.* VII, 5 with commentary: Marković 1985.

²³ Ustaljena tumačenja Strabonovih podataka o Delmatima reviziji podvrgava Čače 1995b; za Japode v. Olujić 2007: 177–185. Prijevod *Strab.* VII, 5 s komentarom: Marković 1985.

je pozornosti u nas ipak uvijek privlačio Apijan, čije je ilirsko poglavlje za potrebe istraživanja ovdašnje povijesti vrlo rano prevedeno najprije na latinski, a zatim i na hrvatski jezik (Kuntić-Makvić 1988).

Neki se povjesničari neizbježno spominju zbog podataka kojih nije mnogo, ne odnose se na duža razdoblja ili na velika područja, ali su iznimno vrijedni. Takva su primjerice dva mjesta Diodora Siciliskoga (o. 80 – 29. pr. Kr.) o osnutku grčke naseobine na Hvaru (*Diod.* XV, 13, 4–5 i 15, 14, 2) ili nekoliko odlomaka Veleja Paterkula (o. 20. pr. Kr. – 31. kršć. ere) o panonsko-dalmatinskom ustanku (batonskome ratu; *Vell. Pat.* II, 109, 3–117, 1).

Mogućnost uspoređivanja unutar istog izvora pružaju tri Plinijeva popisa liburnskih *civitates*. Dva je po različitim ključevima donio kad je opisivao Liburniju (*NH* III, 139 – pukovi, *populi* s različitim pravima i poreznim obvezama; III, 140 gradovi, *oppida*). Prvi, s najmanje stavki, dao je već ranije kad je nabrajao *oppida* u desetoj italskoj regiji onoga doba (*NH* III, 130). To upravo izaziva na raspravu²⁴ i jedan je od razloga što je dio Plinijeve treće knjige – gdje su opisane Histrija, Liburnija, Dalmacija i Panonija – u nas najčešće interpretiran antički geografski opis. Plinije je crpao iz starijih pisaca, no i iz službene državne dokumentacije. Podaci koje nastoji dati uvijek su granice pokrajina, rangirana naselja – upravna središta (kolonije i municipiji), markantne sastavnice krajolika (planine, rijeke, rtovi, poluotoci) i skupine stanovništva, određene etnonimom, pravnim statusom i poreznom obvezom, brojnošću te pripadnošću jednom od sudbenih konvenata. Među sve to upliće Plinije pokoju referenciju na ranije prilike i na starije pisce, pokoju etnografsku ili povjesničarsku bilješku, pokoji podatak o mjesnim vjerskim običajima i kultovima, o lokalnim proizvodima. Dio Plinijeva teksta s opisom obale i otočja već je bio preveden (Suić 1976 u prilogu, odnosno *Scriptores* 2003), a nedavno je tiskan i hrvatski prijevod svih Plinijevih geografskih poglavlja (*Plinije Stariji* 2004).²⁵

²⁴ Predmet se raspravljajući mijenja, od pitanja zašto se iste zajednice višekratno nabrajaju, preko dokučivanja pravne stvarnosti koja je zabilježena i njezinih uzroka, do pitanja granice između Italije i Liburnije. Usp. npr. Premerstein 1924; Suić 1956; 1981: 235–236; Wilkes 1969: 487–492, Margetić 1977; 1979; Čače 1993; 1995. za Liburniju i 2001. za nastavak Plinijeva teksta o srednjoj Dalmaciji.

²⁵ Plinijevo *Prirodoslovlje* je izvan geografskoga dijela izvješćuje o prirodnim resursima ovoga područja (bilje *NH* XIII, 14 i 18; XXI, 40 XXXV, 71 – *Iris Illyrica* i *Gentiana*; proizvodnja hrane *NH* IX, 173; XXXI, 95; XXXII – ribe, školjke, garum; XI, 24; sir, 60; vuna u Histriji i Liburniji, VIII, 91 te, dakako, pritek zлата iz dalmatinskih rudnika XXXIII, 67). Izvan najčešće korištena zemljopisnoga dijela nalaze se i podaci o jantarskome putu kroz Panoniju do Veneta (*NH* XXXVII, 42–46) i klimatološka zabilješka o snažnome vjetru (*NH* II, 115). Plinije je sklon citirati i javne spomenike. U nas se često referira na bilješku o natpisu

Some of the information in the works of these writers are combined, thus prompting comparisons to draw the most reliable possible conclusions based on the ascertained similarities and differences. This is the case for comparisons of the accounts of various writers on the same events, such as the three Illyrian Wars for example. The Greek Polybius lived chronologically closest to these events, that is, he was a fully-fledged contemporary of the Third Illyrian and First Dalmatian Wars; additionally, in Rome he had access to first-rate sources on the first two Illyrian Wars. The most detailed descriptions of them were preserved in his work, as well as a multitude of additional information on the actions of Demetrius of Pharos. Much of the work of Polybius perished, so that only brief extracts on the Third Illyrian War and the First Dalmatian War remain. This was abundantly compensated by Livy, who very well may have made use of Polybius. Livy's great history *Ab Urbe condita* (History of Rome) was damaged so that the descriptions of the first two Illyrian Wars have been lost, but the entire account of the third war has been preserved, from the first reports of the conflict to the confinement of the royal family after the triumph (Kuntić-Makvić 1997; cf. also Domić Kunić 1994). The much later compilations of Appian and Dio Cassius have different advantages. Appian preserved an entire overview of all Roman wars in Illyricum. The father of Dio Cassius (whose history is partially saved in extensive excerpts in the work of the Byzantine historian Zonaras, late 11th/early 12th cent.) was the governor of Dalmatia, and late Dio Cassius himself administered first Dalmatia, and then Upper Pannonia as well. In terms of his political preferences, evaluation of historical events and selection of literature, his work differed from that of Appian, and he also had access to the provincial archives and was personally familiar with circumstances and locations. These are truly the four principal sources on the Roman military campaigns in Illyricum. The most attention in Croatia has always been garnered by Appian, whose Illyrian chapter was translated into Latin early on, and then into Croatian as well (Kuntić-Makvić 1988) to meet the research needs of local historiography.

Some historians are inescapably mentioned not because they provided much data, nor because they covered extensive periods nor even large territories, but because what they did provide was exceptionally valuable. This category includes two places in the work of Diodorus Siculus (circa 80–29 BC) on the establishment of the Greek colony on Hvar (*Diod.* XV, 13, 4–5 and 15, 14, 2) or several excerpts of Velleius Paterculus (circa 20 BC – 31 AD) on the Pannonian-Dalmatian uprising (Batonian War; *Vell. Pat.* II, 109, 3–117, 1).

Pojedina djela specijalističke i stručne antičke literature neće pružiti mnogo podataka, ali oni su u pravilu osobiti. Nešto se od toga već pokazalo na Puzanijinu i Vitruvijevu primjeru. Dodajmo, primjera radi, Varonov (116–27. pr. Kr.) spis o poljodjelstvu, gdje je opisana snaga žena u Iliriku i njihovo osobito ponašanje u majčinstvu (*Res rust.* II, 10, 7–10); Vegecijev (kraj 4. st. – početak 5. st.) Sažetak vojne vještine, gdje se spominju posebno bacačko oružje koje se rabilo u Panoniji, status tamošnjih legija u Dioklecijanovo vrijeme i uloga lađa liburna kod Akcija (*Veg.* I, 17; IV, 33 i 37 = *Vegecije* 2002, 52–53, 125; 107, 108; 192–193); priručnik o upravi u Rimskome Carstvu *Notitia dignitatum* (sačuvana redakcija s početka 4. st.), koji ne opisuje samo kasni civilni i vojni ustroj pokrajina i urede njihovih upravitelja, već informira i o različitim granama proizvodnje pod državnim nadzorom (npr. *Not. dign. Occ.* IX, 22 oružje, XI, 46 tekstil u Saloni, XI, 48 tekstil u Aspalatu, XI, 66 bojadisaonica u Saloni). Zakonici poput Teodozijeve ili Justinijanova prvorazredan su i dobro datiran izvor za mnoge vrlo materijalne strane življenja u Rimskome Carstvu, primjerice kad propisuju održavanje javnih građevina.

Lijepa književnost u današnjemu smislu riječi u ovome je pregledu već zastupljena epistolarijem Plinija Mlađega koji je autor osobno dotjerivao i pripremao za objavu (izuzevši guvernersku korespondenciju s carskom kancelarijom). Dotjerivanju je izbjegao stariji, Ciceronov epistolarij, osobito dio *Ad familiares*. Ondje su se primjerice sačuvala pisma što ih je Ciceron razmijenio s Cezarovim časnikom Vatinijem, kojega je zapalo da pokuša dovesti u red Delmate (*Cic. ad. fam.* V, 9; 10a i 10b Vatinijeva pisma, V, 11 Ciceronovo). Gospoda su se dopisivala jer se Ciceron nadao da bi Vatinije mogao uhvatiti njegova odbjegloga roba Dionizija, a Vatinije da bi Ciceron mogao pomoći da mu se odobri trijumf nad Delmatima. Vatinije piše iz okola u Naroni, a za delmatski teritorij koji ne nadzire i tek ga mora osvajati dvaput je upotrijebio naziv Dalmacija. Posve je nehotice i posve jasno posvjedočio što je za Rimljane prvotno značilo ime buduće velike provincije. Uz to je vezana i vrijedna obavijest o sustavu i rangu delmatskih utvrđenih naselja. I pjesnička djela mogu biti dobar izvor. U njih se ubrajaju djela dramskih pisaca, gdje razmjerno stare i postojeane podrugljive referencije na ilirsko pjevanje, odjeću i kape (5. i 5/4. st. pr. Kr.: *Soph. fg.* 601,1; *Aristoph.*

što ga je Gaj Sempronije Tuditan dao postaviti o svome pohodu do Krke (*NH* III, 129), a manje je zamijećeno da je u XXXIV, 24 Plinije prema *Analima* pribilježio kako su odlukom senata i naroda rimskoga poslanici koje je dala ubiti Teuta bili počašćeni kipovima na rostri.

Pliny's three lists of the Liburnia *civitates* allow for comparison within the same source. He provided two based on various keys when describing Liburnia (*NH* III, 139 – peoples, *populi* with various rights and tax obligations; III, 140 cities, *oppida*). The first, with less entries, was contained in his earlier listing of *oppida* in the tenth Italic region of the time (*NH* III, 130). This actually arouses debate²⁴ and it is one of the reasons why a part of Pliny's third book – where Histria, Liburnia, Dalmatia and Pannonia are described – is most often used to interpret the geographic description of Antiquity in Croatia. Pliny made use of older writers, as well as official state documentation. The data he attempted to provide were always the boundaries of provinces, ranked settlements – administrative seats (colonies and municipia), striking landscape features (mountains, rivers, promontories, peninsulas) and population groups designated by ethnonyms, legal status and tax liability, numbers and affiliation with a *conventus*. Here Pliny made occasional reference to earlier circumstances and older writers, occasional data on local religious customs and cults, and local products. A portion of Pliny's texts with descriptions of the coast and islands had already been translated (Suić 1976 in the appendix, and *Scriptores* 2003), and recently a Croatian translation of all of Pliny's geography chapters was published (*Plinije Stariji* 2004).²⁵

Individual sections of specialized and professional ancient literature cannot provide much data, but they are generally unique. Some of this has already been demonstrated based on the example of Pausanias and Vitruvius. To this one could add Varro's (116–27 BC) books on farming, where the strength

²⁴ The subject of debate changes, from the question of why the same communities are listed several times, through ascertainment of the legal reality recorded and the causes therefore, to the question of the boundary between Italy and Liburnia. Cf. e.g. Premerstein 1924; Suić 1956; 1981: 235–236; Wilkes 1969: 487–492, Margetić 1977; 1979; Čaće 1993; 1995 for Liburnia and 2001 for a continuation of Pliny's texts on central Dalmatia.

²⁵ Pliny's *Natural History*, even outside of the geography portions, provides information on this region's natural resources (plants *NH* XIII, 14 and 18; XXI, 40 XXXV, 71 – *Iris Illyrica* and *Gentiana*; food production *NH* IX, 173; XXXI, 95; XXXII – fish, shellfish, garum; XI, 24; cheese, 60; wool in Histria and Liburnia, VIII, 91 and, of course, the extraction of gold from Dalmatian mines XXXIII, 67). Outside of the most often used geography section, there are also data on the amber road through Pannonia to Veneto (*NH* XXXVII, 42–46) and climatic observations on strong winds (*NH* II, 115). Pliny also liked to cite public monuments. In Croatia, reference is often made to the note on the inscription commissioned by Gaius Sempronius Tuditanus on his march to the Krka River (*NH* III, 129), while it is less noted that in XXXIV, 24 Pliny, according to the *Annals*, recorded that by decision of the Senate and people of Rome the statues on the rostrum honoured the envoys who were killed at the orders of Teuta.

Ornith. 1515–1539; 3/2. st. pr. Kr.: *Plaut. Trinumm.* 851–852) ne svjedoče o tome da su ilirski običaji bili vrijedni poruge, nego da su bili drugačiji od grčkih i rimskih (svjedoče, dakako, i o mentalitetu pisaca i publike kojoj su namijenjeni). Poneka se literarna referencija lijepo poklapa s informacijama iz izvora druge vrste (primjerice s prikazom kape kausije na novcu ilirskih kraljeva). Pjesme Horacija, suvremenika bitke kod Akcija, svjedoče o dimenzijama i bojnim mogućnostima tadašnjih lađa liburna usputno, a mnogo točnije i uvjerljivije negoli znatno kasniji Vegecije (*Horat. Epod.* I, 1, 1–4; usp. i *Carm.* I, 37, 30).

STAROST IZVORA, STAROST PODATAKA, PREDAJA

Većina dosad spomenutih izvora potječe iz razdoblja od 2. st. pr. Kr. do 2. st. kršć. ere. Njima smo se najčešće koristili da bismo demonstrirali mogućnosti građe, a za njih su se najčešće i zanimali magistrandi – antičari.²⁶

Najstarije cjelovito sačuvano antičko povijesno djelo s podacima o prostoru buduće Hrvatske Herodotova je *Povijest* (sredina 5. st. pr. Kr.; *Herodot* 1887; 1888; 2000).²⁷ Tukididova *Povijest Peloponeskoga rata* prekida se 411. godinom pr. Kr. (*Tukidid* 1957). Tumačeći povode sukoba Tukidid je donio dragocjenih podataka o odnosima između Ilira Taulanata i Grka Epidamnjana (*Thucyd.* I, 24; 26) te o ilirskim najamnicima u vojnoj službi makedonskih i linkestidskih vladara (*Thucyd.* IV, 124; 125 i d.). Najstariji cjelovito sačuvani geografski opisi istočne jadranske obale (Pseudo-Skilakov *Peripl*, sredina 4. st. pr. Kr. i Pseudo-Skimnova *Periegeza*, kraj 2. st. pr. Kr.) specifični su po namjeni. Prvi je izvorno bio svojevrsan

of women in Illyricum and their specific maternal qualities are described (*Res rust.* II, 10, 7–10); Vegetius' (late 4th cent. – early 5th cent.) *Concerning Military Matters*, where he mentioned the special projectile weapons used in Pannonia, the status of the local legions during Diocletian's time and the role of the Liburnian frigates at the Battle of Actium (*Veg.* I, 17; IV, 33 and 37 = *Vegecije* 2002, 52–53, 125; 107, 108; 192–193); the manual on administration of the Roman Empire *Notitia dignitatum* (preserved revision from the early 4th cent.), which not only describes the late civil and military structure of the provinces and offices of their governors, but also provides information on various branches of production under state supervision (e.g. *Not. dign. Occ.* IX, 22 weapons, XI, 46 textiles in Salona, XI, 48 textiles in Asphalatos, XI, 66 painting in Salona). Law codes such as those of Theodosius or Justinian are first-rate and well-dated sources for many aspects of material life in the Roman Empire, such as when they stipulate the maintenance of public buildings.

Fine literature in the present-day sense of the word has already been represented in this overview by the epistolary of Pliny the Younger, who personally refined and prepared it for publication (with the exception of the governor's correspondence with the Imperial Court). Such refinement was avoided in the older epistolary of Cicero, particularly the portion *Ad familiares*. The latter, for example, contains the letters Cicero exchanged with Caesar's officer Vatinius, who was charged with the attempt to bring order to the Dalmatians (*Cic. ad. fam.* V, 9; 10a and 10b Vatinius' letter, V, 11 Cicero's). These gentlemen were corresponding because Cicero hoped that Vatinius might capture his runaway slave Dionysius, while Vatinius hoped for Cicero's assistance in approving a triumph over the Delmatae. Vatinius wrote from the military camp at Narona, and he used the term Dalmatia twice for the territory he did not control and had yet to conquer. He very unintentionally but quite clearly demonstrated what the name of the future large province originally meant to the Romans. Information on the system and ranking of Delmatae fortified settlements is also associated with this. Poetic works can also be a good source. This includes the works of playwrights, which contain relatively old and persistent mocking references to Illyrian song, attire and hats (5th and 5th/4th cent. BC: *Soph. fg.* 601,1; *Aristoph. Ornith.* 1515–1539; 3rd/2nd cent. BC: *Plaut. Trinumm.* 851–852). These do not testify as to whether the Illyrian customs were worthy of ridicule, but rather that they were different from those of the Greeks and Romans (and they certainly also testify to the mindset of the writers and the audience to whom they were intended). Some literary references complement information from other sources (for example, the portrayal of the causia

²⁶ Kratak presjek cjelokupne građe ove vrste od Homera do 4. st. kršć. ere dao je Šuić 1980.

²⁷ Herodotove vijesti zahvaćaju Jadransko i Jonsko more, Podunavlje i balkansku unutrašnjost, nisu brojne, a prilično su raznolike: plovidba Fokejaca u Jadran (I, 163), ilirski Eneti (I, 196) i Eneti na Jadranu (V, 9), put hiperborejskih darova Jadranom prema Delu (IV, 33), rijeke u balkanskoj unutrašnjosti (Angro izvire kod Ilira, a teče na sjever u tribalsku ravnicu, IV, 49), Epidamnjanin Amfimnest Epistrofov, jedini prosac sikionske kraljevine Agariste koji je došao s Jonskoga mora (VI, 127), prodor maloazijskih Mižana i Teukrana prije Trojanskoga rata na Balkan, sve do Jonskoga mora i rijeke Peneja (VII, 20), dolazak predaka makedonske dinastije iz Arga k Ilirima (VIII, 137), proročanstvo koje je Ilirima Enhelejima naviještalo propast kad opljačkaju hram u Delfima (IX, 42–43), Sunčevo stado ovaca u Apoloniji i tamošnji prorok Euhem (IX, 92–95). Vijesti o Dunavu (pod imenom Istra) odnose se najčešće na donji tok, a pokazuju slabije poznavanje onoga panonskog poteza koji bi bio zanimljiv s hrvatske točke gledišta (o velikim zapadnim pritokama, Savi i Dravi, nema spomena).

“peljar”, a drugi udžbenik. Iziskuju temeljitu analizu, koju je zasad iz domaćega pera dobila samo Pseudo-Skilakova *Oplovba* (Peripl, Suić 1953; 1955). Kad je rukopis toga djela u 17. st. nađen, mislilo se da je otkriven *Peripl* starijega pisca, logografa Skilaka iz Karijande (6. st. pr. Kr.). Pomnijom raščlambom uvidjelo se da to ne može biti jer se spominju naselja – poput naše Ise i Fara – koja su osnovana nakon Skilakova vremena. Tako je nastao danas uobičajeni naziv “Lažni”, “Tobožnji” ili “Takozvani” Skilak.

Zahvaljujući antičkim popisima autora i djela te referencijama u djelima koja su se sačuvala posve smo sigurni da bismo opširnije zapise o području današnje Hrvatske, poglavito o obali, našli u djelima logografa, grčkih pisaca koji nisu samo začetnici historiografije, nego i geografije i etnologije (6. i 5. st. pr. Kr.). Sačuvan je pokoji citat koji to izravno dokazuje, a uvršten je i u zbirna izdanja fragmenata (*FHG; FGrH*) ili u monografije o pojedinim piscima. Ugledni predstavnik starijih logografa i autor karte svijeta, Hekatej iz Mileta (o. 560 – o. 480), pravi Skilak iz Karijande i pravi Skimno s Hija (početak 2. st. pr. Kr.) uistinu su opisivali Jadran. Isto je i s dijelom grčke ostavštine iz 4. i 3. st. kad su djelovali povjesničari Efor, Teopomp i Timej i kad je pisao geograf Eratosten, na koje se primjerice pozivaju već spominjani Pseudo-Skimno i Strabon. Prava je riznica takvih referencija kompilacija *Ethniká* Stjepana Bizantinca (6. st. kršć. ere).

Apolonije Rođanin (o. 295 – o. 215) autor je najstarijega sačuvanog djela lijepe književnosti kojega se radnja znatnim dijelom odvija na području buduće Hrvatske. To je spjev s mitološkom temom, povratkom Jazonovih Argonauta sa zlatnim runom iz Kolhide u Grčku, no zaobilaznim putom, uz Dunav i niz Jadran. Sve relevantne dijelove Apolonijeva spjeva odabrao je, preveo i komentirao R. Katičić, a pridružio im je i na isti način obradio antičke skolije (Katičić 1970 = 1995: 31–114).

Najstariji sačuvan latinski geografski opis našega područja jest onaj u *Korografiji* Pomponija Mele (o. 43. kršć. ere). Uspoređivanje podataka o najstarijim prilikama s onima o “klasičnome razdoblju” od 2. st. pr. Kr. do 2. st. kršć. ere i s onima o kasnijim prilikama – primjerice u *Povijesti* Amijana Marcelina (4. st.), u poslanicama sv. Jeronima (4/5. st.), u Kasiodorovim spisima (5/6. st.) ili u *Kozmografiji* Anonimnoga Ravenjanina (6. st. kršć. ere) – omogućuje da se razumiju promjene koje nalazi na terenu vrlo uvjerljivo odražavaju.²⁸

²⁸ Radom S. Čaće (1994 = 1995a) od kasnih je geografskih izvora u tome pogledu najtemeljitije iskorišten Anonimni Ravenjanin.

cape on the coins of Illyrian kings). The poetry of Horace, a contemporary of the Battle of Actium, testifies to the dimensions and military potential of the Liburnian frigates of the time only in passing, albeit much more accurately and convincingly than in the later work by Vegetius (*Horat. Epod.* I, 1, 1–4; cf. also *Carm.* I, 37, 30).

AGE OF SOURCES, AGE OF DATA AND TRADITIONS

A majority of the sources so far mentioned date to the period from the second century BC to the second century AD. These were most often used to demonstrate the possibilities of these materials, and they were most often the focus of interest by graduate students specializing in Antiquity.²⁶

The oldest entirely preserved ancient historical source containing data on Croatia's future territory is the *History* of Herodotus (mid 5th cent. BC; *Herodot* 1887; 1888; 2000).²⁷ Thucydides' *History of the Peloponnesian War* ends at 411 BC (*Tukidid* 1957). When interpreting the causes of the conflict, Thucydides provided valuable data on relations between the Illyrian Taulantians and the Greek Epidamnians (*Thucyd.* I, 24; 26) and on the Illyrian mercenaries in military service under the Macedonian and Lyncestian rulers (*Thucyd.* IV, 124; 125 and *passim*). The oldest completely preserved geographic descriptions of the Eastern Adriatic coast (the *Periplus* of Pseudo-Scylax, mid-4th cent. BC and *Periegesis* by Pseudo-Scymnus, late 2nd cent. BC) are specific in purpose. The first was originally something of a “navigator”, and other is a textbook. They require

²⁶ A brief cross-section of all materials of this type from Homer to the 4th cent. AD is provided by Suić 1980.

²⁷ Herodotus' information including the Adriatic and Ionian Seas, the Danube Basin and the Balkan interior is not great but quite diverse: the navigation of the Phocaians to the Adriatic (I, 163), the Illyrian Enetoi (I, 196) and the Enetoi in the Adriatic (V, 9), the journey of the Hyperborean offerings down the Adriatic to Delos (IV, 33), the rivers in the Balkan interior (“>From the Illyrians the river Angros flows Northwards and runs out into the Triballian plain”, IV, 49), Amphimnestos the son of Epistrophos of Epidamnus, the sole suitor of Sikyon princess Agariste, who came from the Ionian gulf (VI, 127), the expedition of the Mysians and Teucrians of Asia Minor into the Balkans prior to the Trojan War, up to the Ionian Sea and the river Peneios (VII, 20), the arrival of the predecessors of the Macedonian dynasty from Argos to the Illyrians (VIII, 137), the prophecy which told of the fall of the Illyrian Enchelians when they plundered the temple in Delphi (IX, 42–43), and the sheep sacred to the Sun in Apollonia and the local oracle Euenios (IX, 92–95). Information on the Danube (called the Ister) most often pertains to the lower course, and indicates a poorer knowledge of that Pannonian sections which would be interesting from the Croatian point of view (there is no mention of the major western tributaries, the Sava and Drava).

Pri tome je neizmerno važno razlučiti kojemu kronološkome horizontu pripada vijest što je stari pisac iznosi, vrijedi li za njegovo vrijeme ili za ranije razdoblje, zna li je on po vlastitoj spoznaji ili je preuzima od drugoga pisca, nije li ona možda tvorevina učena domišljanja, bez veze sa stvarnošću. O tome je osobito teško prosuditi kod mitoloških sadržaja.

Djela su se u antici sastavljala tako da su se nerijetko čitavi odlomci starijih autora ekscerptirali i uklapali u nove spise. Analiza izvornosti i prijenosa, utvrđivanje anakronizama i kontaminacija među podacima iz različitih razdoblja u kompetenciji su filologa. Ipak, arheolozi nalazi s terena često pružaju odlučne argumente za taj posao. Stoga je interdisciplinarno formiranje znanstvenika ili suradnja stručnjaka različitih profila preduvjet valjana rada na antičkim literarnim izvorima.²⁹

Filologov je posao također i uspostaviti što ispravniji oblik teksta starog izvora. Tijekom dugih stoljeća tekstovi su se prenosili ručnim prijepisom prema predlošku koji se glasno čitao ili je ležao pred prepisivačem. Pri tome su se najlakše iskrivljavali brojevi podaci, izraženi slovima i dopunskim znakovima (daleko je još bilo do arapskih brojki!) i neobična vlastita imena, primjerice negrički i nelatinski etnonimi i toponimi, osobito ako je odavna nestalo naroda ili mjesta koji su ih nosili. Ispravljavanje tih iskrivljenja filološki je zadatak. R. Katičić sustavno je obrađivao antičke mitološke predaje o hrvatskome povijesnom prostoru, pa je iz te perspektive postavio vrlo stroga načela koja povjesničarima, pa i arheolozima, priječe da se vijestima starih pisaca služe dok ih god filolog nije podvrgnuo temeljitoj valorizaciji unutar korpusa antičke književnosti obavivši sve gore spomenute poslove (Katičić 1995: 11–29). Točno je da neznačajno korištenje starim izvorima može imati vrlo egzotične i znanstveno neprihvatljive rezultate te da povjesničar i arheolog moraju razumjeti osnove i vrijednost filologova posla i uvažavati filološke rezultate. No vrijedi i obratno, kako ćemo domala pokazati.

PRIJEVOD, KRITIČKO IZDANJE IZVORNICA, REALNI I POVIJESNI KOMENTAR

Danas se prosjek poznavanja klasičnih jezika drastično snizio u odnosu na standarde iz 19. i iz prve trećine 20. st. To znači da je većini aktivnih istraži-

thorough analysis, which in Croatia has only been done for the *Periplus* of Pseudo-Scylax (Suić 1953; 1955). When the manuscript of this work was found in the seventeenth century, it was believed that the *Periplus* of an older writer, the logographer Scylax of Caryanda (6th cent. BC) had been found. A more careful examination showed that this could not be, for settlements are mentioned – such as Issa and Pharos in the Adriatic – which were established after the time of Scylax. This is how the today customary name “Pseudo” Scylax originated.

Thanks to the ancient lists of authors and works and references in preserved works, it is entirely certain that more extensive descriptions on the territory of today's Croatia, particularly on the coast, could probably be found in the works of logographers, Greek writers who were not only the originators of historiography, but also geography and anthropology (6th and 5th cent. BC). The occasional citation has been preserved which directly prove this, and these were included in collective editions of fragments (*FHG*; *FGrH*) or in monographs on individual writers. The respected older logographer and author of a map of the world, Hecataeus of Miletus (circa 560-480 BC), the real Scylax of Caryanda and the real Scymnus of Chio (early 2nd cent. BC) truly described the Adriatic. The same applies to the Greek heritage of the fourth and third centuries BC, when the historians Ephorus, Theopompus and Timaeus were active, as well as the geographer Eratosthenes, who was, for example, referenced by the already mentioned Pseudo-Scylax and Strabo. A true wealth of such references is contained in the dictionary *Ethniká* by Stephanus Byzantinus (6th cent. AD).

Apollonius of Rhodes (circa 295-215 BC) was the author of the oldest preserved work of fine literature in which the action largely takes place in the territory of today's Croatia. This is a verse form with a mythological theme, the return of Jason's Argonauts with the Golden Fleece from Colchis to Greece, but in a roundabout way, along the Danube River and Adriatic Sea. All of the relevant portions of the verse were selected, translated and commented by Radoslav Katičić, and he added to them and similarly rendered ancient scholia (Katičić 1970 = 1995: 31–114).

The oldest preserved Latin geographic description of Croatian territory is that contained in *De Chorographia* by Pomponius Mela (circa 43 AD). Comparison of data on the oldest circumstances with those in the “classical era” from the second century BC to the second century AD and with those on later circumstances, such as the History of Amianus Marcellinus (4th cent.), in the letters of St. Jerome (4th/5th cent.), in the texts of Cassiodorus (5th/6th cent.) or in the *Cosmography* by Anonymus of Ravenna (6th cent. AD) – provide insight into the

²⁹ Usp. istraživanje o Plinijevim izvorima za Panoniju A. Domic Kunić 2004, koja je klasični filolog i arheolog. V. i niže o M. Šašel Kos.

vača blago rečeno vrlo ugodno ako im je stari pisac dostupan u prijevodu na živi jezik, ako već ne na hrvatski, a ono barem na sve univerzalniji engleski.

Do stanovite faze rada nije se nemoguće oslanjati na prijevod. Zbog toga smo i u ovaj rad nastojali sustavno uključivati ažurne podatke o hrvatskim prijevodima literarnih izvora. Međutim prijevod se prije ili kasnije mora provjeriti usporedbom s izvornikom, osobito ako je podatak iz izvora ključan argument u znanstvenome dokaznom postupku. Po potrebi će to trebati učiniti uz pomoć klasičnoga filologa i povjesničara. Naime prijenosom izvornoga podatka kroz nekoliko jezičnih medija nužno se gube prvotne nijanse, podaci se mogu iskriviti ili uništiti. Prijevod može biti i potpuno pogrešan. Nije valjano prema literaturi prepričavati kako je ovaj ili onaj stari autor na stanovitu mjestu nešto napisao, pa bilo to mjesto i vrlo precizno određeno uobičajenim brojčanim oznakama. Pogleda li se onamo, često će se pokazati da je moderni autor koji se poziva na staro djelo već nadogrudio svoje tumačenje na jezgru koja u izvoru zaista stoji. Podatak može biti znatno oskudniji no što se moralo pretpostaviti po interpretaciji, možda se može tumačiti i drugačije, a dogoditi će se i da ga uopće ne bude.

Izvornikom se valja služiti u kritičkom izdanju koje je priređeno prema filološkim standardima. To znači da je priređivač uspostavio tekst izvornika kako je smatrao najboljim, usporedivši rukopise, stara i ugledna izdanja, i da je u popratnim bilješkama uz izvornik prikazao inačice koje je smatrao neispravnima ili slabijima i nije ih uvrstio u tekst.³⁰ Među oblicima koji se ne mogu vidjeti u tekstu, nego samo u takvu kritičkom aparatu, može biti važnih razlika koje će poznavao prilika na konkretnu terenu ponekad poslužiti bolje negoli ono za što se opredijelio priređivač, najčešće filolog iz nekog podaleka europskog središta. Uz prijevod nema takva kritičkog aparata, pa nema ni takvih mogućnosti. Nažalost, tendencija je u novijim tiskanima izdanjima izvornika navoditi malo inačica, a u elektroničkim bazama antičkih tekstova one se zasada uopće ne prikazuju.³¹ Tko želi što temeljitiju obavijest o tome

changes to which materials found in the field testify convincingly.²⁸

Here it is exceptionally important to discern the chronological horizon of the information provided by an ancient writer, whether it applies to such writer's own time or an earlier period, whether he knew of it based on his own knowledge or whether he assumed it from another writer, and whether it is perhaps the product of a learned imagination, regardless of reality. This is particularly difficult to assess in the case of mythological content.

During Antiquity, works were often compiled such that entire excerpts from older authors were assumed and placed into new texts. The analysis of originality and conveyance, ascertainment of anachronisms and contamination of data from various periods fall within the sphere of philology. Nonetheless, an archaeologist's discoveries in the field often provide decisive arguments for the latter task. Thus, the interdisciplinary formation of a scholar or cooperation between various types of experts is a precondition for valid work in the literary sources of Antiquity.²⁹

The task of a philologist is also to establish the most correct form of the text of an ancient source. Over many centuries, texts were copied manually based on an original that was read aloud or which was placed before the transcriber. In this process, it was easiest to distort numerical data, expressed in letters with additional signs (Arabic numerals were still a long way off!) and unusual personal names, such as non-Greek and non-Latin ethnonyms and toponyms, particularly if the people or place in question had long since disappeared. Correction of these distortions is the task of a philologist. Radoslav Katičić systematically analyzed ancient mythological traditions in Croatian historical territory, and from this standpoint he set down very strict principles which prevent historians and archaeologists from using the information of ancient writers until a philologist subjects them to a thorough evaluation within the body of ancient literature, performing the aforementioned tasks (Katičić 1995: 11–29). It is true that the unscholarly use of old sources can have quite exotic and scientifically unacceptable results, and that historians and archaeologists must understand the basis and value of the philologist's work and appreciate the results thereof. But the opposite is also true, which shall be demonstrated shortly.

³⁰ Varijante – "različita čitanja" (*variae lectiones*) – izvornik mogu pratiti kao bilješke na dnu stranice (*sub calce*), što je najpreglednije, ili biti donesene kontinuirano ispred ili iza izvornika. U profesionalno organiziranim izdanjima nisu numerirana samo poglavlja i odjeljci izvornoga teksta, već i rečenice i stihovi, pa i redovi na stranicama, te su *variae lectiones* brojčanim oznakama precizno vezane uz pripadna mjesta u tekstu.

³¹ Usp. latinsku i grčku knjižnicu na CD-ima TLG E [CD-ROM], Irvine: *Thesaurus Linguae Graecae*, 2000, PHI 5.3 [CD-ROM], Los Altos: Packard Humanities Institute, 1991. i *Bibliotheca Teubneriana Latina* 3 [CD-ROM], München: K. G. Saur Verlag, 2005. ili na mreži www.perseus.tufts.edu, www.fh-augsburg.de/~harsch/augustana.html, www.thelatinlibrary.com.

²⁸ In this sense, S. Čače's work (1994 = 1995a) makes the most thorough use of Anonymus of Ravenna among the later geographic sources.

²⁹ Cf. research on Pliny's sources for Pannonia by A. Domić Kunić 2004, who is a classical philologist and archaeologist. See also below on M. Šašel Kos.

kako je zaista predano njemu bitno izvorno mjesto, posegnut će stoga za starijim tiskanim izdanjima. U uvodnoj se studiji kritičkih izdanja u pravilu nalaze podrobni podaci o starome piscu, o djelu,³² o rukopisima, prvim izdanjima i njihovim obilježjima. Tu priređivač iznosi svoja uređivačka načela i tumači kratice koje je upotrijebio u izdanju.

Bit je takvih filoloških izdanja prezentirati vjerodostojno uređen izvorni tekst. Po mogućnosti se odmah identificiraju i preuzimanja od drugih starih pisaca i podudaranja s njihovim djelima. Priređivači moraju biti upućeni u raznovrsne starine koje se ondje spominju, počevši od apsolutnih datuma za opisane događaje, preko identificiranja povijesnih ličnosti i modernih ekvivalenata za antičke toponime, pa do pravila i običaja u javnom i privatnom životu starih. Kad se u tome ne bi snalazili, izdanje izvornika ne bi ni mogli prirediti, da se o valjanome prevođenju i ne govori. Kod obuhvatnih djela to je vrlo opsežan zahtjev. Stoga u standardna kritička izdanja nije obvezatno uključiti realni komentar – on izostaje ili je sveden na najnužnije.

Povijesni komentar za staro djelo uključuje tumačenje realija, ali ga i nadilazi sve do razine izvornoga znanstvenog doprinosa u postavljanju i tumačenju različitih problema koji su vezani uz izvor i njegov sadržaj. Povijesni se komentari obuhvatnih djela oblikuju kao samostalne autorske knjige u kojima izvornik nije reproduciran, ali se izlaganje veže uz izričaje iz njega. Autor obrazlaže svoje interpretacije, registrira tuđe i oprema knjigu referentnom bibliografijom.³³

I tu može biti različitih kombinacija i posrednih oblika.³⁴ Iznimne su strukture objave odabranih odloma-

Elektronsku prezentaciju teksta s relevantnim varijantama v. na primjerima Pseudo-Skilaka, Pseudo-Skimna, Pomponija Mele (1. st.), Dionizija Periegeta (1/2. st.), Jeruzalemskog (Burdigalskog) itinerarija (4. st.) i Gvidona (7. st.) v. na <http://infoz.ffzg.hr/eurikleja>.

³² Traži li se sažeta i valjana orijentacijska informacija na hrvatskome o antičkome piscu i djelu te o eventualnome hrvatskome prijevodu, preporučuju se domaća tiskana pomagala *Povijest 1977* (= Hosu 1977, Katičić 1977, Sironić & Salopek 1977, Vratović 1977), *Antički autori* 1986. i Šešelj 1991. Za domaću latiničnu produkciju *Hrvatski pisci* 2000.

³³ U vezi s dosad spomenutim izvorima mogu se navesti primjere komentari Polibiju (Walbank 1979) i pismima Plinija Mlađega (Sherwin-White 1985). Usp. i Jenkins *et al.* 1962, uz *Porphyrogenitus* 1967.

³⁴ Kvalitetan domaći primjer je *Toma Arhidakon* 2003, kritičko izdanje izvornika prema rukopisima, s usporednim prijevodom i potpunom realnom i povijesnom obradom koja je riješena kroz uvodnu i zaključnu studiju i kroz povijesni komentar uz prijevod, pri čemu je bilo posla za troje znanstvenika. U posebnu svesku donesen je i faksimil najstarijega rukopisa Tomina djela, vjerojatno autografa. *Komes Marcelin* 2006. kritičko je izdanje, no priređeno samo prema ranijim izdanjima (koja su reproducirala dovoljno inačica). Ima usporedni prijevod i opširan povijesni komentar.

TRANSLATION, CRITICAL EDITIONS OF ORIGINALS, REAL AND HISTORICAL COMMENTARY

Currently the average knowledge of classical languages has declined drastically in comparison to the standards of the nineteenth and initial third of the twentieth century. This means that, at the very least, most active researchers find it very pleasant if an older writer's work is available in a living language, if not in Croatian, then at the very least in the increasingly universal English.

Up to a certain extent, it is not impossible to rely on a translation. This is why this paper includes an attempt to systematically encompass updated information on Croatian translations of literary sources. However, a translation must sooner or later be verified by means of comparison with the original, particularly if the data from the source is crucial to the scholarly evidentiary process. As needed, this will have to be done with the assistance of a classical philologist and historian. Namely, the conveyance of original data through several linguistic media necessarily means a loss of original nuance, and data can be distorted or destroyed. It is not correct to quote according to the secondary sources that one or another old author wrote something at a given place, even if this place is very precisely specified by customary numerical designations. If one looks at the original, it will often become apparent that the modern author who cites an old work has already formulated an interpretation based on the nucleus which truly exists in the original. The data can be considerably more meagre than what had to be assumed based on interpretation, perhaps it may be interpreted differently, and sometimes it may not even exist.

An original should be used in a critical edition prepared according to philological standards. This means that the editor equipped the text of the original in the manner he/she thought best, comparing manuscripts, old and reputable editions, and that in the notes accompanying the original he/she presented variants deemed incorrect or poorer than those included in the actual text.³⁰ Among the forms that cannot be seen in the text, but only in such critical apparatuses, there may be crucial differences which

³⁰ Variants – “various readings” (*variae lectiones*) – may accompany an original as footnotes (*sub calce*), which are the easiest to review, or be placed continually before or after the original. In professionally organized editions, not only the chapters and sections of the original text are numbered, but also sentences and verses, and even lines on pages, and the *variae lectiones* are precisely tied to the accompanying places in the text by numerical symbols.

ka iz djela Diona Kasija, Herodijana i Apijana koje je pripremila M. Šašel Kos (1986; 2005). Za naše su područje neobično važne. Autorica je izdvojila izvorne odlomke relevantne za područje između Akvileje i Sirmija, odnosno za povijest Ilirika, uzevši u obzir tek pokoji inačicu, prevela ih i zatim obilno komentirala. Težište je zapravo na temeljitu i potpunu poznavanju i prezentiranju mišljenja iz sekundarne literature, a potom, osobito kod Apijana, i na vlastitim interpretacijama autorice koja je i filolog i arheolog.³⁵

KAKO SE POZIVATI NA LITERARNE IZVORE

Tradicionalna filološka referencija na literarni izvor sastoji se od pokraćenih riječi i od brojaka. Krati se ime pisca i naslov djela (*Caes. Gall.* I, 1–30 = Gaj Julije Cezar, *Zapisi o galskome ratu*, I. knjiga, kaputi 1–30). Ako je piscu sačuvano samo jedno djelo, dovoljna je kratica njegova imena (*Pausan.*, *Polyb.*, *Liv.*), dok će se djela nepoznatih autora, višeautor-ska ili neautorska djela navoditi kraticom naslova (*Itin. Ant.*, *Tab. Peut.*, *Not. dign.*). Latinski je jezik stoljećima bio međunarodni jezik znanosti, pa su se kratice tvorile prema latinskom obliku ili latinskoj transkripciji imena grčkih autora i naslova njihovih djela,³⁶ dok su latinska imena i naslovi jednostavno ostajali u svome jezičnom mediju. Kratice valja tiskati kurzivnim slovima, odnosno italicom. One nisu posve standardizirane te mogu ponešto varirati. Očekuje se da su korisnici stručnih tekstova kompetentni da ih ispravno razumiju. Kad ih upotrebljavaju, oslonit će se na uzorne presedane.³⁷

³⁵ Obje su knjige rađene po istome principu. Priređivač i prevodilac ujedno je i prvi korisnik svog izdanja, odnosno "u paketu" s izvornim mjestom donosi pregled literature, rezimira *Stand der Forschung*, polemizira s prijašnjim mišljenjima i argumentira vlastite teze. Kako smo odmah primijetili (Kuntić-Makvić 1986: 305), to nije ni klasična filološka ni klasična historiografska obrada teksta. Zato je i ispravno navoditi knjige po imenu autorice, a ne po starim piscima. Ipak, služi li se tko iz knjiga M. Šašel Kos izvornicima ili prijevodima starih pisaca, što je posve u redu, mora se referirati na njihova imena (*Apijan* 2005; *Dion Kasije* 1986; *Herodijan* 1986). Karakteristično je za današnja civilizacijska kretanja da je izdanje 1986. bilo trojezično (izvornik na grčkome, prijevod slovenski, komentari slovenski i engleski), dok je *Apijan* 2005. dvojezičan: grčki izvornik, a prijevod i sve ostalo – engleski.

³⁶ Zbog toga se primjerice Aristofanove *Ptice* (grč. *óρνιθες*, lat. *aves*) mogu zateći navedene i kao *Aristoph. Ornith.* i kao *Aristoph. Av.*

³⁷ Bogata su vrela s dobrim standardom popisi kratica za pisce i djela u velikim i danas često korištenim oksfordskim rječnicima, latinsko-engleskom i grčko-engleskom (*Abbreviations used in referring to ancient Authors and their Works*, Lewis & Short 1975: VII–XI; prvo je izdanje toga rječnika objavljeno 1879. godine, a izdavač 1975. više nije navodio koji je to redom reprint

will serve someone knowledgeable in the specific circumstances in the field better than what was selected by the editor – most often a philologist from some distant European centre. A translation is not accompanied by such a critical apparatus, so there are no such possibilities. Unfortunately, the tendency in more recent printed editions of originals is to cite few variants, while in electronic bases containing ancient texts, they are not as yet shown.³¹ Whoever wants more thorough information on how an essential original text came to him/her will refer to an older printed edition. As a rule, the introductory studies of critical editions contain detailed data on the ancient writer, on the work,³² on manuscripts, first editions and their features. Here the editor provides his/her editorial principles and interprets the abbreviations used in the edition.

The essence of such philological editions is to reliably present an edited original text. When possible, citations from other ancient writers are immediately identified, as well as similarities with their works. Editors must be well-versed in an ancient civilisation, beginning with the absolute dates of described events, through identified historical personalities and modern equivalents for ancient toponyms, to the rules and customs governing the public and private lives of ancient populations. If they were not so knowledgeable, then they would not even be able to prepare the original, to say nothing of drafting a quality translation. For all-encompassing works this is a considerable requirement. This is why real commentary is not mandatory in standard critical editions – it is usually absent or limited to only the most necessary aspects.

Historical commentary for an old work includes interpretations of realia, but also surpasses it to the level of original scholarly contributions in the placement and interpretation of various problems tied to source and its content. Historical commentary of comprehensive works are formed as independent books in which the original is not reproduced,

³¹ Cf. the Latin and Greek library on CDs, TLG E [CD-ROM], *Irvine: Thesaurus Linguae Graecae*, 2000, PHI 5.3 [CD-ROM], Los Altos: Packard Humanities Institute, 1991 and *Bibliotheca Teubneriana Latina* 3 [CD-ROM], München: K. G. Saur Verlag, 2005. or at the sites www.perseus.tufts.edu, www.fh-augsburg.de/~harsch/augustana.html, and www.thelatinlibrary.com. For electronic presentation of texts with the relevant variants, see the examples of Pseudo-Scylax, Pseudo-Scymnus, Pomponius Mela (1st cent.), Dionysius Periegetes (1st/2nd cent.), the Jerusalem (Burdigala) Itinerary (4th cent.) and Guido (7th cent.) see at <http://infoz.ffzg.hr/eurikleja>.

³² If one is also seeking orientation data in Croatian on an ancient writer and work and on possible Croatian translations, the Croatian printed aids *Povijest* 1977 (= Hosu 1977, Katičić 1977, Sironić & Salopek 1977, Vratović 1977), *Antički autori* 1986 and Šešelj 1991 are recommended. For the Croatian Latinist creativity, see *Hrvatski pisci* 2000.

Tekst izvornika u kritičkim je izdanjima raščlanjen na veće i manje numerirane dijelove. Kod prozних djela veće su cjeline poglavlja (antičkom terminologijom knjige, *libri*, jednina *liber*), a kod pjesničkih djela pjevanja ili pjesme. Prozna se djela dalje raščlanjuju na numerirane odlomke (antičkom terminologijom glave, *capita*, jednina *caput*), a pjesnička na numerirane stihove. Te su oznake univerzalne: koje god ozbiljno izdanje starog izvora uzeli, isti će se podatak nalaziti u poglavlju i odjeljku, pjevanju i stihu itd. pod istim brojevima. Ako su različiti priređivači tekst dijelili nešto drugačije, korektno će izdanje na marginama usporedno navoditi različite numeracije. Neka izdanja nude i daljnju raščlambu prozних tekstova na numerirane sintaktičke ili smislene cjeline. Na toj će razini raščlamba razlike među izdanjima biti češće. Neki izdavači numeriraju retke na stranicama izdanja, počinjući uvijek od jedan. Brojke stoje uz svaki peti redak. To je najvarijabilnija numerička oznaka koja će ovisiti o prijelomu konkretnog izdanja i ne uključuje se u citat staroga izvora, nego eventualno u citat izdanja (v. niže).

Na **izvorno mjesto** iz djela staroga pisca moguće se pozvati navedenim univerzalnim oznakama i ne stavljajući u popis literature nikakvo konkretno izdanje. Primjerice Cezar je na početku *Zapisa o gal-skome ratu* opisao pokušaj seobe Helvećana (*Caes. Gall.* I, 1–30; usp. odlomak na kraju ovoga rada). Ova je oznaka univerzalna: svaki korisnik rada gdje je Cezar tako citiran moći će to mjesto naći i usporediti bilo u kojem izdanju izvornika, tiskanom ili elektroničkom, pa i u valjano uređenim prijevodima koji moraju slijediti raščlambu i numeraciju izvornika. Izvorna mjesta koja su uvrštena u tematske zbirke izvadaka poput *Claustra* 1971, *Ilirët* 1965; *Istra* 1979; 1997; *Izvoare* 1964; 1970, *Извору* 1981; 2002; *Mitteuropa* 1992, *Starohrvatski Solin* 1992, *Salona Christiana* 1994. ili *Longae Salonae* 2002. redovito su određena na standardni filološki način.

Ako je podatak iz izvora ključan u stručnom ili znanstvenom obrazlaganju, razumije se da će autor pogledati u kritičko izdanje, usporediti više izdanja, pa i prijevoda. U tom slučaju svaka se od tih stavki mora naći kao zasebna jedinica na popisu literature. Zbog toga je potrebno načiniti i pozivnu kraticu za **izdanje** staroga pisca. Izdanja su autorski rad svojih priređivača i prevodilaca. Oni su im autori, dok su stari pisac i njegovo djelo predmet njihova rada. Ime staroga pisca i naslov njegova djela stoga zajedno tvore naslov izdanja. Prezime priređivača navodi se iza toga uz inicijal imena, tipom slova kojim

ili revizija; *Authors and Works*, Liddell & Scott *et al.* 1968, XVI–XXXVIII – deseti reprint devetoga izdanja; prvo je iz 1843. godine).

although the exposition is tied to expressions contained therein. The author explains his/her interpretations, registers those of others and equips the book with a reference bibliography.³³

Even here there can be various combinations and intermediate forms.³⁴ The structures of selected excerpts from the works of Dio Cassius, Herodian and Appian prepared by M. Šašel Kos (1986; 2005) are unusual. They are exceptionally important for this region. The author extracted original excerpts relevant to the territory between Aquileia and Sirmium, i.e. to the history of Illyricum, taking into consideration only the occasional variant, and then translated them with copious commentary. The emphasis is actually placed on a thorough and complete knowledge and presentation of views from the secondary literature, and then, particularly in the case of Appian, on the interpretations of the author herself, as she is a philologist and archaeologist.³⁵

HOW TO CITE LITERARY SOURCES

Traditional philological references on a literary source consist of abbreviations and numbers. The writer's name and the title are abbreviated (*Caes. Gall.* I, 1–30 = Gaius Julius Caesar, *De Bello Gallico*, Book I, Chapters 1–30). If only a single work by a writer has been preserved, an abbreviation of

³³ With reference to the sources already mentioned, one can cite, for example, the commentaries of Polybius (Walbank 1979) and the letters of Pliny the Younger (Sherwin-White 1985). Cf. also Jenkins *et al.* 1962, with *Porphyrogenitus* 1967.

³⁴ A quality Croatian example is *Toma Arhidakon* 2003, a critical edition of the original based on a manuscript, with a side-by-side translation and complete real and historical analysis which was resolved by means of an introductory and concluding study and through historical commentary accompanying the translation, which entailed work for three scholars. In a special edition, a facsimile of Thomas's work was included, probably in his own handwriting. *Komes Marcellin* 2006 is a critical edition, but edited only based on earlier editions (which reproduced sufficient variants). There is a side-by-side translation and an extensive historical commentary.

³⁵ Both books were compiled according to the same principle. The editor and translator is also the first user of her edition, i.e. in a "package" with the original she provides an overview of the literature, recapitulates the Stand der Forschung, polemicalizes with previous views and provides arguments for her own positions. As noted immediately (Kuntić-Makvić 1986: 305), this was not a classical philological nor classical historiographic rendering of a text. This is why it is correct to cite the books under the author's name, rather than under the ancient writers. Nonetheless, anyone using the originals or translations of these ancient writers from M. Šašel Kos, which is entirely legitimate, must cite their names (*Apijan* 2005; *Dion Kasije* 1986; *Herodijan* 1986). Typically for today's civilizational trends, the edition of 1986 was trilingual (the original in Greek, the translation in Slovenian, commentary in Slovenian and English), while *Apijan* 2005 is bilingual: the Greek original and translation and all else in – English.

su inače navedeni autori literature. Prema tome će se pozivna kratica izdanja ili prijevoda sastojati od dijela naslova izdanja u kurzivu (najčešće samo ime autora) i godine izdanja. Tako je učinjeno u bibliografiji ovoga članka (*Appian* 2005; *Dion Kasije* 1986; *Herodijan* 1986; *Laktancije* 2005; *Pauzanija* 1989; *Plinije Mlađi* 1909; 1911; *Plinije Stariji* 2004. itd.). Posve precizna referencija ove vrste nastaje, recimo, kad gore spomenutome Cezarovu navodu pridružimo i podatak na kojim se stranicama hrvatskoga Smerdelova prijevoda nalaze navedeni kaputi: *Caes. Gall.* I, 1–30 = *Cezar* 1972: 7–20.

Naposlijetku, poziva li se istraživač izravno na **kritički aparat, prijevod, na uvodnu studiju ili komentar** izdanja, on će se morati pozvati izravno na osobu čiji je to autorski rad, a to je priređivač, prevoditelj, komentator... Njegovo se ime tada kao posebna stavka mora naći u popisu literature – tako je jedino korektno (usp. Oldfather 1954; Pasini 2004; Rackham 1969).

BIBLIOTEKE STARIH PISACA, TEMATSKI NIZOVI I NAMJENSKE ZBIRKE IZVADAKA

Više specijaliziranih nakladnika tiska biblioteke antičkih pisaca, obuhvaćajući djela svakovrsne tematike. Spomenut ćemo samo dva strana nakladnika čija su izdanja u Hrvatskoj najčešće u uporabi.

Najugledniji europski kontinentalni izdavač čijim su se izdanjima krajem 19. i početkom 20. st. redovito opskrbljivale zagrebačka Nacionalna i sveučilišna knjižnica i knjižnice različitih seminara na Filozofskome fakultetu u Zagrebu bio je B. G. Teubner sa sjedištem u Leipzigu. *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* tada je počela izlaziti, a svesci su se ažurno nabavljali. Međutim nakon što je Hrvatska iz državne zajednice Habsburške Monarhije prešla u prvu Jugoslaviju, redovitost nabave znatno je pala. Često ćemo biti u prilici da se poslužimo izdanjem starim blizu stoljeća ili i više od toga. To ne izgleda dobro u aparatu naših vlastitih radova, gdje se očekuje da bude citirana literatura novijega datuma: valja se potruditi i nabaviti novo izdanje. Potrebno je reći da je rezultat takva truda najčešće samo formalan: čitav niz novih izdanja s posve svježim datumima samo je reprint onih davnašnjih. To vrijedi i za *The Loeb Classical Library*, o kojoj domala, i za elektronička izdanja koja nastaju upisom ili skeniranjem tiskanih.³⁸

³⁸ Korektno strukturirane elektroničke baze tekstova uključuju podatke o izdanjima iz kojih su tekstovi preuzeti. Valjana referencija na takvo elektroničko izdanje morala bi uz podatak o

the name is sufficient (*Pausan.*, *Polyb.*, *Liv.*), while in case of works by unknown or several authors or works without authors, an abbreviation of the title is used (*Itin. Ant.*, *Tab. Peut.*, *Not. dign.*). Latin was the international language of scholarship for many centuries, so these abbreviations were derived from the Latin form or Latin transcription of the names of Greek authors and titles,³⁶ while Latin names and titles simply remained in their own language. Abbreviations should be written in italics. They are not entirely standardized and may vary somewhat. The readers of professional texts are expected to be sufficiently competent to correctly understand them. When used, model precedents are to be used.³⁷

The text of an original in critical editions is broken down into larger or smaller numbered sections. For prose works, larger units are books (in the terminology of Antiquity *libri*, sing. *liber*), while for poetic works these are cantos or poems. Prose works are further broken down into numbered chapters (in the terminology of Antiquity *capita*, sing. *caput*), while poetic works into numbered verses. These designations are universal: whichever serious edition of an old source is used, the same data will be in the book and chapter, canto and verse, etc. under the same numbers. If different editors of a text divided it somewhat differently, the corrected edition will comparatively cite the different numeration in the margins. Some editions offer the further breakdown of prose texts into numbered syntactic or logical units. At this level, the breakdown of differences between editions will be frequent. Some publishers number lines on the pages of editions, always beginning with one. The numbers are placed at every fifth line. This is the most variable numerical designation which will depend on the layout of the specific edition and it should not be included into a citation of the original source, but could be possibly be included into the citation of the edition (see below).

The aforementioned universal designations can be cited for the **technical reference** in the work of an ancient writer without listing any specific edition in the bibliography. For example, at the beginning of his *On the Gallic War*, Caesar described the attempted migration of the Helvetians (*Caes. Gall.*

³⁶ This is why, for example, *The Birds* (Gr. *órnithes*, Lat. *aves*) by Aristophanes can be found cited as both *Aristoph. Ornith.* and *Aristoph. Av.*

³⁷ The large and even today frequently used Oxford dictionaries, Latin-English and Greek-English, are rich sources (*Abbreviations used in referring to ancient Authors and their Works*, Lewis & Short 1975: VII–XI; the first edition of this dictionary was published in 1879, and in 1975 the publisher no longer specified which reprint or revision it was; *Authors and Works*, Liddell & Scott *et al.* 1968, XVI–XXXVIII – tenth reprint of the ninth edition; the first was from 1843).

Potrebno je dobro provjeriti koliko je doista staro izdanje kojim se koristimo i ne postoji li stvarno nova verzija, eventualno revidirana temeljem kakva novonadena rukopisa.

Premda je Teubner bio nastavio djelovati i u Demokratskoj Republici Njemačkoj, a djeluje i danas,³⁹ potpuni će se nizovi novijih izdanja latinskih djela (plave korice) i grčkih djela (narančaste korice) moći naći samo u specijaliziranim knjižnicama odsjeka i katedri za klasičnu filologiju. Dijelom je to stoga što standard Teubnerijane ne predviđa usporedni prijevod s izvornoga teksta na neki živi jezik, a poznavanje latinskoga jezika (o starogrčkome da i ne govorimo!) koje je obrazovanu Europljaninu u 19. st. bilo imanentno, postaje tijekom 20. st. sve ekskluzivnijim i sve slabijim. Valja uzeti u obzir i da su se u Teubnera izdanja istih djela tiskala s različitim opsegom *variae lectiones*, ovisno o namjeni.

Zbog sve jače prevlasti engleskoga jezika, danas se najčešće poseže za izdanjima iz *The Loeb Classical Library*, koja uz izvornik donose i usporedni engleski prijevod, a nakladnik im je Harvard University Press (Cambridge, Massachusetts – London).⁴⁰ *Variae lectiones* i komentari skromna su opsega. Obilježje je biblioteke da se jedno djelo objavljuje u više zasebnih svezaka, te je za ispravnu bibliografsku jedinicu uvijek potrebno navesti upravo podatke konkretna sveska koji je konzultiran. Strabonova *Geografija* objavljena je primjerice u osam svezaka. Svaki ima parcijalno kazalo, a posljednji uz 16. Strabonovu knjigu donosi i generalno kazalo. S kazalima te biblioteke posebna je nevolja što se ne referiraju na standardne filološke oznake mjesta u djelu, već na paginaciju prijevoda u Loebovu izdanju – drugim riječima, kazala su funkcionalna samo u okvirima tog izdanja, a o izvorniku mogu pružiti pogrešnu sliku, ovisno o prevoditeljevim rješenjima.⁴¹

izvornome mjestu zapravo obuhvaćati i *web*-adresu s datumom korištenja i podatke o tiskanom izdanju. Pravila još nisu ustaljena. Kod baza u koje se tekstovi upisuju treba računati i s klasičnim tipfelerima.

³⁹ Digitalizirano izdanje latinskoga niza, *Bibliotheca Teubneriana Latina* 3 [CD-ROM], München: K. G. Saur Verlag, već smo spomenuli.

⁴⁰ Nizovi su također obilježeni bojom, latinski crvenom, grčki zelenom.

⁴¹ Ugledna engleska biblioteka izvornikâ jest *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis* (Oxford: Clarendon Press). Biblioteke dvojezičnih izdanja jesu i francuska *La Collection des Universités de France* (Pariz: Les Belles Lettres), talijanska *Collana "Avia pervia"* (Rim: Sormani), njemačka *Texte zur Forschung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft) i dr. Vrijedi spomenuti da je pariška nakladnička kuća Didot, aktivna od 18. st., imala sjajan niz izdanja klasičnih pisaca u kojemu se uz grčki izvornik usporedno tiskao latinski prijevod – jer su latinski svi (zainteresirani) razumjeli. Opseg i kvaliteta kritičkog aparata uz izvornik kod Didota doduše varira od izvora do izvora, ali su kazala univerzalna i iznimno informativna.

I, 1–30; cf. excerpt at the end of this paper). This designation is universal: each user of a work where Caesar is thusly cited will be able to find this place and compare it in any edition of the original, whether printed or electronic, and in validly edited translations which must adhere to the breakdown and numeration of the original. Technical references incorporated into thematic collections of excerpts such as *Claustra* 1971, *Ilirët* 1965; *Istra* 1979; 1997; *Izvoare* 1964; 1970, *Извoпу* 1981; 2002; *Mittleuropa* 1992, *Starohrvatski Solin* 1992, *Salona Christiana* 1994. or *Longae Salona* 2002 are regularly determined in the standard philological manner.

If some data from a source is crucial to a scholarly explanation, it is understood that an author will examine the critical edition, compare several editions and even several translations. In this case, each of these entries must be a separate unit in the reference list. This is why it is also necessary to make a reference abbreviation for the **edition** of the ancient writer. Editions are the copyrighted work of their editors and translators. They are the authors, while the ancient writer and his work constitute the subject of their work. The name of the ancient writer and the title of his work thus together form the title of the edition. The surname of the editor is cited after this along with the initial of the first name, using the letter font customary for the authors of cited literature. Thus, the reference abbreviation of the edition or translation will consist of a part of the title in italics (most often just the author's name) and the publication year. This was done in the bibliography to this paper (*Appian* 2005; *Dion Kasije* 1986; *Herodijan* 1986; *Laktancije* 2005; *Pauzanija* 1989; *Plinije Mlađi* 1909; 1911; *Plinije Stariji* 2004 etc.). An entirely precise reference of this type emerges, for example, when the aforementioned citation of Caesar is accompanied by data on which pages of Smerdel's Croatian translation these chapters can be found: *Caes. Gall.* I, 1–30 = *Cezar* 1972: 7–20.

Finally, if a researcher directly refers to the **critical apparatus, translation, introductory study or commentary** of an edition, he/she must directly cite the person who authored such work, and this is the editor, translator, commentator, etc. Such individual's name must then be added as a separate entry in the reference list – this is the only correct method (cf. Oldfather 1954; Pasini 2004; Rackham 1969).

LIBRARIES OF ANCIENT WRITERS, THEMATIC SERIES AND SPECIAL PURPOSE COLLECTIONS

A number of specialized publishers print libraries of ancient writers, encompassing works on all

Hrvatski je nakladnik usporednih izvornika i prijevoda od 1985. godine Latina & Graeca iz Zagreba, koji u Biblioteci L&G ima nizove antičkih, srednjovjekovnih i novovjekovnih pisaca. Matica hrvatska pak od 19. st. stalno ima biblioteku prijevoda klasičnih pisaca.⁴² Još nekoliko hrvatskih nakladnika u nizovima ili povremeno objavljuje prijevode djela koja se ubrajaju u antičke ili srednjovjekovne literarne izvore ili pripadaju hrvatskomu novovjekovnom latinitetu.⁴³ Usporedni prijelom izvornika i prijevoda pojavljuje se ipak posve rijetko,⁴⁴ a kritički se aparat uz izvornike antičkih pisaca redovito izostavlja.

Djela starih pisaca mogu čitava biti okupljena u nizove prema određenoj tematici, poput *Geographi Graeci minores (GGM)*, *Patrologiae cursus completus*,⁴⁵ *Monumenta Germaniae historica*,⁴⁶ *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* i *Corpus fontium historiae Byzantinae*⁴⁷ i dr.

⁴² Nekoć biblioteka *Prievodi grčkih i rimskih klasika*, sada *Grčki i rimski klasici*.

⁴³ Npr. Logos iz Splita, Golden marketing – Tehnička knjiga iz Zagreba (izvornik je ponekad usporedno s prijevodom, ponekad prijevod slijedi za izvornikom ili izvornika uopće nema); različita se rješenja pojavljuju i u izdanjima hrvatskih latinista Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu.

⁴⁴ Književni krug iz Splita u posljednje vrijeme nagovješćuje mogućnost da se opredijeli za takav standard. Usp. *Toma Arhidakon* 2003; *Laktancije* 2005. Nakladnik Demetra iz Zagreba izdaje *Filosoofsku biblioteku Dimitrija Savića*, gdje je izvornik usporedan hrvatskomu prijevodu.

⁴⁵ Niz što ga je tijekom 19. st. u Parizu izdavao J.-P. Migne obuhvaća latinske i grčke kršćanske autore (uobičajene kratice *PL* i *PG*) od 3. do 15. st. Kritički aparat varira. Uz grčka djela je usporedni latinski prijevod. Zagrebačka NSK raspolaže cijelim nizom. Elektroničko izdanje pripremljeno je i može se nabaviti u Americi.

⁴⁶ Zamisao o ovome korpusu nastala je i počela se ostvarivati na početku 19. st. suradnjom znanstvenika i znanstvenih ustanova njemačkoga jezičnog područja iz različitih tadašnjih europskih država. Ciljano je razdoblje bilo 500–1500. kršć. ere, ali su uključeni i stariji relevantni izvori – npr. Tacit. Ta je vrsta izvora okupljena u prvoj skupini *Scriptores, Auctores antiquissimi*. Izdanja su namijenjena istraživačkomu radu, pa je obilnost i kvaliteta kritičkog aparata izrazito visoka. NSK u Zagrebu nabavljala je ediciju redovito od sama početka. Danas je na www.mgh.de pristupno digitalizirano izdanje. Pokrenut je i niz s pojednostavljenim aparatom i usporednim njemačkim prijevodom – *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*.

⁴⁷ Stariji korpus (uobičajena kratica: *CSHB*) izlazio je u 19. st. u Bonnu u uredništvu B. G. Niebuhra i pod egidom Pruske akademije. Donosio je grčke izvornike sa skromnim kritičkim aparatom i s latinskim usporednim prijevodom. Novi korpus (kratica: *CFHB*) izlazi od 1967. u više regionalnih nizova prema mjestu izlaska. U nas najkorištenije izdanje – *Porphyrogenitus* 1967; Jenkins *et al.* 1962 – pripada u *Series Washingtonensis*. U drugoj Jugoslaviji Vizantološki institut Srpske akademije nauka bio je zadužen za izdavanje niza *Византиски извори за историју народа Југославије – Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*. Tiskali su se odabrani odlomci u prijevodu, s opsežnim povijesnim komentarom.

manner of topics. Here only two foreign publishers whose editions are most often used in Croatia will be mentioned.

The most respected continental publisher, whose editions from the late nineteenth and early twentieth century regularly supplied Zagreb's National and University Library and the libraries of various departments of the Faculty of Arts and Letters in Zagreb was B. G. Teubner, with its head office in Leipzig. *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* began coming out at that time, and the volumes were duly procured. However, after Croatia moved from the state union of the Habsburg Monarchy to the first Yugoslavia, procurement became irregular. Often an edition close to a century old, or even older, is used. This does not look good in the apparatus of our own works, where literature of more recent date should be cited. It is worthwhile to take the effort to obtain a new edition. It is necessary to mention that the result of such efforts is most often only formal: an entire series of new editions with entirely fresher dates are only reprints of the older titles. This holds for the Loeb Classical Library (of which more later) and electronic editions which result from transcriptions or scanning of printed editions.³⁸ It is necessary to verify how old an edition being used truly is, and whether there is actually a new version, possibly revised on the basis of a newly-discovered manuscript.

Although Teubner continued to operate in the German Democratic Republic, and now operates in unified Germany,³⁹ full series of newer editions of Latin (blue covers) and Greek works (orange covers) can only be found in specialized libraries of classical philology departments and sections. This is partly because the Teubnerian standard does not call for side-by-side translation from the original to any living language, while knowledge of Latin (to say nothing of ancient Greek!) which was inherent in the educated European of the nineteenth century, became increasingly exclusive and declined during the twentieth century. It should also be noted that the Teubner editions of the same works were printed with differing extents of *variae lectiones*, depending on purpose.

³⁸ Correctly structured electronic text bases include data on the editions from which they were taken. A valid reference to such an electronic edition should, besides data on the technical reference, also include the URL with use date and data on the printed edition. The rules have not yet been established. In case of bases in which texts are transcribed, classical typographical errors must also be taken into account.

³⁹ The digital edition of Latin series, *Bibliotheca Teubneriana Latina* 3 [CD-ROM], Munich: K. G. Saur Verlag, has already been mentioned.

Namjenske zbirke izvadaka iz djela starih pisaca sastavljale su se već u antici. Bio je to jedan aspekt spomenutoga načina rada, kad su se ekscerpti prethodnika kompilirali i ugrađivali u nova djela.⁴⁸ U modernim zbirkama izvadaka najčešće se okupljaju izvorna mjesta s podacima o stanovitu zemljopisnome području, narodu ili o odabranoj tematici. Kad se izrađuje takva zbirka valja ponajprije odrediti kako će se ekscerpt ograničiti prema okolnu tekst. Premalo konteksta čini izvadak nejasnim, praktički neuporabljivim. Priređivači moraju kontekst nadoknaditi prepričavajući ga. Preopširni pak izvaci ili prepričavanja zapremaju golem prostor i dovode u pitanje sam smisao i praktičnost zbirke. Nadalje priređivači moraju odlučiti hoće li predočiti izvornik s usporednim prijevodom ili nešto drugo i kolika će opsega biti kritički aparat i eventualni komentari. Oko sredine 20. st. pokrenute su i izrađivale su se zbirke izvadaka za zemlje u okruženju druge Jugoslavije, a u drugoj su polovici stoljeća izdane. U antici, dakako, moderne političke granice nisu djelovale, pa je više tih pomagala korisno i za hrvatski povijesni prostor. Stoga ih vrijedi podrobnije opisati.

Najprije je objavljen prvi dio zbirke koju je u dva dijela izdala rumunjska Akademija (*Izvoare* 1964; 1970). Prvi dio zahvaćao je od Hezioda (8/7. st. pr. Kr.) do Antoninova itinerarija; drugi dio do g. 1000. Doneseni su usporedno izvornik i prijevod. Nema kritičkog aparata uz izvornik, tek je pokoja napomena u smislu realnoga komentara. Izdanje je opremljeno vrlo dobrim predmetnim kazalom prema paginaciji.

Slijedila je zbirka koju je izdao Institut za povijest Sveučilišta u Tirani (*Ilirët* 1965), od Homera (8. st. pr. Kr.) do bizantskoga povjesničara ekscerptora Zonare. Donesen je samo albanski prijevod, uz pokoju napomenu realnoga komentara. Najsvjetlija je točka edicije predmetno kazalo prema izvornim mjestima.

Opet je višega standarda bugarska zbirka (*Извoпу* 1981; 2002). Izvornici su prezentirani dvostupačno s usporednim prijevodima. Nisu navedene nikakve varijante. Pojavljuje se tek pokoja napomena realnoga komentara, po nejasnu kriteriju. Prvi svezak seže od Homera do Tukidida, a u drugome su izvaci okupljeni nešto drugačijom logikom.⁴⁹

⁴⁸ Kasniji primjer takva rada bila je dvorska ekscerptorska radionica Konstantina Porfirogeneta. Usp. *Excerpta* 1905. Izvaci su organizirani u više skupina, primjerice o poslanstvima Rimljana stranim narodima i stranih naroda Rimljanima, o vrlinama i manama i dr.

⁴⁹ Obuhvaćeni su izvaci iz Ksenofontovih i Platonovih djela, zatim iz djela Aristotela i njegovih sljedbenika te iz korpusa komičkih pjesnika. Ne inzistira se na rigidnu kronološkome nizanju odlomaka, već su objedinjeni oni koji su kroz duže razdoblje nastajali u istome stvaralačkom krugu.

Due to the increasing predominance of English, today the editions of the Loeb Classical Library are most often consulted, as these contain a comparative English translation accompanying the original, and they are published by the Harvard University Press (Cambridge, Massachusetts – London).⁴⁰ *Variae lectiones* and commentaries are modest. A feature of this library is that a single work is published in several separate volumes, and for a correct bibliographic unit it is always necessary to cite data on the specific volume consulted. For example, Strabo's *Geography* was published in eight volumes. Each has a partial index, and the last accompanying Strabo's Book XVI also contains a general index. The indices in this library's editions are particularly troublesome because they do not refer to the standard philological designations of the place in the work, but rather to the paging of the translation in the Loeb edition – in other words, the indices are functional only within the framework of that edition, and they can offer an erroneous notion of the original, depending on the translator's solutions.⁴¹

A Croatian publisher of comparative originals and translations since 1985 is Latina & Graeca of Zagreb, which in its library Biblioteka L&G contains a series of ancient, medieval and common era writers. The publishing concern Matica Hrvatska has had a continual library of translations of classical writers since the nineteenth century.⁴² Several other Croatian publishers also publish translations of works which are either ancient or medieval literary sources or classify as Croatian common era Latinity in series or occasionally.⁴³ Side-by-side layouts of originals and translations only appear rarely,⁴⁴ and the critical apparatus accompanying the originals of ancient writers is regularly lacking.

⁴⁰ The series are also designated by colour, red for Latin, green for Greek.

⁴¹ A respected English library of originals is *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis* (Oxford: Clarendon Press). Bilingual edition libraries are the French La Collection des Universités de France (Pariz: Les Belles Lettres), the Italian Collana "Avia pervia" (Rim: Sormani), the German Texte zur Forschung (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft), etc. It should be noted that the Parisian publisher Didot, active since the 18th cent., had a brilliant series of editions of classical writers in which the Greek originals were accompanied by a Latin translation – for Latin was understood by everyone (interested). The extent and quality of the critical apparatus accompanying the originals in the Didot editions varies from source to source, but the indices are universal and exceptionally informative.

⁴² Formerly the library *Prievodi grčkih i rimskih klasika*, now *Grčki i rimski klasici*.

⁴³ E.g. Logos from Split, Golden marketing – Tehnička knjiga from Zagreb (the original sometimes has a side-by-side translation, sometimes the translation follows or there is no original); various solutions also appear in the editions of Croatian Latinists of the Croatian History Institute in Zagreb.

⁴⁴ Književni krug from Split has indicated the possibility of adopting this standard. Cf. *Toma Arhidakon* 2003; *Laktancije* 2005.

Najnovije su strane zbirke načinjene za široko shvaćeno srednjoeuropsko područje i za područje današnje sjeveroistočne Italije i Istre.⁵⁰ Zamjećuje se prilično jasno da u oblikovanju takvih izbora kritički aparat postaje najmanjom brigom.

Rad na zbirci izvadaka za područje druge Jugoslavije bio je organiziran pri Centru za balkanološka istraživanja/ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Prof. dr. Mate Suić pripremio je velik dio materijala (Suić 1967), no koncepcija buduće edicije nije bila posve razrađena. Rješenja za mnoge dvojbe ponuđena su u elaboratu uoči posljednjega rata (Suić & Kuntić-Makvić 1989) i projekt se više nije mogao realizirati za područje tadašnje države.⁵¹

U međuvremenu su u Hrvatskoj objavljene parcijalne zbirke izvadaka različite strukture i namjene. Najkvalitetnije je strukturiran i opremljen izbor odlomaka za povijest Istre M. Križmana koji je doživio već dva izdanja (*Istra* 1979; 1997).⁵² Za kataloge različitih razdoblja Salone što ih je izdao Arheološki muzej u Splitu pripremio je M. Ivanišević kronološke skupine izvadaka iz literarnih i diplomatskih izvora (*Starohrvatski Solin* 1992; *Salona Christiana* 1994; *Longae Salonae* 2002).⁵³ Slično tomu S. Čače sustavno priprema zbirke izvornih mjesta za pojedine naše otoke (Čače 1997; 1999).⁵⁴ Rade se i izbori uže namjene, primjerice za unutrašnju obrambenu liniju Rimskoga Carstva na kopnenom ulazu s Istoka u Italiju (*Claustra* 1971), za Senj (Matijević-Sokol

The works of ancient writers can be entirely gathered in series based on specific topic, such as *Geographi Graeci minores* (GGM), *Patrologiae cursus completus*,⁴⁵ *Monumenta Germaniae historica*,⁴⁶ *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* and *Corpus fontium historiae Byzantinae*,⁴⁷ etc.

Special-purpose collections of excerpts from the works of ancient writers had already been compiled during Antiquity. This was one aspect of the aforementioned manner of work, when excerpts of predecessors were compiled and incorporated into new works.⁴⁸ In modern excerpt collections, most often paragraphs with data on a specific geographic region, people, or selected topics were gathered. When such collections are developed, it is first important to determine how the excerpt will be extracted from the surrounding text. Too little context makes an excerpt unclear, and practically unusable. Editors must make up for the context by recounting it. Excessively large excerpts or recounting occupy

The publisher Demetra from Zagreb publishes the *Filosofska biblioteka Dimitrija Savića*, in which the originals are accompanied by a Croatian translation.

⁵⁰ *Mittleuropa* 1992. edicija je koja se pridržava klasičnih standarda. Prezentera izvornike uz usporedni prijevod i realni komentar. Vedaldi Iasbez 1994. odlučila se donijeti vrlo kratke izvatke iz izvornika koje ne prevodi, već djelomično parafrazira i ujedno komentira. Izvatke je svrstala zemljopisnim redom, a izdanje opskrblila znanstvenom bibliografijom. Prema tome je napustila klasične standarde za zbirke izvadaka, a nije dosegla razinu rada M. Šašel Kos 1986; 2005.

⁵¹ Shema obrade predviđala je bilješku o piscu i djelu, izvornik s kritičkim aparatom i usporedni prijevod s realnim i povijesnim komentarom i odabranom bibliografijom. Mogućnost elektroničke obrade podataka o piscu i djelu te izvornog teksta s varijantama v. na <http://infoz.ffzg.hr/eurikleja>.

⁵² Dok je u prvome izdanju prijevod slijedio iza izvornika, u drugome je izvornik usporedan prijevodu. *Variae lectiones* oba su puta izostale. Realni je komentar opsežan.

⁵³ Izbor je svaki put relevantan, no oprema varira. Primjerice u *Starohrvatskome Solinu* 1992. doneseni su izvornici sa sukcesivnim prijevodom, a u *Salona Christiana* 1994. samo izvornici. Kritičkog aparata nema.

⁵⁴ Oba izbora izvornih mjesta izašla su u Engleskoj, no u prvome su još uz izvornike i hrvatski i engleski prijevod, dok je u drugom izboru hrvatski prijevod izostao. U izvornike je u zagradama uključeno nešto varijanata, u prijevode su umetnute identifikacije toponima, među bilješke o piscima i prijevode tu i tamo se primiješalo nešto povijesne rasprave. To je miješanje jače kod izvora o Braču, kako je S. Čače 1999: 21 i sam napomenuo. Pregled glavnih izvora o Hvaru prema vrstama i starosti, uz načelnu valorizaciju podataka: Kuntić-Makvić 1994a.

⁴⁵ A series published in Paris in the 19th cent. by J.-P. Migne encompasses Latin and Greek Christian authors (under the customary abbreviations *PL* and *PG*) from the 3rd to 15th cent. The critical apparatus varies. Greek works have comparative Latin translations. Zagreb's National and University Library has the entire series. An electronic edition has been prepared and is available in the United States.

⁴⁶ The idea behind this series emerged and was launched at the beginning of the nineteenth century by cooperation between scholars and scholarly institutions in the German linguistic sphere in various European states of the time. The target period was 500-1500 AD, but it also included older relevant sources, such as Tacitus. These types of sources were gathered in the first group *Scriptores, Auctores antiquissimi*. The editions were intended for research work, so the extent and quality of the critical apparatus are exceptionally high. The National and University Library in Zagreb procured these editions from the very beginning. Today a digital edition is available at www.mgh.de. A series with a simplified apparatus and comparative German translation has also been launched – *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*.

⁴⁷ The older series (customary abbreviation: *CSHB*) was published in Bonn in the 19th cent., edited by B. G. Niebuhr under the aegis of the Prussian Academy. It contained the Greek originals with a modest critical apparatus and Latin side-by-side translations. The new series (abbreviation: *CFHB*) has been published since 1967 in several regional series based on publishing location. The most often used edition in Croatia is *Porphyrogenitus* 1967; Jenkins *et al.* 1962 – belonging to the *Serie Washingtonensis*. In the second Yugoslavia, the Byzantine Institute of the Serbian Academy of Science was charged with publishing the series *Византиски извори за историју народа Југославије – Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*. Select excerpts were printed in translation, with extensive historical commentary.

⁴⁸ Later examples of this work were the court excerpt workshop of Constantine Porphyrogenitus. Cf. *Excerpta* 1905. The excerpts are organized into several groups, such as those on Roman delegations to foreign peoples and those of foreign peoples to the Romans, on virtues and faults, etc.

1995), Naronu (Cambi & Pasini 1980) ili za Tiberijev panonski rat (Domić Kunić 2006).⁵⁵ Rutina znanstveničkog obrta zapravo zahtijeva da se na početku temeljite rasprave bilo o kojemu antičkom pitanju donese pregled svih vrsta referentnih izvora, isto kao što se mora prikazati Stand der Forschung u literaturi. Najčešće se s prikazom izvornih podataka povezuje i priručni izbor izvornih mjesta, koji se nekoć obično donosio u bilješkama, kako bi se autorovo prepričavanje, analiza i komentar što izravnije na nj oslanjali (npr. za Delmate intenzivno Zaninović 1966. i 2007, samo izvornici). Sve više prevladava rješenje da se izvorna mjesta donesu u odvojenu prilogu (npr. za antički grad Suić 1976: 283–308; 2003: 39–457, usporedno izvornik i prijevod; za Japode Balen-Letunić 2006: 77–81; Olujić 2007: 231–236, samo prijevod).

INTERDISCIPLINARNE, PRIREĐIVAČKE I PRIJEVODNE ZAMKE; NOVOLATINSKA DJELA HRVATSKIH PISACA

Kako se vidi, literarni su izvori predmet oko kojega ima posla više znanosti i različitih znanstvenih disciplina. Nijedna od njih ne postiže dobre rezultate ako se izolira od ostalih. Zbog toga treba biti oprezan i kad se interdisciplinarno poseže za njihovim parcijalnim postignućima. Primjerice u prikazu povijesti grčke književnosti ubogi Apijan može proći ovako:

“Historičar Apijan (*Appianós*, 2. st. n. e.) bio je u Rimu odvjatnik. Napisao je Rimsku povijest (*Rōmaiká*) obradivši događaje od Enejina dolaska u Italiju pa sve do svog vremena. Veća mu je vrijednost u građi nego u kritičnosti. Stil mu je svaki- dašnji s primjesom latinizama. Kao povijesni izvor zanimljiv je donekle za građanske ratove.” (Sironić & Salopek 1977: 181).

Kad ne bi znao što god drugo, istraživač poslije ova- ga ne bi za Apijanom ni posegnuo, ili bi jako dvojio o tome smije li se na nj osloniti – ocjena je u potpunoj suprotnosti s neprocjenjivom vrijednošću Apijanova djela za istraživača na hrvatskome povijesnom prostoru i s Apijanovim mjestom u okvirima antičke historiografije: on je vrstan kompilator (na- činiti valjanu kompilaciju uopće nije šala!) i genijalan organizator goleme povijesne građe (Apijanov je

enormous space and bring into question the very sense and practicality of collections. Furthermore, editors must decide whether they will present the original with side-by-side translation or something else, and to which extent the critical apparatus and possible commentary will be included. At around the mid-twentieth century, collections of excerpts for the countries surrounding the second Yugoslavia were launched and prepared, while in the second half of the century they were published. During Antiquity, modern political borders were not effective, so a number of these aids are also useful for Croatian historical territory. They should therefore be described in greater detail.

Initially the first part of an edition in two volumes was published by the Romanian Academy (*Izvoare* 1964; 1970). The first part ran from Hesiod (8th/7th cent. BC) to the Antonine Itinerary; the second ran to the year 1000. It contained a comparative original and translation. There is no critical apparatus for the originals, only the occasional note in the sense of real commentary. The edition is equipped with a very good subject index based on paging.

This was followed by a collection published by the History Institute of the University of Tirana (*Ilirët* 1965), from Homer (8th cent. BC) to Byzantine historian and excerpter Zonaras. Only an Albanian translation is included, with occasional real commentary. The best aspect of this edition is the subject index according to technical references.

The Bulgarian collection once more has a higher standard (*Извори* 1981; 2002). The originals are presented in two columns with side-by-side translation. No variants are cited. Only occasional real commentary appears, with unclear criteria. The first volume runs from Homer to Thucydides, while in the second excerpts are gathered according to a somewhat different logic.⁴⁹

The most recent foreign collections have been compiled for the broadly conceived Central European region and for the territory of today's North-eastern Italy and Istria.⁵⁰ It is quite clearly notable that in

⁵⁵ U svim su primjerima doneseni i izvornici i prijevod, a o kritičkom aparatu nema govora. Domić Kunić 2006. odlučila se u prilogu rasprave objaviti katalog literarnih izvora abecednim redom, što je iz više razloga metodološki slabije rješenje negoli kronološki redosljed.

⁴⁹ Included are excerpts of Xenophon's and Plato's works, then works by Aristotle and his followers and also the works of the comic poets. There is no insistence on a strict chronological listing of excerpts, rather those works that emerged in the same creative circle over a longer period were unified.

⁵⁰ *Mittleuropa* 1992 is an edition that adheres to classical standards. It presents originals with side-by-side translations and real commentary. Vedaldi Iasbez 1994 decided to provide very brief excerpts from originals without translation, rather with partial paraphrasing and also commentary. She classified the excerpts by geographic order, and equipped the edition with scholarly bibliography. Thus she discarded the classical standards for excerpt collections, but did not attain the level of M. Šašel Kos 1986; 2005.

kombinirani kronološko-geografski ključ izlaganja iznimna kreacija). Čak je i stvarno stanje Apijanova stila i jezika drugačije.⁵⁶

Nije dobro kad se prevoditelj dobronamjerno, ali površno, uputi u aktualne prilike na području o kojemu je izvješćivao "njegov" stari pisac, a usto ne vodi računa o vremenskim horizontima kao što bi to (nadamo se) činio poslenik s područja povijesnih znanosti. Kod Plinija u *NH* III; 141 stoji *Salona colonia ab Iader CXII*, a u III, 148 *insula in Saona Metubarbis, amnicarum maxima*. Navedena je zemljopisna imena Rackham 1969: 105 i 111 redom preveo kao Spalato, Zara i island of Zagrabia. Zbog spomenutog pravila da se kazala u Loebovu nizu rade prema prijevodu to nas pomagalo neće uputiti na Salonu, Jader i neidentificirani otok Metubarbiju, nego na Split, Zadar i Zagreb, dijelom na talijansko-me, a dijelom na latinsko-me.⁵⁷

Primjer filološkoga "popravka" jest i oblik *Iadera*, koji će čitatelj u uređenim tekstovima izdanja pronaći kod Pomponija Mele (*Pomp. Mela* II, 3, 57), kao antičko ime naselja na mjestu Zadra, dok rukopisi na tom mjestu čuvaju *Iader* (<http://infoz.ffzg.hr/eurikleja>, 11. V. 2007). Toponim je u klasični latinitet bio uklopljen kao imenica srednjega roda, što lijepo pokazuje Lukanov (1. st. kršć. ere) stih *Phars.* IV, 405: *et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader*. Ime se u takvu obliku održalo i u vrijeme Anonimnoga Ravenjanina (IV, 16). *Iadera* je kasniji oblik, potekao iz živoga romaniteta. No priređivač ga "zna", pa ga "ispravkom" prenosi u mnogo ranije razdoblje. Uzimajući u obzir žive rasprave o imenu Zadra koje su se u nas vodile (Suić 1964; 1975) uistinu je vrlo korisno moći u nekom izdanju doznati da u rukopisima Melina djela postoji isti oblik toponima koji se može razabrati iz Lukanova stiha.

⁵⁶ Sažetak o valoriziranju Apijanova djela v. u Šašel Kos 2005, 30–33, 41–51; njezina impresivna monografija lijepo dokumentira koliko je Apijan kao povijesni izvor doista "zanimljiv".

⁵⁷ To je, inače, četvrto izdanje Plinijeve *Naturalis historia* u Loebovu nizu nakon prvotiska 1942. godine. Na sličan je način u prijevodu Plinija griješio i U. Pasini, jer je današnja imena unosi u antički tekst, bilo kao prijevod bilo kao tumačenje. Za razliku od učena Engleza, domaći profesor, dakako, poznaje zavičajnu stvarnost (Pasini 2004: 48: zatim kolonija Salona (Solin) koja je od Zadra udaljena 112 milja; 51: Na Savi je otok Metubarbis, najveći otok napravljen od rijeke). Valja dodati da Plinijev pridjev *amnicus* 3 ne znači 'napravljen od rijeke', nego jednostavno 'riječni'. Znači li to u ovom konkretnu slučaju da rijeka teče tako da neki dio tla okružuje gotovo poput otoka ili da je nanosima načinila otok – već je razjašnjavanje i ne smije se stavljati Pliniju pod pero umjesto riječi koju je on zaista upotrijebio.

the formation of such selections the critical apparatus is of least concern.

Work on a collection of excerpts for the territory of the second Yugoslavia was organized in the Balkan Research/Studies Centre of the Academy of Arts and Science of Bosnia-Herzegovina in Sarajevo. Prof. Mate Suić prepared a large part of the materials (Suić 1967), but the concept of the future edition was not entirely worked out. Solutions for many dubious aspects were provided in a study that was released on the eve of the most recent war (Suić & Kuntić-Makvić 1989), and the project could no longer be carried forward for the territory of that state.⁵¹

In the meantime, partial collections of varying structures and purposes were published in Croatia. The selection of excerpts for the history of Istria by M. Križman, which has already had two editions (*Istra* 1979; 1997), is structured and equipped fairly well.⁵² M. Ivanišević prepared chronological groups of excerpts from literary and diplomatic sources for the catalogues of various periods of Salona published by the Archaeological Museum in Split (*Starohrvatski Solin* 1992; *Salona Christiana* 1994; *Longae Saloniae* 2002).⁵³ Similarly, S. Čače systematically prepares collections of excerpts for individual Croatian islands (Čače 1997; 1999).⁵⁴ Collections for narrower purposes have also been compiled, e.g. for the internal defensive line of the Roman Empire at the continental entry from the East into Italy (*Claustra* 1971), for Senj (Matijević-Sokol 1995), Naronu (Cambi & Pasini 1980) or for the Pannonian War of Tiberius (Domić Kunić 2006).⁵⁵ The routine of the scholarly work requires an overview

⁵¹ The scheme called for notes on the writer and work, the original with critical apparatus and side-by-side translation with real and historical commentary and select bibliography. For the possibility of electronic rendering of data on writers and works and original texts with variants, see <http://infoz.ffzg.hr/eurikleja>.

⁵² While in the first edition the translation followed the original, in the second it was vice-versa. *Variae lectiones* were lacking in both. Real commentary is extensive.

⁵³ The selection is relevant each time, but variably equipped. For example, in *Starohrvatski Solin* 1992 there are originals with successive translation, while *Salona Christiana* 1994 only contains originals. No critical apparatus.

⁵⁴ Both selections of excerpts were published in England, but in the first the originals were accompanied by both Croatian and English translations, while in the second selection the Croatian translation was lacking. Some variants were included in the originals in parentheses, identifications of toponyms were inserted into the translations, and some historical discussions are mixed in among the notes on writers and translations. Such mixing is more intense in the sources on Brač, as Čače (1999: 21) himself noted. For an overview of sources on Hvar based on types and age, with general evaluation of data: Kuntić-Makvić 1994a.

⁵⁵ In all examples there are originals and translations, although critical apparatuses are entirely lacking. Domić Kunić 2006 decided to publish an alphabetical catalogue of literary sources in

Koji se put izbor prevoditelja i istraživača s terena poklopi, a ipak se pri tome u tekst staroga pisca doda nešto što ondje ne stoji. Odakle su stigli oni Iliri što su ih u pomoć prizvali domoroci otoka Hvara kad im je dotuzila nazočnost grčkih naseljenika? Diodor piše da su pozvali τὸς πέραν κατοικοῦντας Ἰλλυριοῦς (*Diod. Sic. XV, 14*). Raspravljajući o tome D. Rendić-Miočević u prijevodu je što ga sam naziva slobodnim donio da su pozvali “Ilire koji su živjeli preko na obali” (D. Rendić-Miočević 1950: 21 = 1988: 112). Engleski se prijevod poklapa s time, osim što autor ničime nije odrazio glagol κατοικεῖν: “the Illyrians of the opposite mainland” (Oldfather 1954: 359). Još je određeniji Čače 1997: 226 – “Ilire s kopna nasuprot otoku”. A što, zapravo, stoji u Diodora? Otočki su domoroci pozvali doslovce “Ilire koji obitavaju prijeko”. U Diodora ni obale ni otoka: prilog *prijeko* ničime nije podrobnije određen (previše je čak i “Ilire što stanuju preko puta” – Kuntić-Makvić 1995: 36). Dakako da se Diodorovo πέραν može tumačiti i kao ‘(kopno) preko (puta otoka)’, ali mora biti jasno da je to tumačenje – Diodor to nije napisao.

Istraživači sjeverne i srednje Dalmacije često će se obraćati latinskim i talijanskim tiskanim djelima i rukopisnoj ostavštini Ivana Lučića Trogirana (Trogir, 1604 – Rim, 1679),⁵⁸ dok će istraživači u bivšoj rimskoj Panoniji posezati za Matijom Petrom Katančićem (Valpovo, 1750 – Budim, 1825),⁵⁹ a oni iz Zagrebačke i Sisačko-moslavačke županije još

⁵⁸ U svrhu arheološkog istraživanja najčešće se upotrebljavaju neka mjesta Lučićeva djela *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, najpotpunije izdanje Amsterdam 1668, *Memorie istoriche di Tragurio, ora detto Traù*, Venecija 1673. i *Inscriptiones Dalmaticae; notae ad Memoriale Pauli de Paulo; Notae ad Palladium Fuscum; Addenda, vel corrigenda in opere de Regno Dalmatiae et Croatiae* itd. Venecija 1673. Kritički je izdana prva knjiga *De Regno* (Lučić 1986), a *Memorie* su prevedene (Lučić 1979)

⁵⁹ Katančićev prvijenac na polju povijesnih znanosti bila je *Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta*, Eszeki: Typis Ioann. Mart. Diwalt 1782; prijevod Sršan 1987; 1989; 1991. nije pouzdan. Najviše bi koristi za arheološka istraživanja bilo da se kritički uredi i izda *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, in quo de origine lingua et literatura Croatorum, simul de Sisciae Andautonii Nevioduni Poetovionis urbium in Pannonia olim celebrium et his interiectarum via militari mansionum situ disseritur*, Zagrabiae: Typis episcopalis 1795. Djelo *Istri adcolarum geographia vetus e monumentis epigraphicis, mar-moribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata* Pars I Budae 1826; pars II Budae 1827. izdano je posmrtno. To je korpus natpisa s komentarima kojim je Katančić privrijedio komplimente Th. Mommsena (usp. prema Kuntić-Makvić & Šegvić 1993: 171, bilj. 1). Ostala tiskana starinarska djela – *In veterem Croatorum patriam indagatio philologica* Zagrabiae 1790, *De Istro eiusque adcolis commentatio* (Pestini 1798), komentari uz Peutingerovu kartu i Plinijev opis Panonije (prijevod Katančić 1991a) – iznimno su važna u povijesti hrvatske znanosti, no nisu od velike koristi suvremenu terenskom istraživaču. Katančić je uistinu bio neumoran proučavatelj starine te njegova

of all types of relevant sources at the beginning of any thorough discussion of any matter concerning Antiquity, just as the *Stand der Forschung* must be presented. Most often a presentation of source data is connected by a convenient selection of excerpts, which was formerly usually contained in the notes, so that the author’s retelling, analysis and commentary can refer to it as directly as possible (e.g. for the Delmatae, Zaninović intensively 1966 and 2007, only originals). An increasingly frequent solution is for excerpts to be included in separate appendices (e.g. for ancient cities, Suić 1976: 283–308; 2003: 39–457, side-by-side original and translation; for the Iapodes, Balen-Letunić 2006: 77–81; Olujčić 2007: 231–236, only translations).

INTERDISCIPLINARY, EDITORIAL AND TRANSLATION PITFALLS; MODERN LATIN WORKS BY CROATIAN WRITERS

As seen above, literary sources are a subject requiring the work of several scholarly disciplines. Not one of them can secure sound results if isolated from the others. This is why caution is recommended even when partial accomplishments are approached in interdisciplinary fashion. For example, in a presentation of Greek literary history, the unfortunate Appian received the following treatment:

“The historian Appian (*Appianós*, 2 AD) was a procurator in Rome. He wrote a history of Rome (*Rōmaiká*), covering the events from the arrival of Aeneas in Italy to his own time. His work has documentary rather than critical value. His style is quotidian with a mixture of Latinism. As a historical source he is interesting to a degree for the civil wars.” (Sironić & Salopek 1977: 181).

If a researcher knew nothing else, he or she would not even consult Appian, or would have great doubts about whether using his work – an assessment completely at odds with the inestimable value of Appian’s work for researchers studying Croatian historical territory, and with Appian’s place within the framework of ancient historiography: he was an exemplary compiler (putting together a good compilation is no simple task!) and an ingenious organizer of an enormous body of historical documentation (Appian’s combined chronological-geographic key to presentation was an exceptional invention). Even the Appian’s actual style and language are also different than indicated above.⁵⁶

the appendix to the discussion, which is a poorer solution than chronological order for several reasons.

⁵⁶ For a summary evaluating Appian’s work see Šašel Kos 2005, 30–33, 41–51; her impressive monograph nicely documents just how “interesting” Appian is as a historical source.

posebno za Baltazarom Adamom Krčelićem (Šenkovec, 1715 – Zagreb, 1778)⁶⁰ i Andrijom Blaškovićem (Ivanićgrad, 1726 – Zagreb, 1796).⁶¹ Njihov novovjekovni latinski jezik iziskuje primjereno rječničko pomagalo. Najfunkcionalniji domaći rječnik je Belostenčev *Gazofilacij* (Bélloszténecz 1740). Njihova djela već imaju kritički aparat, premda nije organiziran na današnji način. Tijekom nastave valjalo je pokazati kako se u njemu snaći. Nadalje bilo se veoma važno odrediti prema kakvoći njihovih referencija na spomenike *in situ* i pokretne nalaze, na literarne izvore i na natpise. Premda su se sva gospoda koristila literarnim izvorima, najmodernije i najsuverenije je to činio najstariji, I. Lučić. Ipak, zbog tadašnjega načina citiranja i referiranja na stare pisce, zbog oblika u kojima su njihovi tekstovi kolali u tadašnjim izdanjima, nikada se i ni pod koju cijenu ne treba usuditi neki stari literarni izvor citirati prema kojemu našem latinističkom povjesničaru (Kuntić-Makvić 1992; 1994). I. Lučić i M. P. Katančić dobili su od Th. Mommsena komplimente zbog toga što su natpise objavili nadilazeći metode svoga doba:⁶² većina autora čije su nam skede natpisa sačuvane nije natpise transkribirala po redcima, niti se libila što god dodati, a razrješujući ih i tumačeći nije nadilazila prosjek svojega vremena. Pozivanje ovih autora na novovjekovne pisce – literaturu svoga doba – otvara za korisnike njihovih djela novo polje problema. I ta su djela danas predmetom kritičkih izdanja: da bi ih se valjano pripremlilo i opet je potreban golem trud filologa. Kad takva izdanja nema, već se valja koristiti izvornima, potrebno je

rukopisna ostavština obiluje radovima ove vrste. U priručniku *Hrvatski pisci* 2000. u odjeljku *Djela* taj je dio Katančićeva opusa izostavljen. S opravdano drugačijim naglaskom, uz ponešto pristranu odanost, Sršan 1990. Usp. i valorizacije Kuntić-Makvić 1995: 63–65.

⁶⁰ Za potrebe arheološkog istraživanja bilo bi od veće koristi da je kritički izdana i prevedena knjiga Krčelić 1770. Daleko slavljiji *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis partis primae tomus primus*, Zagreb 1770, pretiskan je 1994. g. Prijevod Z. Šešelja tiskan je u odvojenu svesku. Nakladnik je Hrvatski institut za povijest u Zagrebu.

⁶¹ Blaškovićeve su rasprave o staroj povijesti Panonije, posebno zagrebačkoga područja, objedinjene i tiskane kao *Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria (Dissertationes VIII)*, Zagreb 1794. Opširan tekst pun danas gotovo potpuno nadiđene učenosti opterećuje korisnika upravo onako kako smo u bilj. 59 spomenuli za dobar dio Katančićevih starinarških djela. Ipak, polemika oko smještaja Andautonije i epigrafičarskog umijeća prožela je pisanje obojice toliko da ni najkorisnija Katančićeva djela nisu jasna ako se ne zna što stoji kod Blaškovića. Usto postoji nada da se među preobiljem učene argumentacije, ponekim izljevom autorskog gnjeva i polemičkim ujedom kriju korisne informacije s terena na kojemu je Blašković župnikovao.

⁶² Samo što je to Katančić učinio više od stotinu godina nakon Lučića, usp. Kuntić-Makvić & Šegvić 1993: 171, bilj. 1.

It is not good when a translator with the best of intentions, but superficially, looks into the actual circumstances in the territory on which “his” ancient writer wrote, without taking into account the chronological horizons as (we hope) a practitioner of the historical sciences would. In Pliny’s *NH* III; 141 it says *Salona colonia ab Iader CXII*, and in III, 148 *insula in Sao Metubarbis, amnicarum maxima*. These geographic designations were translated by Rackham 1969: 105 and 111 in order as Spalato, Zara and the island of Zagrabia. Due to the aforementioned rules for indices in the Loeb series done according to translation, this aid would not direct us to Salona, Iader and the unidentified island of Metubarbis, but rather to Split, Zadar and Zagreb, partially in Italian, and partially in Latin.⁵⁷

An example of a philological “correction” is also the form *Iadera*, which the reader will find in the edited texts of Pomponius Mela (*Pomp. Mela* II, 3, 57), as the ancient name of the city Zadar, while manuscripts in this place preserve the word *Iader* (<http://infoz.ffzg.hr/eurikleja>, 11 May 2007). This toponym was incorporated into Classical Latinity as a neuter noun, which is nicely shown in Lucan’s (1st cent. AD) verse *Phars.* IV, 405: *et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader*. The name in this form was also retained in the time of Anonymus of Ravenna (IV, 16). *Iadera* is a later form, which ensued from living Romanity. However, an editor may “know” about it, and then transfer it to much earlier periods by way of “correction”. Taking into account the lively debates on the name Zadar which were conducted in Croatia (Suić 1964; 1975), it is truly useful to be able to learn from an edition that manuscripts of Mela’s works contain the same form of the toponym that can be discerned from Lucan’s verse.

Sometimes the selection of a translator and field researcher correspond, and nonetheless in the process something is added to the text of the ancient writer that was not there. Whence arrived those Illyrians whose aid was enlisted by the natives of the island of Hvar when they wearied of the presence of Greek

⁵⁷ This is otherwise the fourth edition of Pliny’s *Naturalis historia* in the Loeb series after the original edition of 1942. U. Pasini made a similar mistake in the translation of Pliny, for he used present-day names in the ancient text, either as a translation or as an interpretation. As opposed to the learned Englishman, the local professor was naturally familiar with the reality in his homeland (Pasini 2004: 48: then the colony of Salona (Solin) which was 112 miles from Zadar; 51: On the Sava is the island Metubarbis, the largest island made by a river). It should be added that Pliny’s adjective *amnicus* 3 does not mean ‘made by a river’, but simply ‘riverine’. Does this mean in this specific case that the river flowed so that some part of the land is surrounded almost like an island or that it made the island by deposits – these are interpretations and they cannot be attributed to Pliny’s pen in lieu of the words which he truly employed.

to činiti s rezervama u svim gore navedenim pogledima.

POŽELJNO, MOGUĆE I ODRŽIVI RAZVITAK

Nema sumnje da je dobro uređena zbirka izvadaka iz literarnih izvora poželjno pomagalo. Elektroničko izdanje omogućuje da se izbjegnu mnoga ograničenja od kojih su trpjela tiskana izdanja. Bazu *Eurikleja* s izvornicima, inačicama, podacima o piscima, djelima i izdanjima valja ažurirati i razvijati. Na njezinu će se temelju moći, kako se i predviđalo, izrađivati baza prijevoda s povijesnim komentarom koji bi se stalno ažurirao. Za tiskana djela hrvatskih latinista, kao i za rukopisni materijal koji sadrži podatke relevantne za arheološko istraživanje, mogu se po već afirmiranim standardima prirediti kritička izdanja i prijevodi s realnim komentarom. Razumno je pretpostaviti da će se to moći ostvariti bude li dovoljno jasno kolika je od toga korist u osjetljivu poslu istraživanja i čuvanja kulturnoga nasljedstva kojim Hrvatska raspolaže, pa odgovarajući projekti dobiju primjerenu podršku. Nadamo se da su barem neki slušači predmeta koji je ovdje opisan s njega ponijeli jasnu svijest o tome i da će u tom duhu djelovati kad god budu mogli.

colonists? Diodorus wrote that they called τὸς πέραν κατοικοῦντας Ἰλλυριοῦς (*Diod. Sic. XV, 14*). When discussing this, D. Rendić-Miočević, in a translation he himself called 'loose', said they called the "Ilire koji su živjeli preko na obali" (D. Rendić-Miočević 1950: 21 = 1988: 112). The English translation jibes with this, except that the translator did not find a use for the verb κατοικεῖν: "the Illyrians of the opposite mainland" (Oldfather 1954: 359). Čače 1997: 226 was more precise: "the Illyrians from the mainland opposite to the island". But what, actually, did Diodorus say? The island natives literally called upon "the Illyrians who live opposite". There is neither a mainland nor an island: the preposition *opposite* is in no way made more specific (it is even too much to say "the Illyrians who live on the opposite side" – Kuntić-Makvić 1995: 36). To be sure, Diodorus' πέραν may be interpreted as '(the mainland) opposite (to the island)', but it must be clear that this is an interpretation – this is not what Diodorus wrote. Researchers studying Northern and Central Dalmatia often consult the Latin and Italian printed works and manuscripts of Ivan Lučić of Trogir (Trogir, 1604 – Rome, 1679),⁵⁸ while researchers studying the former Roman Pannonia consult Matija Petar Katančić (Valpovo, 1750 – Buda, 1825),⁵⁹ while those from Zagreb and Sisak-Moslavina Counties addi-

⁵⁸ For the purpose of archaeological research, the most oft-consulted certain places are in Lučić's works *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, the most complete edition published in Amsterdam 1668, *Memorie istoriche di Tragurio, ora detto Traù*, Venezia 1673 and *Inscriptiones Dalmaticae; notae ad Memoriam Pauli de Paulo; Notae ad Palladium fuscum; Addenda, vel corrigenda in opere de Regno Dalmatiae et Croatiae* etc. Venetis 1673. The first book of *De Regno* (Lučić 1986) has had a critical edition, while the *Memorie* were translated (Lučić 1979)

⁵⁹ Katančić's first work in the field of history was *Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta*, Eszeki: Typis Ioann. Mart. Diwalt 1782; the translation by Sršan 1987; 1989; 1991, is not reliable. The most beneficial to archaeological research would be a critically edited and published *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, in quo de origine lingua et literatura Croatorum, simul de Sisciae Andautonii Nevioduni Poetovionis urbium in Pannonia olim celebrium et his interiectarum via militari mansionum situ disseritur*, Zagrabiae: Typis episcopalis 1795. The work *Istri adcolarum geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata* Pars I Budae 1826; pars II Budae 1827 was published posthumously. This is a body of inscriptions with commentaries which earned Katančić the compliments of Mommsen (cf. based on Kuntić-Makvić & Šegvić 1993: 171, note 1). The remaining printed antiquarian works – *In veterem Croatorum patriam indagatio philologica* Zagrabiae 1790, *De Istro eiusque adcolis commentatio* (Pestini 1798), commentary accompanying Peutinger's map and Pliny's description of Pannonia (transl. Katančić 1991a) – are exceptionally important to the history of Croatian science, but they are not greatly useful to the modern field researcher. Katančić was truly tireless in his study of antiquities and his manuscripts abound in works of this type. In the manual *Hrvatski pisci* 2000 in the section *Djela* this portion of Katančić's work was left out. Sršan 1990 contains a justifiably different emphasis, with a somewhat biased loyalty. Cf. also the evaluation of Kuntić-Makvić 1995: 63–65.

tionally turn to Baltazar Adam Krčelić (Šenkovec, 1715 – Zagreb, 1778)⁶⁰ and Andrija Blašković (Ivanićgrad, 1726 – Zagreb, 1796).⁶¹ Their more recent Latin demands a suitable dictionary aid. The most functional Croatian dictionary is Belostenec's *Gazophylacium* (Béloszténecz 1740). Their works already have critical apparatus, although not organized in the modern fashion. During lectures it is necessary to show how to use them. Furthermore, it was very important to specify the quality of their references to monuments *in situ* and movable materials, and to literary sources and inscriptions. Although all of these gentlemen used literary sources, the oldest, Lučić, used them in the most advanced and sovereign manner. Nonetheless, because of the former manner of citation and referencing of ancient writers and the form in which their texts circulated in the editions of the time, never, under any circumstances, should an old literary source be cited according to any of the Croatian Latinist historians (Kuntić-Makvić 1992; 1994). Lučić and Katančić were complimented by Theodor Mommsen because they published inscriptions surpassing the methods of their own time:⁶² most authors whose pages on inscriptions were preserved did not transcribe inscriptions by lines, nor did they hesitate to add anything, while their resolution and interpretation did not surpass the average of their times. The citation by these authors of writers of a more recent era – the literature of their own time – opens a new field of problems for the users of their works. These works are today the subject of critical editions: their proper preparation again requires the enormous efforts of philologists. When such editions are lacking, and the originals must be consulted, then it is necessary to proceed with caution in all of the aforementioned aspects.

⁶⁰ For the needs of archaeological research, a critically published and translated edition of Krčelić 1770 would be of greater use. The much more famous *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagabiensis partis primae tomus primus*, Zagreb 1770, was reprinted in 1994. The translation by Z. Šešelj was printed in a separate volume. The publisher was the Croatian History Institute in Zagreb.

⁶¹ Blašković's discussions on the old history of Pannonia, particularly the Zagreb region, were consolidated and printed as the *Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria (Dissertationes VIII)*, Zagreb 1794. The extensive text full of today entirely outdated learning burdens users in the same manner as observed in note 59 with reference to a good portion of Katančić's antiquarian works. Nonetheless, the polemics surrounding the location of Andautonia and the epigraphic arts so imbued the works of both that even the most useful of Katančić's works are unclear if one does not know what Blašković wrote. Additionally, there is the hope that among the overabundance of learned arguments, occasional outbursts of the author's ire and polemical quips there lies concealed information pertaining to the territory in which Blašković served as pastor.

⁶² Except that Katančić did so over one hundred years after Lučić, cf. Kuntić-Makvić & Šegvić 1993: 171, note 1.

THE DESIRABLE, THE POSSIBLE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

There is no doubt that a well edited collection of excerpts based on literary sources is a desirable aid. Electronic editions make it possible to bypass many of the limitations endured by printed editions. The Eurikleja base with originals, variants, data on writers, works and editions should be updated and developed. According to plans, it will serve as a foundation on which a constantly updated base of translations with historical commentary would be built. Using already tried and tested standards, critical editions of printed works by Croatian Latinists and manuscripts containing data relevant to archaeological research and translation with real commentary can be prepared. It is reasonable to assume that this will be feasible if the benefits of the sensitive task of researching and safeguarding the cultural heritage at Croatia's disposal are sufficiently understood, so that the corresponding projects receive adequate support. It is to be hoped that at least a few of those who attended the course described herein derived from it a clear awareness of this and will proceed in this spirit whenever possible.

KRATICE / ABBREVIATIONS

<i>FgrH</i>	<i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i> , F. Jacoby, Berlin, od 1923.
<i>FHG</i>	<i>Fragmenta historicorum Graecorum</i> T. 1, C. i Th. Mulleri, Paris 1874; T. 2–5, C. Müllerus, <i>ibidem</i> 1848.
<i>GGM</i>	<i>Geographi Graeci minores</i> , C. Mullerus, Paris 1855. i 1861.
LCL	Loeb Classical Library, London, Cambridge
L&G	Latina & Graeca, Zagreb

IZVORI I LITERATURA / SOURCES AND LITERATURE

<i>Antički autori</i> 1996	<i>Leksikon antičkih autora</i> , prir. / ed. D. Škiljan, Zagreb, 1996.
Appian 2005	Odabrani ulomci s uvodnom studijom, usporednim prijevodom i realnim komentarom i interpretacijom Šašel Kos 2005: izvornik Apijanova poglavlja o rimskim ratovima za Ilirik s usporednim prijevodom na str. 53–81; odabrana mjesta iz drugih Apijanovih poglavlja str. 517–559 / Selected passages with an introductory study, a parallel translation and a comentary and interpretation by Šašel Kos 2005.
Balen-Letunić 2006	D. Balen-Letunić: <i>Japodi: Arheološka svjedočanstva o japodskoj kulturi u posljednjem pretpovijesnom tisućljeću</i> , Ogulin, 2006.
Bélloszténecz 1740	Admodum reverendi patris Ioannis Bélloszténecz... <i>Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium</i> , Zagrabiae, 1740 (Reprint: T. I, II, Zagreb, 1973).
Brandt 2004	H. Brandt: "Erneute Überlegungen zum Preisedikt Diokletians", in: A. Demand, A. Goltz & H. Schlange-Schöningen (eds.), <i>Diokletian und die Tetrarchie: Aspekte einer Zeitenwende</i> (Millennium Studies zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 1), Berlin – New York, 2004, 47–55.
Cambi 2002	N. Cambi: "Marginalije uz Edictum Diocletiani et collegarum de pretiis rerum venalium (35, 1–107)", <i>Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru</i> 39, Zadar, 2000 [2002], 49–59.
Cambi & Pasini 1980	N. Cambi & U. Pasini: "Antički izvori o Naroni / Greek and Roman sources concerning Naron", in: Ž. Rapanić (ed.), <i>Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka</i> (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5), Split, 1980, 279–293.
<i>Cezar</i> 1972	<i>Gaj Julije Cezar: Moji ratovi</i> , prev. i kom. / translation and commentary by T. Smerdel, Zagreb, 1972.
<i>Claustra</i> 1971	<i>Claustra Alpium Iuliarum</i> I, J. Šašel (ed.) (Katalogi in monografije 5; Limes u Jugoslaviji 2), Ljubljana – Beograd, 1971.
Čače 1993	S. Čače: "Broj liburnskih općina i vjerodostojnost Plinija (Nat. hist. 3, 130; 139–141)", <i>Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru</i> 32, Zadar, 1993, 1–36.
Čače 1994	S. Čače: "Civitates Dalmatiae u 'Kozmografiji' Anonima Ravenjanina", <i>Diadora</i> 15, 1993 [1994], 347–439 = Čače 1995a.
Čače 1995	S. Čače: "Plinije o otocima južne Liburnije (Nat. hist. 3, 140–141 i 152)", <i>Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru</i> 34, Zadar, 1995, 11–46.
Čače 1995a	S. Čače: <i>Civitates Dalmatiae u 'Kozmografiji' Anonima Ravenjanina</i> (Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zadru 3), Zadar, 1995 = Čače 1994.
Čače 1995b	S. Čače: "Dalmatica Straboniana (Strabon, Geogr. 7, 5, 5)", <i>Diadora</i> 16–17, Zadar, 1994–1995, 101–133.
Čače 1997	S. Čače: "Ancient written sources relating to the history of Hvar", in: V. Gaffney, B. Kirigin, M. Petrić & N. Vujnović (eds.), <i>The Adriatic Islands Project I: Arheološka baština otoka Hvara, Hrvatska</i> (British Archaeological Reports, International Series 660), Oxford, 1997, 217–241.

- Čače 1999 S. Čače: "Ancient written sources on the history of Brač", in: Z. Stančić, N. Vujnović, B. Kirigin, S. Čače, T. Podobnikar & J. Burmaz (eds.), *The Adriatic Islands Project II: The Archaeological Heritage of the Island of Brač, Croatia* (British Archaeological Reports, International Series 80), Oxford, 1999, 21–24.
- Čače 2001 S. Čače: "Plinije kao izvor za povijest srednje Dalmacije do druge polovice 1. st. po Kr.", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, suppl. 1, Rijeka, 2004, 91–104.
- Diodorus* 1954 *Diodorus of Sicily* T. VI, Books 14–15,19, transl. C. H. Oldfather, LCL 1954.
- Dion Kasije* 1986 Odabrani ulomci s uvodnom studijom, usporednim prijevodom i realnim komentarom i interpretacijom in Šašel Kos 1986, 17–273.
- Domić Kunić 1994 A. Domić Kunić: "Gentije – Međunarodni odnosi između Ilirije, Rima i Makedonije uoči i za vrijeme trećeg makedonskog i trećeg ilirskog rata", *Opuscula archaeologica* 17, Zagreb, 1993 [1994], 505–251.
- Domić Kunić 2004 A. Domić Kunić: "Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i osobito Panoniju) u Naturalis historia Plinija Starijeg", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 37, ser. 3, Zagreb, 2004, 119–171.
- Domić Kunić 2006 A. Domić Kunić: "Bellum Pannonicum (12.–11. pr. Kr.): Posljednja faza osvajanja južne Panonije", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 39, ser. 3, Zagreb, 2006, 59–164.
- Excerpta* 1905 *Excerpta historica iussu imperatoris Constantini Porphyrogeniti confecta* I, 1 i 2; III, U. Ph. Boissevain, C. De Boor & Th. Büttner-Wobst, Berlin, 1905.
- Herodijan* 1986 Odabrani ulomci s uvodnom studijom, usporednim prijevodom i realnim komentarom i interpretacijom in Šašel Kos 1986, 274–435.
- Herodot* 1887 *Herodotova Povijest I: knjiga prva do četvrte*, prev. / transl. A. Musić (Prievodi grčkih i rimskih klasika Matice Hrvatske 5), Zagreb, 1887.
- Herodot* 1888 *Herodotova Povijest II: knjiga peta do devete*, prev. / transl. A. Musić (Prievodi grčkih i rimskih klasika Matice Hrvatske 6), Zagreb, 1887.
- Herodot* 2000 *Herodot: Povijest*, prir. i prev. / edited and translated by D. Škiljan (Grčki i rimski klasici 4), Zagreb, 2000.
- Hrvatski pisci* 2000 *Leksikon hrvatskih pisaca*, D. Fališevac, K. Nemeč & D. Novaković (eds.), Zagreb, 2000.
- Hosu 1977 S. Hosu, "Srednjovjekovna latinska književnost", in: *Povijest* 1977, 347–403.
- Ilirët* 1965 *Ilirët dhe Iliria te autorët antikë* S. Islami (ed.), (Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë I), Tiranë, 1965.
- Istra* 1979 *Antička svjedočanstva o Istri*, izabrao, preveo i priredio / selected, translated and edited by M. Križman (Istra kroz stoljeća, kolo I, knjiga 1), Pula – Rijeka, 1979.
- Istra* 1997 *Antička svjedočanstva o Istri*, M. Križman, Pula, ²1997.
- Izvoare* 1964 *Izvoare privind istoria României I: De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus / Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes I: Ab Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini*, V. Iliescu, V. C. Popescu & Gh. Ștefan (eds.), București, 1964.
- Izvoare* 1970 *Izvoarele istoriei României II: De la anul 300 până la anul 1000 / Fontes historiae Dacoromanae II*, Ab anno CCC usque ad annum M, H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, V. Iliescu & V. C. Popescu (eds.), București 1970.
- Извори* 1981 *Извори за историята на Тракия и Траките / Fontes historiae Thraciae Thracumque* T. I, З. Гочева, Г. Михайлов, В. Тъпкова-Займова & А. Фол (eds.), София, 1981.
- Извори* 2002 *Извори за историята на Тракия и Траките / Fontes historiae Thraciae Thracumque* T. II, З. Гочева (ed.), София, 2002.
- Jelić 1898 L. Jelić: "Najstariji kartografski spomenik o rimskoj provinciji Damaciji", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 10, Sarajevo, 1898, 227–247, 531–560.
- Jenkins et al. 1962 F. Dvornik, R. J. H. Jenkins, B. Lewis, Gy. Moravcsik, D. Obolensky & S. Runciman: *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio II: Commentary*, R. J. H. Jenkins (ed.), London, 1962.

- Jovanović 2005 N. Jovanović: "Avaritia i inflacija: Percepcije ekonomskih pojava u preambuli Dioklecijanova edikta / Avaritia and inflation: Perceptions of economic Phenomenons in the Preamble of Diocletian's Edict", in: N. Cambi (ed.), *Međunarodni znanstveni skup Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja, Split, 18–22. rujna 2005, Sažeci priopćenja*, Split, 2005, 27, 77–78.
- Katančić 1987 Rasprava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka od Petra Katančića, prev. / transl. S. Sršan, *Osječki zbornik* 18–19, Osijek, 1987, 349–374.
- Katančić 1989 Rasprava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka od Petra Katančića, prev. / transl. S. Sršan, *Osječki zbornik* 20, Osijek, 1989, 299–318.
- Katančić 1991 Rasprava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka od Petra Katančića, prev. / transl. S. Sršan, *Osječki zbornik* 21, Osijek, 1991, 51–76.
- Katančić 1991a Matija P. Katančić, Komentar Panonije Gaja Plinija Starijeg, prev. / transl. S. Sršan [Odjeci prošlosti IX], Osijek, 1991.
- Katičić 1970 R. Katičić: "Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 5, Sarajevo, 1972, 71–132 = Katičić 1995, 31–114.
- Katičić 1977 R. Katičić: "Bizantska književnost", in: *Povijest* 1977, 313–345.
- Katičić 1995 R. Katičić: *Illyricum mythologicum*, Zagreb, 1995.
- Komes Marcelin 2006 *Chronicon Marcellini viri clarissimi comitis / Prejasni muž Komes Marcelin: Kronika*, prir. i prev. / ed. and transl. by B. Kuntić-Makvić, uvodna studija, povijesni komentar i prilozi / introductory study, historical commentary and appendices by H. Gračanin (Biblioteka L&G 36), Zagreb, 2006.
- Kozličić 1990 M. Kozličić: *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolemeja* (Radovi L&G X), Zagreb, 1990.
- Kozličić 1990a M. Kozličić: *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku* (Biblioteka znanstvenih djela 41), Split, 1990.
- Kercselich 1770 *De Regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares...* Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia, Zagrabiae, 1770.
- Kuntić-Makvić 1976 B. Kuntić-Makvić: "Carmina epigraphica Latina Pannoniae inferioris", *L&G* 7, Zagreb, 1976, 33–66.
- Kuntić-Makvić 1986 B. Kuntić-Makvić: "Marjeta Šašel-Kos, Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, Znanstvenoraziskovalni center Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Inštitut za arheologijo, Ljubljana 1986.", *Historijski zbornik* 39, Zagreb, 1986, 303–305.
- Kuntić-Makvić 1988 B. Kuntić-Makvić: "O prvim prijevodima Apijanovih »Ilirskih ratova« kod nas", in: V. Vratović, D. Novaković & Z. Šešelj (eds.), *Relationes Polenses* (Radovi L&G V), Zagreb, 1988, 67–77.
- Kuntić-Makvić 1992 B. Kuntić-Makvić: "Antički izvori u djelu »De Regno Dalmatiae et Croatiae« Ivana Lučića", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 33, Zadar, 1991 [1992], 15–72.
- Kuntić-Makvić 1994 B. Kuntić-Makvić: "Sisciensia Kerchelichiana", *Opuscula arhcaeologica* 17, Zagreb, 1993 [1994], 263–271.
- Kuntić-Makvić 1994a B. Kuntić-Makvić: "Hvar u djelima starih pisaca / Hvar in the Works of ancient Writers", in: J. Jeličić Radonić & B. Rautar Plančić (eds.), *Pharos – Antički Stari grad / Pharos: Town of Antiquity*, Split – Zagreb, 1995, 33–38, 150–151.
- Kuntić-Makvić 1995 B. Kuntić-Makvić: "Podrijetlo Hrvata prema Matiji Petru Katančiću u njegovu opisu Podunavlja / The Origin of the Croats according to Matija Petar Katančić in his Description of the Danubian Region", in: N. Budak (ed.), *Etnogeneza Hrvata / Ethnogeny of the Croats*, Zagreb, 1995, 61–72, 202–205.
- Kuntić-Makvić 1997 B. Kuntić-Makvić: "Tit Livije i treći ilirski rat", *L&G* 20, Zagreb, 1992 [1997], 3–19.
- Kuntić-Makvić 2000 B. Kuntić-Makvić: "Kako preseliti hram? Scripta et effossiones 1.: Plin. Epist. X, 49 (58; 61) i 50 (59; 62)", *Opuscula archaeologica* 23–24, Zagreb, 1999–2000, 115–122.

- Kuntić-Makvić & Šegvić 1993 B. Kuntić-Makvić & M. Šegvić: "Katančićev opis Siscije", *Opuscula archaeologica* 16, Zagreb, 1992 [1993], 165–181.
- Laktancije* 2005 *Lucii Caecilii Firmiani Lactantii De mortibus persecutorum / Lucije Cecilije Firmijan Laktancije: O smrtima progonitelja*, prev. / transl. N. Cambi & B. Lučin, kom. / com. by N. Cambi, Split, 2005.
- Lewis & Short 1975 Ch. T. Lewis & Ch. Short: *A Latin Dictionary founded on Andrew's edition of Freund's Latin Dictionary*, Oxford, 1975.
- Liddel & Scott et al. H. G. Liddell, R. Scott, sir H. Stuart Jones, R. McKenzie et al.: *A Greek-English Lexicon With a Supplement*, Oxford, 1968.
- Lombardo 2005 M. Lombardo: "The psephisma of Lumbarda: a new fragment", in: I. Mirnik & M. Šegvić (eds.), *Illyrica antiqua ob honorem D. Rendić-Miočević*, Zagreb, 2005, 353–360.
- Longae Salonae* 2002 *Povijesni izvori*, M. Ivanišević, *Longae Salonae* I, ed. E. Marin, Split, 2002, 23–87.
- Lucić* 1979 *Ivan Lucić: Povijesna svjedočanstva o Trogiru* I, II, prir. i prev. / ed. and transl. by J. Stipišić, uvodna studija / introductory study by M. Kurelac, komentar / commentary by J. Stipišić i M. Kurelac (Splitiski književni krug, pisci XVII i XVIII st. 2, 1 i 2), Split, 1979.
- Lučić* 1986 *Ioannis Lucii De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex / Ivan Lučić: O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, prir. i prev. / ed. and transl. by B. Kuntić-Makvić, uvodna studija / introductory study by M. Kurelac, komentar / commentary by B. Kuntić-Makvić, M. Kurelac, N. Budak & I. Goldstein, Zagreb, 1986.
- Margetić 1977 L. Margetić: "Il ius Italicum delle comunità liburniche (Plin. Nat. hist. III, 21, 139)", *Živa antika* 17, Skopje, 1977 (2), 401–409.
- Margetić 1979 L. Margetić: "Plinio e le comunità della Liburnia", *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 9, Rovinj, 1978–1979, 307–358.
- Marković 1985 M. Marković: "Opis Panonije i Ilirika u Strabonovoj Geografiji", *Geografski glasnik* 47, Zagreb, 1985, 153–161.
- Matijević-Sokol 1995 M. Matijević-Sokol: "Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici – Antički izvori", *Senjski zbornik* 21, Senj, 1994 [1995], 25–40.
- Mittleuropa* 1992 *Griechische und Lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des I. Jahrtausends u. Z.*, I–IV, ed. J. Herrmann, Berlin, 1988–1992.
- Mócsy 1974 A. Mócsy: *Pannonia and upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London – Boston, 1974.
- Oldfather 1954 C. H. Oldfather: prijevod u *Diodorus* 1954.
- Olujčić 2007 B. Olujčić: *Povijest Japoda: Pristup*, Zagreb, 2007.
- Pasini 2004 U. Pasini: prijevod i komentar, *Plinije Stariji* 2004.
- Pauzanija* 1989 *Pauzanija: Vodič po Heladi*, prev. i kom. / transl. and com. by U. Pasini, Split, 1989.
- Petrić 1998 N. Petrić, "Iz hrvatske renesansne arheologije", *Starohrvatska prosvjeta* 3. ser. 25, Split, 1988, 139 - 166
- Plinije Mlađi* 1909 *Izabrani Plinijevi listovi*, prir. / transl. J. Golik, Zagreb, 1909.
- Plinije Mlađi* 1911 *Izabrani Plinijevi listovi: Po školskom izdanju prof. dr. J. Golika*, prev. / transl. D. Kišpatić, Zagreb, 1911.
- Плиније Млађи* 1982 *Гаж Плиније Млађи: Пуста*, prev. / transl. A. Вилхар, ком. / com. B. Гавела, Београд, 1982.
- Pliny* 1969 *Pliny: Natural History in Ten Volumes*, T. II, Books III–VII, with an English translation by H. Rackham, London, Cambridge, Massachusetts, 1969.
- Plinije Stariji* 2004 *Plinije Stariji: Zemljopis starog svijeta: Naturalis historia* III, IV, V i VI knjiga, prev. i kom. / transl. and com. U. Pasini, Split, 2004.
- Plinio il Giovane* 1936 *Plinio il Giovane: Lettere scelte con commento archeologico* di K. Lehmann-Hartleben, Firenze, 1936.

- Porphyrogenitus* 1967 *Constantine Porphyrogenitus, De administrando Imperio*, Greek text ed. by Gy. Miravcsik, Engl. transl. R. J. H. Jenkins [Corpus fontium historiae Byzantinae I], Dumbarton Oaks, Washington Col., 1967.
- Povijest* 1977 *Povijest svjetske književnosti 2: Grčka (antička), rimska, bizantska, srednjovjekovna latinska, novovjekovna latinska, novogrčka i albanska književnost*, ed. V. Vratović, Zagreb, 1977.
- Premmerstein 1924 A. von Premmerstein: "Bevorrechtete Gemeinden Liburniens in den Städtelisten des Plinius", *Strena Buliciana*, Zagreb, 1924, 203–208.
- Rackham 1969 H. Rackham, prijevod i oprema u / translation and citation in *Pliny* 1969.
- Rendić-Miočević, A. 1995 A. Rendić-Miočević: "Katalog grčkih natpisa", in: J. Jeličić Radonić & B. Rautar Plančić (eds.), *Pharos – Antički Stari grad / Pharos: Town of Antiquity*, Split – Zagreb, 1995, 43–48.
- Rendić-Miočević, D. 1950 D. Rendić-Miočević: "Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba: Jadastini", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 52, Split, 1935–1949 [1950], 19–34 = Rendić-Miočević, D. 1989, 111–123.
- Rendić-Miočević, D. 1987 D. Rendić-Miočević: *Carmina epigraphica*, Split, 1987.
- Rendić-Miočević, D. 1989 D. Rendić-Miočević: *Iliri i antički svijet: Ilirološke studije* (Biblioteka znanstvenih djela 33), Split, 1989.
- Res gestae* 1967 *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History; Res gestae Divi Augusti*, with an English translation by F. W. Shipley, London, Cambridge, 1967.
- Res gestae* 1990 *Πράξεις Σεβαστοῦ Θεοῦ / Res gestae Divi Augusti / Junačka djela božanskog Augusta*, prir. i prev. / ed. and transl. by M. Škiljan (Biblioteka Libellus L&G V), Zagreb, 1990.
- Salona Christiana* 1994 "Povijesni izvori", M. Ivanišević, in *Salona Christiana*, E. Marin (ed.), Split, 1994, 105–195.
- Scriptores* 2003 A) "Scriptores / Pisci", B. Kuntić-Makvić, revizija izbora, izvornika i prijevod u / revision of selection, originals and translation in Suić 2003, "Fontes / Izvori", Zagreb, 398–451.
- Sherwin-White 1985 A. N. Sherwin-White: *The Letters of Pliny: A Historical and Social Commentary*, Oxford, 31985.
- Sironić & Salopek 1977 M. Sironić & D. Salopek: "Grčka književnost", in: *Povijest* 1977, 7–187.
- Sršan 1987 S. Sršan, prijevod, *Katančić* 1987.
- Sršan 1989 S. Sršan, prijevod, *Katančić* 1989.
- Sršan 1990 S. Sršan: *Djela Matije Petra Katančića* (Odjeci prošlosti VIII), Valpovo, 1990.
- Sršan 1991 S. Sršan, prijevod, *Katančić* 1991.
- Starohrvatski Solin 1992 "Povijesni izvori", M. Ivanišević, *Starohrvatski Solin*, ed. E. Marin, Split, 1992, 31–88.
- Suić 1953 M. Suić: "Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo-Skilakova Peripla? (De situ magni lacus Naroniani in Anonymi (vulgo Scylacis) Periplu)", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 8, Sarajevo, 1953, 111–129.
- Suić 1955 M. Suić: "Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 306, Zagreb, 1955, 121–185.
- Suić 1956 M. Suić: "Granice Liburnije kroz stoljeća", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 2, Zadar, 1955 [1956], 273–296.
- Suić 1964 M. Suić: "O imenu Zadra", *Zadar – Zbornik*, Zagreb, 1964, 95–104.
- Suić 1967 M. Suić: Dopis s izvješćem o obradi naučne teme 'Fontes' upućeno Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 1967. godine, arhiv Katedre za staru povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Suić 1975 M. Suić: "Lukanov lader (IV, 405) – rijeka Jadro ili grad Zadar?", *Diadora* 8, Zadar, 1975, 5–28.
- Suić 1976 M. Suić: *Antički grad na istočnom Jadranu* (Studije iz historije urbanizma I), Zagreb, 1976.
- Suić 1980 M. Suić: "Izvori" s. v. "Antika", *Enciklopedija Jugoslavije* I, Zagreb, 1980, 165–167.

- Suić 1981 M. Suić: *Zadar u starom vijeku (Prošlost Zadra 1)*, Zadar, 1981.
- Suić & Kuntić-Makvić 1989 M. Suić & B. Kuntić-Makvić: *Monumenta Iugoslaviae historica periodum antiquam illustrantia – Scriptores*, elaborat prihvaćen 1989. godine u Centru za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti u Sarajevu, arhiv Katedre za staru povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu / study accepted in 1989 by the Balkan Research Centre of the Academy of Arts and Science in Sarajevo, Archives of the Department of Ancient History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb.
- Suić 2003 Mate Suić: *Antički grad na istočnom Jadranu*, ed. M. Šegvić, Zagreb, 2003.
- Šašel Kos 1986 M. Šašel Kos: *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana, 1986.
- Šašel Kos 2005 M. Šašel Kos: *Appian and Illyricum (Situla 43)*, Ljubljana, 2005.
- Šešelj 1991 Z. Šešelj: *Bibliografija antike I: Prijevodi klasične grčke i rimske književnosti u knjigama 1800–1980*, Zagreb, 1991.
- Škiljan 1990 M. Škiljan, prijevod u / translation in *Res gestae* 1990.
- Toma Arhiđakon 2003 *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Toma Arhiđakon: Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, predgovor, uređenje izvornika, kritički aparat i prijevod / foreword, edited original, critical apparatus and translation by O. Perić, kom. / com. M. Matijević-Sokol, studija o autoru / study on author by R. Katičić, Split, 2003.
- Tukidid 1957 *Tukidid: Povijest Peloponeskog rata*, prev. / transl. S. Telar, Zagreb, 1957.
- Vedaldi Iasbez 1994 V. Vedaldi Iasbez: *La Venetia orientale e l'Histria: Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente* [Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 5], Roma, 1994.
- Vegecije 2002 *Publius Flavius Vegetius Renatus: Epitoma rei militaris / Publije Flavije Vegecije Renat: Sažetak vojne vještine*, prev. i kom. / transl. and com. by T. Shek-Brnardić, uvodna studija i kom. / introductory study by V. Brnardić, Zagreb, 2002.
- Vitruvije 1951 *Vitruvijevih deset knjiga o arhitekturi*, prev. / transl. M. Lopac, Sarajevo, 1951.
- Vitruvije 1990 *Marcus Vitruvius Pollio: Deset knjiga o arhitekturi*, prev. / transl. M. Lopac, Sarajevo, 1990.
- Vitruvije 1999 *Vitruvius: De architectura libri decem / Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi*, prev. / transl. M. Lopac & V. Bedenko, Zagreb, 1999.
- Vratović 1977 V. Vratović: "Rimska književnost", in: *Povijest* 1977, 189–312.
- Walbank 1979 F. W. Walbank: *A Historical Commentary on Polybius III: Commentary on Books XIX–XL*, Oxford, 1979.
- Wilkes 1969 J. J. Wilkes: *Dalmatia (History of the Provinces of Roman Empire)*, London, 1969.
- Zaninović 1966 M. Zaninović: "Ilirsko pleme Delmati", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 2, Sarajevo, 1966, 27–92.
- Zaninović 1967 M. Zaninović: "Ilirsko pleme Delmati", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 3, Sarajevo, 1967, 5–101.
- Zaninović 2007 Marin Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik, 2007.

ELEKTRONIČKE ADRESE

www.fh-augsburg.de/~harsch/augustana.html

www.mgh.de

www.perseus.tufts.edu

www.thelatinlibrary.com

<http://infoz.ffzg.hr/eurikleja>

PRIMJERI IZ DESET ANTIČKIH STOLJEĆA⁶³

1. Premještanje grobova i najstarija sačuvana bi- lješka o tipološkom atribuiranju

Događaji iz 6. i 5. st. pr. Kr., pisci iz 5. st. pr. Kr. Obojica stariji događaj poznaju prema predaji, a Tukidid i iz Herodotova djela. Mlađemu, podrobnije opisano događaju Tukidid je suvremenik.

Herod. Hist. I, 64 = *Herodot* 2000: 75

...πρός τε ἔτι τούτοισι τὴν νῆσον Δῆλον καθήρας ἐκ τῶν λογίων, καθήρας δὲ ᾧδε· ἐπ' ὅσον ἔποψις <ἀπὸ> τοῦ ἱεροῦ εἶχε, ἐκ τούτου τοῦ χώρου παντὸς ἐξορύξας τοὺς νεκροὺς μετεφόρεε ἐς ἄλλον χῶρον τῆς Δήλου.

...a uz to je očistio još i otok Del prema uputama proročišta, a očistio ga je ovako: dokle se god od sve-tišta pružao pogled, s tog je cijelog područja iskopao mrtvace i prenosio ih je na drugo područje Dela.

Thucyd. I, 8 = *Tukidid* 1957: 16

Καὶ οὐχ ἦσσαν ληστὰὶ ἦσαν οἱ νησιῶται, Κᾶρες τε ὄντες καὶ Φοίνικες· οὗτοι γὰρ δὴ τὰς πλείστας τῶν νήσων ᾤκησαν. μαρτύριον δέ· Δήλου γὰρ καθαιρομένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν ὅσαι ἦσαν τῶν τε-θνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἧμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὄπλων ζυντεθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσιν.

Gusari su obično bili otočani, kakvi su bili Karani i Feničani, jer su naselili najviše otoka. A dokaz je tomu ovo: kad su Atenjani u ovom ratu čistili Del od grijeha i uzeli sa sobom lijesove pokojnika, koji su bili na tom otoku, preko polovice je bilo Karana, a prepoznali su ih po ratnoj opremi sahranjenoj zajedno s njima i po načinu, kako ih još sad pokopaju.

Thucyd. III, 104 = *Tukidid* 1957: 194–195

Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος καὶ Δῆλον ἐκάθηραν Ἀθηναῖοι κατὰ χρησμόν δὴ τινα. ἐκάθηρε μὲν γὰρ καὶ Πεισίστρατος ὁ τύραννος πρότερον αὐτὴν, οὐχ ἅπασαν, ἀλλ' ὅσον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐφεωρᾶτο τῆς νήσου· τότε δὲ πᾶσα ἐκαθάρθη τοιῷδε τρόπῳ. θῆκαι ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν Δήλῳ, πᾶσας ἀνεῖλον, καὶ τὸ λοιπὸν προεῖπον μήτε ἐναπο-θνήσκειν ἐν τῇ νήσῳ μήτε ἐντίκτειν, ἀλλ' ἐς τὴν Ῥήνεια διακομίζεσθαι.

⁶³ Kad uz odlomak nije navedeno izdanje, prijevod je autoričin.

EXAMPLES FROM TEN CENTURIES OF CLASSICAL ANTIQUITY⁶³

1. Relocation of graves and the oldest preserved notations on typological attribution

Events of the sixth and fifth centuries BC, writers of the fifth century BC. Both knew of previous events as told by tradition, and Thucydides was also familiar with the work of Herodotus. Thucydides was a contemporary of younger, more thoroughly described events.

Herod. Hist. I, 64 = *Herodot* 2000: 75

...πρός τε ἔτι τούτοισι τὴν νῆσον Δῆλον καθήρας ἐκ τῶν λογίων, καθήρας δὲ ᾧδε· ἐπ' ὅσον ἔποψις <ἀπὸ> τοῦ ἱεροῦ εἶχε, ἐκ τούτου τοῦ χώρου παντὸς ἐξορύξας τοὺς νεκροὺς μετεφόρεε ἐς ἄλλον χῶρον τῆς Δήλου.

... besides this he cleansed the island of Delos in obedience to the oracles; and his cleansing was of the following kind:--so far as the view from the temple extended he dug up all the dead bodies which were buried in this part and removed them to another part of Delos.

(Herodotus, *The History of Herodotus*. Translated into English by G. C. MACAULAY, M.A. London and New York: MacMillan and Co., 1890. *Project Gutenberg*, January 2001. 17 December 2007 <<http://www.gutenberg.org/etext/2707>>)

Thucyd. I, 8 = *Tukidid* 1957: 16

Καὶ οὐχ ἦσσαν ληστὰὶ ἦσαν οἱ νησιῶται, Κᾶρες τε ὄντες καὶ Φοίνικες· οὗτοι γὰρ δὴ τὰς πλείστας τῶν νήσων ᾤκησαν. μαρτύριον δέ· Δήλου γὰρ καθαιρομένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν ὅσαι ἦσαν τῶν τε-θνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἧμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὄπλων ζυντεθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσιν.

The islanders, too, were great pirates. These islanders were Carians and Phoenicians, by whom most of the islands were colonized, as was proved by the following fact. During the purification of Delos by Athens in this war all the graves in the island were taken up, and it was found that above half their inmates were Carians: they were identified by the fashion of the arms buried with them, and by the method of interment, which was the same as the Carians still follow.

⁶³ In cases when edition is not quoted after a certain paragraph, translation is by E. Bosnar.

Iste zime očiste i Atenjani Del prema nekom proštvu. Očistio ga je prije i silnik Pizistrat, ali ne čitav, nego kolik se dio otoka mogao pregledati od hrama. A tada je sav bio očišćen na ovaj način: koliko je bilo lijesova pokojnika na Delu, sve su povadili i ubuduće zabranili, da na otoku nitko ne smije niti umrijeti niti se roditi, nego da ih otpremaju prijeko na Reneju.

2. Paljevinski horizont u regiji: priprema za organiziranu seobu

Događaj i pisac iz 1. st. pr. Kr. Pisac je suvremenik događaja, poznaje ih iz povjerljivih izvještaja.

Caes. Gall. I, 5 = Cezar 1972: 9

Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur,...

Kad su držali da su za tu seobu već spremni, zapalili su sve svoje gradove, njih dvanaest na broju, pa oko četiri stotine sela i imanja na osamljenim mjestima, onda sve zalihe žita osim onih koje su namjeravali ponijeti. To su učinili zbog toga da bi bili spremniji izvirgavati se opasnostima, kad ne bude više nade u povratak. Naredili su da svaki pojedinac ponese od kuće brašna za tri mjeseca. Nagovorili su svoje susjede Raurike, Tulinge i Latovike da zbog istog cilja popale gradove i sela, te da onda krenu zajedno s njima.

3. Tipologija Augustovih kipova

Prijelaz era. Pisac je bio potaknuo radnju koja je izvršena.

Monum. Ancyr. IV, 24 = *Res gestae* 1967: 384

Statuae [mea] pedestres et equestres et in quadrigis argenteae steterunt in Urbe xxx circiter, quas ipse sustuli exque ea pecunia dona aurea in aede Apollinis meo nomine et illorum, qui mihi statuarum honorem habuerunt, posui.

Thucyd. III, 104 = *Tukidid* 1957: 194–195

Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος καὶ Δῆλον ἐκάθηραν Ἀθηναῖοι κατὰ χρησμόν δὴ τινα. ἐκάθηρε μὲν γὰρ καὶ Πεισίστρατος ὁ τύραννος πρότερον αὐτήν, οὐχ ἅπασαν, ἀλλ' ὅσον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐφεωράτο τῆς νήσου· τότε δὲ πᾶσα ἐκαθάρθη τοιῶδε τρόπῳ. θῆκαι ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν Δήλῳ, πάσας ἀνεῖλον, καὶ τὸ λοιπὸν προεῖπον μήτε ἐναποθνήσκειν ἐν τῇ νήσῳ μήτε ἐντίκτειν, ἀλλ' ἐς τὴν Ῥήνειαν διακομίζεσθαι.

The same winter the Athenians purified Delos, in compliance, it appears, with a certain oracle. It had been purified before by Pisistratus the tyrant; not indeed the whole island, but as much of it as could be seen from the temple. All of it was, however, now purified in the following way. All the sepulchres of those that had died in Delos were taken up, and for the future it was commanded that no one should be allowed either to die or to give birth to a child in the island; but that they should be carried over to Rhenea ...

(Thucydides, *The History of the Peloponnesian War*. Translated by Richard Crawley. Project Gutenberg, December 2004. 17 December 2007 <<http://www.gutenberg.org/etext/7142>>)

2. Regional incineration horizon: preparation for organized migration

The event and writer dated to the first century BC. The writer is a contemporary of events, familiar with them based on confidential reports.

Caes. Gall. I, 5 = Cezar 1972: 9

Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur,...

When they thought that they were at length prepared for this undertaking, they set fire to all their towns, in number about twelve--to their villages about four hundred--and to the private dwellings that remained; they burn up all the corn, except what they intend to carry with them; that after destroying the hope of a return home, they might be the more ready for undergoing all dangers. They or-

Silver statues of me, on foot, on horseback, and in chariots were erected in the city to the number of about eighty; these I myself removed, and from the money thus obtained I placed in the temple of Apollo golden offerings in my own name and in the name of those who had paid me the honour of a statue.

U Gradu je stajalo osamdesetak mojih srebrnih kipova, pješačkih, konjaničkih i na četveroprezima. Osobno sam ih dao ukloniti i od toga sam novca postavio zlatne darove u Apolonovu hramu u svoje ime i u ime onih koji su me bili počastili kipovima.⁶⁴

4. Potpuno uređenje staroga svetišta da bi moglo funkcionirati: narudžba arhitektu

I/II. st. kršć. ere. Pisac osobno potiče događaj; ne znamo kako su se planovi ostvarili.

Plin. Epist. IX, 39

C. Plinius Mustio suo s.

Haruspicum monitu reficienda est mihi aedes Cereris in praediis in melius et in maius, uetus sane et angusta, cum sit alioqui stato die frequentissima. Nam Idibus Septembribus magnus e regione tota coit populus, multae res aguntur, multa uota suscipiuntur, multa redduntur; sed nullum in proximo suffugium aut imbris aut solis. Videor ergo munifice simul religioseque facturus, si aedem quam pulcherrimam extruxero, addidero porticus aedi, illam ad usum deae has ad hominum. Velim ergo emas quattuor marmoreas columnas, cuius tibi uidebitur generis, emas marmora quibus solum, quibus parietes excolantur. Erit etiam faciendum ipsius deae signum, quia antiquum illud e ligno quibusdam sui partibus uetustate truncatum est. Quantum ad porticus, nihil interim occurrit, quod uideatur istinc esse repetendum, nisi tamen ut formam secundum rationem loci scribas. Neque enim possunt circumdari templo: nam solum templi hinc flumine et abruptissimis ripis, hinc uia cingitur. Est ultra uiam latissimum pratum, in quo satis apte contra templum ipsum porticus explicabuntur; nisi quid tu melius inuenies, qui soles locorum difficultates arte superare. Vale.

⁶⁴ Škiljan 1990: 26, 27: U gradu je bilo otprilike osamdeset mojih srebrnih kipova, pješačkih, na konju i u kvadrigama, koje sam sâm podigao i od tog sam novca, u svoje ime i u ime onih koji su me počastili kipovima, postavio zlatne darove u Apolonovu hramu.

der every one to carry forth from home for himself provisions for three months, ready ground. They persuade the Rauraci, and the Tulingi, and the Lato-brigi, their neighbours, to adopt the same plan, and after burning down their towns and villages, to set out with them.

(C. Julius Caesar. *Caesar's Gallic War*. Translator. W. A. McDevitte. Translator. W. S. Bohn. 1st Edition. New York. Harper & Brothers. 1869. *The Gutenberg Project*. 9 January 2004. 17 December 2007 <<http://www.gutenberg.org/etext/10657/>>)

3. Typology of statues of Augustus

Transitional era. The writer encouraged action which was carried out.

Monum. Ancy. IV, 24 = *Res gestae* 1967: 384

Statuae [mea]e pedestres et equestres et in quadrigis argenteae steterunt in Urbe xxx circiter, quas ipse sustuli exque ea pecunia dona aurea in aede Apoll[ini]nis meo nomine et illorum, qui mihi statuarum honorem habuerunt, posui.

Silver statues of me, on foot, on horseback, and in chariots were erected in the city to the number of about eighty; these I myself removed, and from the money thus obtained I placed in the temple of Apollo golden offerings in my own name and in the name of those who had paid me the honour of a statue.

4. Complete renovation of an old shrine to make it functional: commissioning an architect

First/second century AD. The writer sets off the event; hows the plans proceeded is not known.

Plin. Epist. IX, 39

C. Plinius Mustio suo s.

Haruspicum monitu reficienda est mihi aedes Cereris in praediis in melius et in maius, uetus sane et angusta, cum sit alioqui stato die frequentissima. Nam Idibus Septembribus magnus e regione tota coit populus, multae res aguntur, multa uota suscipiuntur, multa redduntur; sed nullum in proximo suffugium aut imbris aut solis. Videor ergo munifice simul religioseque facturus, si aedem quam pulcherrimam extruxero, addidero porticus aedi, illam ad usum deae has ad hominum. Velim ergo emas quattuor marmoreas columnas, cuius tibi uidebitur generis, emas marmora quibus solum, quibus parietes excolantur. Erit etiam faciendum ipsius deae signum, quia antiquum illud e ligno quibusdam sui partibus uetustate truncatum est. Quantum ad porticus, nihil interim occurrit, quod

Gaj Plinije pozdravlja svoga Mustija!

Po opomeni haruspika valja mi obnoviti Cererin hram na imanju, poboljšati ga i proširiti; vrlo je star i tijesan, mada inače stanovitoga dana nadasve posećen. Na septembarske se ide naime okuplja velik puk iz čitava kraja, obavljaju se mnoge stvari, polažu i ispunjavaju mnogi zavjeti, a nikakva u blizini utočišta od kiše ili sunca. Čini se dakle da ću postupiti ujedno darežljivo i pobožno budem li sagradio što ljepši hram, a hramu dodao trijemove: njega Božici, a njih ljudima na uporabu. Htio bih stoga da kupiš četiri mramorna stupa, vrste za koju se odlučiš, da kupiš mramor kojim će se urediti pod i zidovi. Valjat će također načiniti kip same Božice jer je onaj drveni drveni u nekim svojim dijelovima zbog starosti osakaćen. Što se pak tiče trijemova, zasada se ne čini da bi išta trebalo odande iskati, osim da zacrtáš oblik prema značajkama mjesta. Trijemovi, naime, ne mogu okružiti svetište jer je tlo svetišta opasano s jedne strane rijekom i vrlo strmom obalom, a s druge cestom. S onu stranu ceste je pak prostrana livada, na kojoj će se trijemovi prilično zgodno razviti nasuprot samome hramu, osim ako ne iznađeš nešto bolje Ti, koji umijećem obično svladavaš teške položaje. Zdravo.

5. Divlja gradnja u gradovima i prostor oko skladišta

IV. st. Precizno datiran propis jamči da problem postoji i da vlast na nj reagira, ali ne pokazuje koliko se propis provodio.

Cod. Theod. XV, 1, 4

Imperator Constantinus Augustus

Have, Felix carissime nobis. Omnis intra centum pedes vicinitas, quantum ad horrea pertinet, arceatur ac si quid constructum fuerit, diruatur, quoniam experimentis nuperrimis palam factum est aedificiorum, quae horreis adhaerebant, incendiis fiscales copias laborasse. Quod si quis aedificandi amore publica damna neglexerit, non solum quod construxit, sed omnes res eius et quidquid in suo iure habuit, fisco adiudicari praecipimus.

Datum XI Kal. Aug. Sirmio, Constantino Augusto III et Constantio Caesare consulibus.

Car Konstantin, august.

Zdravo, predragi naš Felikse! Čitava okolina do sto stopa uz skladišta zabranjena je, te neka se sruši ako je što bilo sagrađeno, jer je nedavnim iskustvima postalo očito da riznička sredstva trpe zbog požara na zgradama koje su se prislanjale o skladišta. Pa

uideatur istinc esse repetendum, nisi tamen ut formam secundum rationem loci scribas. Neque enim possunt circumdari templo: nam solum templi hinc flumine et abruptissimis ripis, hinc uia cingitur. Est ultra uiam latissimum pratum, in quo satis apte contra templum ipsum porticus explicabuntur; nisi quid tu melius inuenies, qui soles locorum difficultates arte superare. Vale.

To Mustius

I am told by the soothsayers that I must rebuild the temple of Ceres which stands on my property; it needs enlarging and improving, for it is certainly very old and too small considering how crowded it is on its special anniversary, when great crowds gather there from the whole district on 13 September and many ceremonies are performed and vows made and discharged. But there is no shelter near by from rain or sun, so I think it will be an act of generosity and piety alike to build as fine a temple as I can and add porticoes—the temple for the goddess and the porticoes for the public.

Will you then please buy me four marble columns, any kind you think suitable, and marble for improving the floor and walls; and we shall also have to have made a statue of the goddess, for several pieces are broken off the original wooden one as it is so old. As for the porticoes, at the moment I can't think of anything I want from you, unless you will draw me a plan suitable for the position. They cannot be built round the temple, for the site has a river with steep banks on one side and a road on the other. On the far side of the road is a large meadow where they might quite well stand facing the temple; unless you can think of a better solution from your professional experience of overcoming difficulties of terrain.

(*Pliny, Letters and Penegyricus, in two volumes*, II. With and English translation by B. Radice. LCL 59, 1969, pp. 158–161).

5. Unregulated construction in cities and areas around storage facilities

Fourth century AD. A precisely dated regulation proves that the problem existed and that authorities had responded, although it does not show the extent to which the regulation was enforced.

Cod. Theod. XV, 1, 4

Imperator Constantinus Augustus

Have, Felix carissime nobis. Omnis intra centum pedes vicinitas, quantum ad horrea pertinet, arceatur ac si quid constructum fuerit, diruatur, quoniam experimentis nuperrimis palam factum est

ako je tko iz žudnje za građenjem zanemario opću štetu, određujemo da se riznici dosuđuje ne samo ono što je izgradio, već čitavo njegovo imanje i što je god imao u svom vlasništvu.

Izdano u Sirmiju jedanaestoga dana prije augustovskih kalenda, kad su konzuli bili august Konstantin četvrti puta i cezar Konstancije. (22. VII. 326)

Cod. Theod. XV, 1, 38

Imperatores Arcadius et Honorius Augusti Eutychiano praefecto praetorio.

Excellens eminentia tua cuncta privata aedificia, quae coniuncta horreis publicis esse cognoverit, dirui ac demoliri praecipiet, ita ut ex quattuor lateribus privatorum consortio separata sint ac libero spatio secernantur, ut a principio fuerant fabricata.

Datum V Non. Iul. Constantinopoli Honorio Augusto III et Eutychiano consulibus.

Carevi Arkadije i Honorije, augusti, prefektu preto-rija Eutihijanu.

Neka Tvoja izvrsna uzvišenost odredi da se sruše i raznesu sve privatne građevine za koje utvrdiš da su spojene s javnim skladištima, tako da ona budu sa sve četiri strane razdvojena od dodira s privatnima i odijeljena slobodnim prostorom, kao što su u početku bila izgrađena.

Dano u Konstantinopolu petoga dana prije julskih nona, kad su konzuli bili august Honorije četvrti put i Eutihijan. (3. VII. 398)

aedificiorum, quae horreis adhaerebant, incendiis fiscales copias laborasse. Quod si quis aedificandi amore publica damna neglexerit, non solum quod construxit, sed omnes res eius et quidquid in suo iure habuit, fisco adiudicari praecipimus.

Datum XI Kal. Aug. Sirmio, Constantino Augusto III et Constantio Caesare consulibus.

Constantine Augustus.

Ave, dear Felix! The entire vicinity of granaries, to one hundred feet, shall be restricted, and any building constructed therein is to be demolished, for recent experience has made it clear that great public revenues were lost due to fires in buildings adjoining granaries. Whosoever neglects general harm in the desire for construction shall pay to the treasury not only that which he built, but all of his estate and whatever he had as his property.

Issued in Syrmium on the eleventh day prior to the Kalends of August, when the consuls were Constantine Augustus the fourth time and Constantius Caesar (22 July 326)

Cod. Theod. XV, 1, 38

Imperatores Arcadius et Honorius Augusti Eutychiano praefecto praetorio.

Excellens eminentia tua cuncta privata aedificia, quae coniuncta horreis publicis esse cognoverit, dirui ac demoliri praecipiet, ita ut ex quattuor lateribus privatorum consortio separata sint ac libero spatio secernantur, ut a principio fuerant fabricata.

Datum V Non. Iul. Constantinopoli Honorio Augusto III et Eutychiano consulibus.

Arcadius and Honorius Augusti to Eutychianus, praetorian prefect.

May your most excellent eminence order the destruction and demolition of all private buildings which you find adjoining public granaries, so that they are separated from contact with private buildings with open space on all four sides, as they were when originally built.

Issued in Constantinople on the fifth day prior to the nones of July, when the consuls were Honorius Augustus the fourth time and Eutychianus (3 July 398)

